

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

Н. М. ФІЛІПОВА

ПІЗНАННЯ – МОВА – КОМУНІКАЦІЯ

Навчальний посібник

Видання друге, доповнене і перероблене

Рекомендовано Вченою радою НУК

ВИДАВНИЦТВО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
КОРАБЛЕБУДУВАННЯ
ІМ. АДМІРАЛА МАКАРОВА

2024

УДК 81'1(075.8)

Ф53

Автор

Н. М. Філіппова, кандидат філологічних наук, професор НУК,
Національний університет кораблебудування імені адм. Макарова

Рецензенти:

О. А. Дубова, доктор філологічних наук, професор, Національний
університет кораблебудування імені адм. Макарова;

Р. О. Гришкова, доктор педагогічних наук, професор, Чорномор-
ський національний університет імені П. Могили;

Т. Ю. Ковалевська, доктор філологічних наук, професор, Одесь-
кий національний університет імені І. Мечникова

*Рекомендовано Вченою радою НУК як навчальний посібник
(протокол № 4 від 27.04.2022 р.)*

Філіппова Н. М.

Ф53 Пізнання – мова – комунікація : навчальний посібник. –
Вид. 2-ге, доп. і перероб. / Н. М. Філіппова. – Миколаїв : НУК,
2024. – 180 с.

ISBN 978-966-321-460-3

Навчальний посібник надає можливість познайомитися з базовими
поняттями когнітивної лінгвістики. Структура посібника дозволяє пока-
зати роль мови у процесах пізнання і розуміння світу, навчитися аналізу-
вати концепт, описувати особливості мовної картини світу, зрозуміти де-
яку специфіку українськомовної концептосфери.

Призначений для студентів-філологів.

УДК 81'1(075.8)

© Філіппова Н. М., 2024

© Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова, 2024

ISBN 978-966-321-460-3

ЗМІСТ

<i>Розділ 1. Роль мови у процесах пізнання та розуміння світу.....</i>	<i>4</i>
<i>Розділ 2. Концепт – базове поняття когнітивної лінгвістики.....</i>	<i>36</i>
<i>Розділ 3. Мовна картина світу.....</i>	<i>105</i>
<i>Розділ 4. Українськомовна концептосфера.....</i>	<i>130</i>
<i>Додаток 1. Теми рефератів/проектів.....</i>	<i>171</i>
<i>Додаток 2. Тести для самоперевірки.....</i>	<i>172</i>

Розділ 1. РОЛЬ МОВИ У ПРОЦЕСАХ ПІЗНАННЯ ТА РОЗУМІННЯ СВІТУ

*«Language and our thoughts are
inextricable, interrelated, and are, in
a sense, one and the same».*

E. Sapir

Теми для обговорення

1. Суть антропоцентричного підходу до мови.
2. Історія становлення когнітивної лінгвістики.
3. Задачі когнітивної лінгвістики.
4. Метафора як фундаментальна когнітивна операція.
5. Знакові імена когнітивної лінгвістики.

Ключові слова: пізнання, когнітивізм, когнітивна лінгвістика, ментальні репрезентації, когнітивна модель, категоризація, вербалізація, картина світу, концепт, національний культурний простір.

Проблемами пізнання людство цікавилось з давніх-давен, оскільки повсякденне життя завжди вимагало відповідей на такі питання: Як люди розуміють все, що відбувається навколо них? Як люди набувають знання? Як зробити процес отримання знань більш ефективним?

Давньоєгипетські науковці вважали, що знання знаходяться в серці людини. На думку Платона, все, що стосу-

ється мислення, знаходиться у мозку: людське мислення базується на тих знаннях, які людина отримує від кожного з органів чуття, які відповідають за відповідний вид природної енергії (напр., світло, звук). Арістотель пояснював, що людина сприймає об'єкт таким чином, що вона виокремлює відповідне поняття з багатьох уявлень про аналогічні об'єкти (процесуальний підхід до пізнання). В епоху Середньовіччя та Відродження намагалися пояснити структуру знань у мозку людини. У XVII ст. англійські емпірики Берклі та Юм висунули ідею про три види внутрішніх репрезентацій: а) безпосередні сенсорні події, які сприймаються переважно в даний момент; б) копії сенсорних подій (пам'ять); в) продукти перетворення цих копій (асоціативне мислення). У XIX ст. психологи намагалися експериментально дослідити сприйняття, мислення, пам'ять.

На початку XX ст. Ф. де Соссюр висунув ідею про дихотомію мови і мовлення, вказав на зв'язок мови і мислення: мова – це аркуш паперу, лицьовий бік якого є словом, а зворотній – думкою. Л. Вітгенштейн був упевнений, що існує взаємозв'язок між дійсним станом речей та формою їх вираження у мові. Л. Виготський був одним з перших учених, хто ввів поняття «мовленнєва діяльність». Дж. Остін привернув увагу до обов'язкового вивчення відносин між користувачем мови і мовним (лінгвістичним) оформленням висловлювання.

«Когнітивна революція» розпочалася у другій половині XX ст., коли вивчення процесів пізнання виокремилося у спеціальну галузь сучасного міждисциплінарного когнітивного підходу до дослідження проблематики закономірностей набуття, зберігання, відтворення інформації. З одного боку, лінгвістичні і психологічні дослідження Е. Сепіра, В. Уорфа, Н. Хомського, Б. Скіннера, Дж. Лакоффа та багатьох інших призвели до розуміння зв'язку між мовою,

носієм якої є людина, і специфікою її сприйняття та пояснення світу. З іншого, бурхливий розвиток кібернетики, інформатики, комп'ютерних наук, особливо галузі штучного інтелекту, теорії комунікативних процесів вимагав ефективних моделей пізнавальних процесів, які можна було б перетворити на відповідні машинні програми.

Сьогодні до когнітивних наук належать філософія, лінгвістика, антропологія, нейрофізіологія, штучний інтелект, психологія. Без когнітивних моделей і когнітивних методологічних підходів неможливо уявити сучасну соціологію, політологію, економіку, теорію управління, медицину, історію, педагогіку.

Сьогодні мова вважається найважливішим засобом пізнання і спілкування, а розвиток мови є однією з передумов розвитку нації і національного світосприйняття, оскільки мова дозволяє узагальнити і передавати досвід минулих поколінь, залучитися до накопичених знань людства, отримати схеми упорядкування знань.

Завдання 1. Які характерні риси нової лінгвістичної парадигми виділяють дослідники?

«У XX столітті в мовознавчій науці панував так званий інструментальний підхід до мови, який акад. Ю. С. Степанов звів до трьох основних поглядів на мову:

- Мова як семантичний код, знакова система для шифрування інформації;
- Мова як інструмент комунікації, засіб для оформлення і регулювання інформаційних потоків;
- Мова як інструмент мислення і пізнання, як «простір думки». Антропоцентричний підхід до мови, що сягає ідей В. фон Гумбольдта, передбачає більш масштабне осмислення функцій мови, вихід за межі вузькорационального, прагматичного трактування її призначення. Мова як умістище духу народу, як результат неповторної розумово-оцінної

діяльності певного етносу може відкритися не стільки інструментальному, скільки філософському погляду, здатному охопити й осмислити потаємну духовну сутність національної мови як унікального витвору етносу.

Як відомо, саме суттєві розбіжності у трактуванні природи лексичного значення слова стали наріжним каменем для розмежування старої структурної парадигми і нової когнітивної. Якщо структурні семантики наголошували на відображально-узагальнювальному характерові лексичного значення слова, розуміючи його як сукупність об'єктивно притаманних денотату дистинктивних ознак, то представники когнітивної лінгвістики зосередилися на його суб'єктивізмі, антропоцентричності, культурній зумовленості та енциклопедизмі. У межах когнітивної лінгвістики лексичне значення виступає актом інтерпретації фрагмента світу людиною, який не зводиться до відношення між знаком та реалією, тобто до референції. Виступаючи ментальною сутністю, здатною отримати своє власне буття тільки в людській свідомості, значення входить як складова частина до структури знання про навколишній світ, із чим і пов'язаний його енциклопедичний характер. Дослідити семантику слова для лінгвіста-когнітолога означає насамперед подати опис еталонного ментального образу, що міститься в свідомості людини і відповідає слову, а не окреслювати умови та межі денотації. Фокус уваги семасіологів, таким чином, перемістився із зовнішнього світу, де наявний лише реальний об'єкт, на свідомість мовця як місце «прописки» образу, вмістище прототипових уявлень, що підлягають вербалізації. При цьому мовні категорії трактуються як складова частина когнітивного апарату людини: «Роблять честь чи ні мовним категоріям, називаючи їх «концептуальними», це – категорії нашої когнітивної системи, і дослідження всіх категорій нашої когнітивної системи повинно включати також і дослідження мовних категорій» [Лакофф 1988, с. 47].

Для молодшої парадигми мовознавства характерні нові настаново-пізнавальні параметри: експансія до інших наук, антропоцентризм і функціоналізм у вивченні мовних явищ, урахування всіх функцій мови, пояснювальний характер тлумачення мовних феноменів. Лінгвісти, які діють у рамках установлених пріоритетів, намагаються виявити глибинний зв'язок когнітивних структур людської свідомості з мовними формами, простежити «модус» відбиття характеру пізнання та сприйняття світу в глибинних мовних категоріях (ментальних утвореннях), що належать до сфери позасвідомого. Широку палітру праць останнього часу (А. Вежбицької, Н. І. Сукаленко, Т. В. Радзівської, Н. Д. Арутюнкової, В. М. Телія, О. С. Яковлевої, Ю. С. Степанова, В. М. Топорова, Т. І. Вендіної, О. В. Урисон, Г. І. Берестнєва) виконано в культурно-антропологічному ракурсі. Зазначені автори намагаються дослідити «мову культури», реконструювати мовну етнічну свідомість, виявити культурно-мовні національні стереотипи, визначити взаємовплив мови та духовної культури. Фронтальність подібних досліджень, а також різноманітність використаних стратегій пошуку «людини крізь мову» дозволяють стверджувати, що антропологічна парадигма в лінгвістиці вже у загальних рисах сформувалася і нині набирає сили.

Культурологічний «нахил», що охопив лінгвістику в останні роки, чітко простежується і в інших гуманітарних науках (історія, краєзнавство, соціологія, етнологія). Це змушує вчених констатувати «тиху зміну парадигм» у суспільствознавчих науках в цілому. [3, с. 5, 18, 20]

Завдання 2. Що таке концептуалізація дійсності?

«Концептуалізація дійсності» є багатоканальною і цілісною: це забезпечується одночасною роботою всіх компонентів свідомості людини. Аналізуючи пізнавальну діяльність людини, В. З. Панфілов зазначає: «...вже на етапі чут-

тєвого пізнання образ того чи іншого предмета не являє собою механічної суми тих відчуттів, які є результатом впливу на органи чуття його окремих рис, – образу притаманна так звана цілісність» [3, с. 5].

Як видається, коректніше було б говорити про різні види концептуалізації дійсності звичайною свідомістю: сенсорно-рецептивну, логіко-поняттєву, емоційно-оцінну та морально-ціннісну, які об'єктивуються національно-мовними формами. Крім того, концептуалізація дійсності тісно пов'язана з культурними схемами, напрацьованими етносом у процесі його історичного розвитку.

У кожному з видів концептуалізації дійсності тією чи іншою мірою задіяні різні мовні рівні. Так, говорячи про сенсорно-рецептивну концептуалізацію дійсності, слід, очевидно, насамперед оперувати елементами фонетичної системи мови в їхніх проекціях на морфологічний і лексичний рівні мовної системи; логіко-поняттєва концептуалізація пов'язана з лексико-семантичною іпостассю мови; емоційно-оцінна – з морфологічною та лексичною системами, морально-ціннісна реалізується переважно синтаксичним мовним стратумом і рівнем дискурсу» [3, с. 25–26].

Завдання 3. Які етапи розвитку когнітивної лінгвістики виділяє О. Селіванова?

«Днем народження» когнітивної науки Дж. Міллер вважає один із симпозіумів середини 50-х р. XX ст. з теорії інформації математичного спрямування, який констатував «вибух» цікавості до процесів мислення, а також необхідність координації зусиль експериментальної психології, теоретичної лінгвістики та комп'ютерного інтелекту щодо дослідження мисленнєво-мовленнєвих процесів.

Перший Центр когнітивних досліджень організовано у Гарвардському університеті у 1960 р. психологами Дж. Міллером та Дж. Брунером. У 1975 р. в назві статті

Дж. Лакоффа та С. Томпсон (Берклі, США) з'являється термін «когнітивна граматики». У 80-ті роки когнітивна лінгвістика ввійшла до європейської мовознавчої традиції (Ж. Фоконьє).

Фундаментальне монографічне дослідження Р. Лангакра (Ленейкра) «Основи когнітивної граматики» (1987–1991) значно поширило поле когнітивних досліджень у США (Дж. Лакофф – 1987, 1989, 1995; М. Джонсон – 1987, Р. Джекендофф – 1987, 1992).

У 1989 р. відбувся симпозіум у Дуйзбурзі, на базі якого створено міжнародну когнітивну лінгвістичну асоціацію. Отже, когнітивізм остаточно сформувався як наукова парадигма мовознавства, спрямована на дослідження систем представлення, зберігання, обробки та використання знань, у тому числі мовних. Науковці навіть висловлюють думку про наявність когнітивної революції.

Розмежовуючи когнітивну науку взагалі та когнітивну лінгвістику, потрібно підкреслити, що перша має міждисциплінарний характер (дослідження когніції, пізнання, розуму у фокусі філософії, математики, психології, нейрології, теорії інформації, біології, логіки, моделювання штучного інтелекту тощо), друга є лінгвістичним напрямом вивчення мови на підставі загального когнітивного механізму, що є одним з інструментів набуття мовних та позамовних знань, їхньої обробки та використання у мовленні (можливі два підходи: антропоцентричний – від мовця, особистості, та мовоцентричний – від мови до когніції і навпаки).

Когнітивна лінгвістика, як і когнітивна наука, пройшла два етапи наукового пошуку:

1) когнітивізм, що виник як протилежність біхевіоризму і апелював до репрезентації зовнішнього та внутрішнього світів суб'єкта (мислення маніпулює, подібно до комп'юте-

ра, репрезентаціями знань за жорсткою схемою, не враховуючи їхнього нейрофізіологічного, культурологічного та антропологічного характеру – Н. Хомський, З. Піліпишин, Дж. Фодор, Г. Барлоу, Х. Саймон, А. Ньюелл);

2) конекціонізм, що представляє опис мисленнєвої діяльності через конекції (зв'язки) нейронної мережі мозку, яка створює пакети інформації досимволічних одиниць; під час репрезентації та обробки знань активізується певна низка таких субсимволів і гасяться інші (висвітлення конекцій при актуалізації знань) – Дж. Макклелланд, Д. Руммельхарт, Й. МакШейн» [9, с. 65–67].

Завдання 4. Які основні завдання вирішує когнітивна лінгвістика?

«У межах цих двох етапів визначається широкий спектр завдань когнітивної лінгвістики:

1) аналіз структур зберігання знань про мову та у мові, а також тих, до яких апелює мовленнєва діяльність;

2) дослідження спрацювання цих структур у конкретному акті мовлення;

3) встановлення ментально-антропоцентричних чинників комунікації (дискурсу);

4) вивчення ментально-мовної сутності мисленнєвих операцій запам'ятовування, навчання, сприймання, згадування, забування тощо;

5) когнітивна інтерпретація процесів номінації, граматикизації, синтактики, породження тексту та його сприймання;

6) опис універсальних когнітивних стратегій комунікації;

7) дослідження динаміки структур зберігання знань, її чинників, когнітивне пояснення семантичних змін, створення символів тощо» [9, с. 70].

Завдання 5. Серед основних термінів когнітивних наук називають такі: модель, інформація, пізнання, репрезентація знань, адаптація знань. Як автори визначають ці поняття?

«Когнитивные модели – это эвристические построения, используемые для облегчения эмпирических исследований и коммуникации ученых, а также для организации существующей литературы и стимуляции дальнейших исследований. Иными словами, модель представляет собой наиболее удобное (на данном этапе исследований) обобщение эмпирических данных и теоретических представлений относительно предмета изучения. При появлении новых гипотез или экспериментальных данных создаются новые модели, являющиеся более общими по сравнению с имевшимися ранее, либо описывающие изучаемый объект с другой стороны.

Иными словами, когнитивные модели часто имеют характер наиболее общей схемы соответствующего объекта/процесса, полезной для его дальнейшего изучения. Что особенно важно, в силу метафорического или аналогового характера представления выявленных (или предполагаемых) закономерностей, когнитивные модели оказываются доступными широкому кругу специалистов и могут быть проверены и практически использоваться в разных контекстах познавательной деятельности индивидов, групп или искусственного интеллекта.

В самом общем смысле под информацией понимают сообщения, передаваемые между передающей и принимающей системами таким образом, что состояние последней изменяется. Когнитивный подход понимает под информацией не любые данные или сведения, существующие в мире, но только те из них, которые могут быть интерпретированы человеком. Иными словами, данные, записанные на компьютерной дискете, становятся информацией (приобретают

для человека смысл) только после того, как он с помощью компьютера и специальных распознающих программ «прочтет» соответствующий файл. Аналогично из бесконечно богатого спектра постоянно воздействующих на нас физических стимулов только незначительная часть может быть распознана органами чувств человека и стать для него информацией об изменениях параметров окружающей среды.

Процесс когнитивной обработки информации можно описать в виде поэтапной модели (модели переработки информации), иллюстрирующей логику последовательной активизации когнитивных процессов в ходе извлечения смысла из воспринимаемых стимулов среды. Данная модель предполагает, что процесс познания можно разложить на ряд этапов, каждый из которых представляет собой некую гипотетическую единицу, включающую набор уникальных операций, выполняемых над входящей информацией.

Под познанием в когнитивном подходе понимается способность человека приобретать и осваивать (перерабатывать) информацию из окружающей среды (а также внутренней среды организма) с целью адаптации к реальности. Иными словами, когнитивный подход рассматривает человека как существо, в первую очередь, познающее.

О познании можно говорить в филогенетическом аспекте – как о накоплении информации о среде в ходе видообразования. При этом новорожденный представитель определенного вида уже обладает определенным объемом информации, накопленной в ходе филогенеза соответствующего вида (онтогенетически априорной для данного организма).

В ходе онтогенеза живой организм (начиная с известной эволюционной ступени) приобретает так называемый индивидуальный опыт – приобретает и сохраняет индивидуально значимую информацию. При этом поведение животного, помимо врожденных рефлексов и инстинктивных

программ, начинает складываться и из прижизненно приобретенных навыков.

В качестве результата процесса познания говорят о приобретении человеком знаний. Здесь важно подчеркнуть, что в когнитивном подходе термин «знания» трактуется весьма широко и неидентичен элементу классической триады «знания – умения – навыки» из лексикона отечественной педагогики и педагогической психологии. Когнитивный подход понимает под знанием всякую освоенную субъектом информацию, как на уровне понимания, так и на уровне возможности личного использования.

Под репрезентацией знаний понимается некоторая когнитивная схема – результат построения человеком (обществом) моделей реальности, в которых фиксируются наиболее важные с точки зрения его приспособления к среде факты, связи и закономерности последней. Иными словами, встречаясь с новой информацией, человек осваивает ее в форме когнитивных схем, включая в них все важное с его точки зрения.

Исторически первой формой когнитивных репрезентаций, которые были проанализированы психологами, стали мысленные представления участков пространства (сначала у крыс в опытах Э. Толмена, затем и у людей), поэтому подобные представления получили название «когнитивные карты». Сегодня область распространения данного термина существенно расширилась – он употребляется для обозначения представлений об объектах/явлениях самой разной природы, а не только пространственных структур. Поэтому в современной литературе часто можно встретить синонимическое употребление понятий «репрезентация» и «когнитивная карта».

Под адаптацией в когнитивном подходе понимается способность живых организмов активно искать (или создавать)

благоприятные для жизни условия, используя информацию о состоянии окружающей реальности и собственного организма. Иными словами, в терминах информационного подхода речь идет о способности организма (или биологического вида – при генетическом кодировании) учитывать обратную связь и изменяться в направлении ее давления.

Человеческий интеллект является наиболее развитой из известных нам сегодня когнитивных систем. С точки зрения когнитивного подхода ценность человеческого интеллекта состоит именно в том, что функционирование данной системы позволяет нам успешно (по крайней мере, адекватно выживанию) справляться с задачами адаптации к постоянно меняющимся условиям среды, в том числе техногенной и информационной» [1, с. 86–91].

Завдання 6. Які основні принципи когнітивного підходу виділяють дослідники сьогодні?

«Несмотря на разнообразие используемых моделей, концепций и методов, когнитивные науки как междисциплинарный подход к исследованиям познания базируются на ряде общих принципов. В качестве основных принципов когнитивных наук на современном этапе их развития, с нашей точки зрения, можно выделить:

- Репрезентацию знаний как центральное понятие. Принимается, что поведение человека определяется не столько «объективной» реальностью, сколько «реальностью для субъекта», то есть системой субъективных представлений человека о реальности. В связи с этим центральной проблематикой когнитивных наук являются вопросы приобретения, преобразования, представления, хранения и воспроизведения разного рода информации.

- Моделирование как познавательный механизм. Для адекватного взаимодействия с реальностью человеку важно

извлекать из среды не столько исчерпывающе полную информацию, сколько значимую в соответствующем контексте. Соответственно, познание реальности осуществляется не путем отражения значимых объектов, связей и отношений между ними, а посредством конструирования субъективно полезных моделей реальности, фиксирующих контекстуально значимые ее элементы и структуры. Моделирование мира не предполагает, однако, свободного фантазирования о нем или произвольного порождения виртуальных реальностей, поскольку оно опирается на согласованную работу фильтров восприятия и контроль практической пригодности результатов.

- Использование метафор. Метафорическая форма часто помогает в доступной форме передать суть моделируемого объекта, коротко выразить квинтэссенцию наиболее значимых в некотором контексте его свойств. В частности, компьютерная метафора оказалась весьма полезной для моделирования человеческого мозга в период становления когнитивных наук.

- Исследование объектов/явлений с точки зрения их структуры.

Исследуя информационные процессы, имеющие место в психике человека, когнитивные науки исходят из системной модели психики и, в частности, интеллекта. Когнитивная сфера представляет собой некую динамическую структуру обработки информации. В качестве когнитивных структур обычно выделяют репрезентации, конструкты, фреймы, скрипты, сценарии.

- Исследование взаимодействия человека с реальностью с точки зрения экологической адекватности. Поведение человека в мире рассматривается когнитивными науками не с точки зрения дихотомии «правильное – неправильное», а как полезное или вредное для него как социально-биологи-

ческого организма, включенного в систему контуров обратной связи. Соответственно, с точки зрения экологического приспособления, рассматривается и эволюция когнитивных механизмов человека, сформировавшихся в настоящем их виде и адекватных экологической нише вида *homo sapiens*.

- Понимание «человеческого фактора» как познавательной и активно адаптирующейся к среде открытой системы. Человек рассматривается когнитивными науками, в первую очередь, как существо мыслящее. Соответственно, вся гамма биологических, психологических и культурных феноменов рассматривается ими сквозь призму когнитивности человека. При этом человек понимается как сложная система контуров обратной связи, которая включена в качестве элемента в большие внешние системы. Выживание и адекватное поведение человека обеспечивается его постоянной «настройкой» своей системы в ответ на изменения параметров среды (как внешней, так и внутренней).

- Понимание истинности знания как его адаптивной (эвристической) полезности. Когнитивные науки исходят из представления о принципиальной гипотетичности всякого знания. «Истинное» знание – это система гипотез, наилучших из доступных нам на данном этапе историко-культурного развития. Соответственно, важнее оценить практическую полезность и перспективы некоторой теории или модели, чем углубляться в онтологические дебаты относительно ее обоснованности.

- Привлечение данных из целого ряда конкретно-научных областей знания – игнорирование междисциплинарных барьеров.

Когнитивные науки – изначально междисциплинарная область, внутри которой свободно циркулируют подходы, теории, модели и эмпирический материал без жесткой «привязки» к соответствующим секторам науки, за счет

чого вдається забезпечити системний аналіз проблем і багату комунікативну середу для дослідників. Так, наряду з психологічними і кібернетичними моделями, когнітивні дослідники ефективно оперують нейрофізіологічними, лінгвістичними і синергетичними моделями і підходами.

- Ведущая методология – інформаційний підхід. Інформаційний підхід розглядає реальність з точки зору інформаційних процесів, існуючих в ній, – людина розглядається як мисляча система в світі інформації» [1, с. 97–99].

Завдання 7. Яким чином пояснюється важливість розуміння взаємозв'язку між мовою, мисленням і свідомістю?

«У контексті встановлення взаємозв'язку між мовою, мисленням і свідомістю видається слушним запропоноване російськими дослідниками В. В. Морковкіним і А. В. Морковкіною поняття ментально-лінгвального комплексу: «Ментально-лінгвальний комплекс (МЛК) визначається як інформаційна система, що функціонує на основі людського мозку і здатна до самоорганізації... У межах МЛК мислення – насамперед динамічна іпостась, свідомість – накопичувально-оцінна іпостась, а мова – інструментальна і комунікативна іпостась. Головна функція мови щодо мислення та свідомості полягає в дискретизації інформаційного континууму...» [Морковкин, Морковкина 1997, с. 44].

Перекодування єдиного для всіх етносів розумового коду на вербальний у межах конкретної мови, «дискретизація інформаційного континууму» тією чи іншою мовою «переплавляє» єдину логіко-поняттєву базу людства, «відливаючи» її в етнічно зумовлені семантичні матриці змістової структури національної мови. Якщо говорити про

позалогічні форми відображення світу людською свідомістю, що співвідносяться, на нашу думку, з мисленням, як ціле зі своєю частиною, включаючи афективні аспекти розумової діяльності людини (емоційний, вольовий, конкретно-чуттєвий тощо), то тут і взагалі неможливе існування ізоморфізму: різні етноси «переживають» навколишню дійсність по-різному, об'єктивуючи розмаїття свого сприйняття, відчуття й оцінки у мовних формах тих етнічних мов, носіями яких вони є:

«індивідуальність створюється не ідеями, бо немає нічого більш позбавленого індивідуальності, ніж ідея: індивідуальність створюють емоції, почуття, бажання, прагнення – все, що стимулює нас до дії, все, з чого складаються незалежні від розуму темперамент і характер» [3, с. 23–24].

Завдання 8. Як автор пояснює еволюцію поняття «свідомість»?

У чому полягають особливості національномовного, суспільного, етноцентричного, комунікативного різновидів мовної свідомості в діяхронному аспекті?

«Поняття мовної свідомості ввійшло в лінгвістичний обіг у 60-ті роки ХХ ст. у зв'язку з поглибленням проблеми внутрішньої форми слова, вивченням мовної картини світу на матеріалі усної народної творчості.

У мовознавстві утвердилася думка, що мовна свідомість – це «один з видів свідомості, що є механізмом управління мовною діяльністю, який формує, зберігає та перетворює мовні знаки, правила їх поєднання і вживання, а також ставлення людини до мови та її елементів; у ширшому розумінні – сукупність образів свідомості, матеріалізованих мовними знаками». Цим терміном дослідники називають,

як правило, вербалізовані лексичними засобами національної мови результати ментальної діяльності. У ширшому розумінні мовна свідомість охоплює психічні механізми, що забезпечують процес мовної діяльності людини Є. Ф. Тарасов вважає, що мовна свідомість – це матеріалізований у слові зміст свідомості взагалі.

Національномовну свідомість ототожнюють з мовною свідомістю як моделлю мовної свідомості певного мовного колективу, що зумовлена національною культурою. Національна мова виступає і як засіб трансляції культури, і як спосіб вербального втілення культурної традиції, оскільки «мова – це продукт культури, мова – це структурний елемент культури, мова – це умова культури. Фундаментальний зміст її в тому, що мова концентрує і втілює в єдності всі основи людського життя». Національномовна свідомість – багатовимірне поняття, що відображає відмінності субкультур і варіантів національної мови, це полілог, у якому можна виявити «множинність підходів, позицій, оцінок, що створює основу для обміну різною інформацією і служить запорукою.

На основі національномовної свідомості у період державотворення формується суспільна мовна свідомість, джерелом вивчення якої є публіцистичний стиль, який, з одного боку, відбиває динаміку цінностей суспільства, є синхронним виразником мовної свідомості певних колективів, ідеологічних течій, а з другого, – дієвим інструментом впливу на мовну суспільну свідомість. Суспільна мовна свідомість динамічна, вона утримує зв'язок з лінгвокультурною свідомістю, але на ній постійно позначаються мовна політика держави, ідеологія, ціннісні орієнтири позамовного світу. Суспільна мовна свідомість неоднорідна, вона, як правило, об'єднує різноманітні колективні мовні свідомості, представлені у певний період історичного розвитку більшою чи

меншою мірою. Суспільний, колективний та особистісний тезауруси мовної свідомості в історії літературної мови, що містили регулярні семантичні зв'язки між словами і поняттями, за посередництвом яких фіксувалася мовна картина світу, тобто значна частина мовної свідомості, як показує історія публіцистичного стилю, були близькими, за винятком так званого перехідного переломного ідеологічного періоду – 30-х років ХХ ст.

У часи активізації національно-визвольних рухів – і в умовах бездержавності, і в умовах державотворення (початок – кінець ХХ ст.) – формується етноцентрична суспільна мовна свідомість, найважливішою ознакою якої є усвідомлення рідної мови як символу національної ідентичності. Виявом етноцентричної мовної свідомості, її одиницями виступають оцінні структури з ядерним поняттям «рідна мова», що стає одним з центральних об'єктів суспільної думки, зокрема публіцистичних текстів відповідних історичних періодів.

Мовна свідомість особистості містить неусвідомлене й усвідомлене. І у виборі мовних засобів, і в процесах розуміння тексту беруть участь як несвідомі механізми, так і усвідомлені дії. Межа між усвідомленим і неусвідомленим індивідуальна й ситуативно зумовлена. Історія літературної мови – це насамперед історія мовних особистостей, які створили літературну традицію – міцне підґрунтя для становлення літературного зразка, а в 40–80-ті роки ХХ ст. були запорукою розвитку мови і збереження національномовної свідомості взагалі. Наприкінці ХХ ст. функцію формування суспільної мовної свідомості перебирають на себе ЗМІ.

Формування мовної свідомості відбувається в процесі засвоєння мови і вдосконалюється все життя, зокрема розширюються й поглиблюються знання індивіда про правила й норми мови, про функціонування нових слів і значень,

розвиваються навички комунікації в різних сферах, засвоюються інші мови. «Освіченому суспільству притаманна комунікативна свідомість – сукупність комунікативних знань і комунікативних механізмів, що забезпечують увесь комплекс комунікативної діяльності людини. Це комунікативні настанови свідомості, сукупність ментальних комунікативних категорій, а також набір закріплених у суспільстві норм і правил комунікації».

Комунікативна мовна свідомість у різні періоди історії української літературної мови була неоднаковою. На початку ХХ ст. комунікативну свідомість зумовлювала етноцентрична суспільна свідомість, що виявлялося у формуванні єдиного літературного зразка, який в умовах бездержавності утверджував визначальні, відмінні від інших східнослов'янських мов (насамперед російської мови) особливості й виборював право на повноцінне функціонування української мови в усіх суспільних сферах. На цьому етапі для комунікативної свідомості важливими були настанови й орієнтири мовної свідомості освіченої частини суспільства, а саме письменників, авторів граматик і словників та ін. У 40–80-ті роки ХХ ст. мовна політика СРСР була спрямована на зміни ціннісних орієнтирів, стирання диференційних ознак української та російської мов і формування комунікативної свідомості суспільства без усвідомлення національної ідентичності. У кінці ХХ ст. комунікативна свідомість значної частини суспільства перебуває під впливом ідей повернення минулого, глобалізаційних процесів сучасності і в умовах державності поступово переходить на вищий рівень розвитку. Поняття норми літературної мови в різні періоди різне. З позицій комунікативної свідомості мовців кінця ХХ ст. неможливо об'єктивно оцінити кодифікаційні процеси й мовну свідомість суспільства початку ХХ ст., адже розуміння мовної норми тоді й тепер неоднакове.

Мовна свідомість в усіх її різновидах (народна, суспільна, етноцентрична комунікативна) – це і виразник рівня розвитку суспільства в певний період розвитку, і водночас динамічний, культурно та соціально зумовлений, невід’ємний елемент історії літературної мови. Вона змінювалася разом з розвитком суспільства, народу, нації, набувала нових форм і виявів. Джерелами вивчення мовної свідомості в діахронії є писемні тексти і мовних особистостей (мова художніх творів, епістолярію тощо), і мовних колективів, які були виразником суспільної свідомості на різних етапах історичного розвитку (мова періодичних видань). Мовна свідомість, як і мова, удосконалюється синхронно з формуванням національно свідомого, інтелектуального суспільства» [4, с. 49].

Завдання 9. Які характеристики моделі світу виділяє автор?

«Итак, результатом исследования мира является строящаяся в мозгу человека модель. Модель всегда не полна, поскольку относится лишь к части мира по каким-то информационным срезам. Модель всегда не точна, поскольку является лишь некоторым приближением к действительности. Модель всегда субъективна. Так же как при строительстве дома очередной кирпич кладется на предыдущий или стыкуется с предыдущим, при построении модели новые знания сочетаются, стыкуются, согласуются или каким-то иным образом учитывают предыдущие. Добавим еще, что модель может быть просто неправильной, т. е. строиться на основе ложных знаний или заблуждений. Следует заметить, что и так называемая научная картина мира не только не полна, но и в каких-то аспектах может быть далека от объективной реальности и, попросту, ложна. Вспомним хотя бы астрономию Птолемея, теорию эволюции Ламарка и агрессивную агробиологию Лысенко.

Формирование модели мира и, в частности, модели окружающей среды может происходить с использованием первичных или вторичных знаний. Вторичные знания возникают при передаче части модели одного человека другому. Источником знания в этом случае может быть книга, преподаватель, проповедник, актер или любой другой человек, передача вторичных знаний в основном осуществляется при помощи устных или письменных текстов.

Большую часть первичных конкретных знаний о той части мира, которая называется средой обитания, каждый человек получает сам в процессе поведенческого эксперимента методом проб и ошибок. Первичные знания возникают при прямом взаимодействии человека с миром. Это взаимодействие может происходить при помощи органов чувств или при помощи измерительных приборов. Ограниченность и того, и другого определяет то, что человек взаимодействует лишь с частью мира и, соответственно, получает знания только о его части. Так, радиации как бы не существовало до открытия Кюри и создания соответствующих датчиков. Не исключено, что в мире и непосредственно вокруг нас есть много такого, чего мы не знаем и поэтому не замечаем» [11, с. 97–98].

Завдання 10. Чому картина світу є базисним поняттям «концепції людини, яке виражає специфіку його існування»?

«Картина мира представляет собой центральное понятие концепции человека, выражающее специфику его бытия, и адекватно охарактеризовано оно может быть лишь в общей теории человека.

Вместо определения человека как *homo sapiens* (человек разумный), *homo faber* (человек созидающий), *homo loquens* (человек говорящий), *homo ludens* (человек играю-

щий), homo sociologicus (человек социологический), homo psychologies (человек психологический) М. С. Каган предлагает определение человека как homo agens – человек действующий.

С помощью опосредующих символических структур человек формирует образ мира как основу своей жизнедеятельности. Воображение познающего человека создало и продолжает созидать множество разнообразных образов наличного бытия, имеющих исторически преходящий характер. Вот некоторые примеры таких образов мира: «три кита» или черепаха, на которой стоит плоская Земля, хрустальные сферы, вращающиеся вокруг неподвижной Земли, Вселенная как «гигантская машина» или же как «великая мысль», метagalactica как беспредельно расширяющаяся вселенная, образ «мерцающего мира» в онтологии М. Хайдеггера, образ мира как гештальт высокой степени сложности. В современной науке разрабатывается образ мира как организма и процесса.

Картина мира есть целостный глобальный образ мира, который является результатом всей духовной активности человека, а не какой-либо одной ее стороны. Картина мира как глобальный образ мира возникает у человека в ходе всех его контактов с миром. Опыты и формы контактов человека с миром в процессе его постижения характеризуются чрезвычайным разнообразием. Это могут быть и бытовые контакты с миром, и предметно-практическая активность человека с ее деятельностно-преобразующими установками на переделывание мира и овладение им, и акты созерцания мира, его умозрения и умопостижения в экстраординарных ситуациях.

Поскольку в формировании картины мира принимают участие все стороны психической деятельности человека, начиная с ощущений, восприятий, представлений и кончая

высшими формами – мышлением и самосознанием человека, то всякая попытка обнаружить какой-либо один процесс, связанный с формированием картины мира у человека, с неизбежностью окончится неудачей. Человек ощущает мир, созерцает его, постигает, познает, понимает, осмысляет, интерпретирует, отражает и отображает, пребывает в нем, воображает, представляет себе «возможные миры». Образ мира возникает в различных актах мироощущения, мирочувствия, мирозерцания, мировосприятия, мировидения, миропонимания, миропредставления, мирооценки, мироуяснения, в актах переживания мира как целостности, в актах миродействия. Сознание человека, формирующее идеальный образ внешнего мира, есть не только знание об объекте познания, противостоящем субъекту, но также есть некое «переживание», оно эмоционально окрашено, а в эмоциях гносеологическая противоположность субъективного и объективного исчезает, так что субъект и объект «переживаются» как нечто единое» [8].

Завдання 11. Мовна картина світу – це важлива складова концепту картини світу. В чому полягає основна задача мовної картини світу?

«Языковая картина мира – так, как она описывается в настоящем разделе, – рассматривается как важная составная часть общей концептуальной модели мира в голове человека, т. е. совокупности представлений и знаний человека о мире, интегрированной в некое целое и помогающей человеку в его дальнейшей ориентации при восприятии и познании мира. Мы полагаем тем самым, что в психике или интеллекте человека есть тот своеобразный ментальный уровень, уровень мыслительной деятельности, где человек в ситуации взаимодействия с природой и людьми оперирует разного рода концептами, представлениями,

установками и т. п., объединенными в единую оперативную систему. Концептуальная система, это динамическое образование, постоянно находится в состоянии развития и оперативной подвижности. Она постоянно преобразуется под влиянием приходящей извне информации, причем информации, получаемой по разным каналам, а также в результате ее усвоения и переработки мыслящим человеком.

Поскольку мозг человека перерабатывает в ходе предметно-практической и познавательной деятельности информацию, полученную не только вербальным, но и опытным путем, складывающиеся концепты, умения, навыки, схемы обращения с предметами и т. п. тоже могут приобретать не только вербальную, но и невербальную форму. Это не исключает того, что существеннейшая часть концептуальной системы человека состоит из концептов, известных ему в языковой форме. Проблема ЯКМ понимается в таком случае как проблема вклада языка и языковых категорий в выработку и создание глобальных принципов восприятия и членения мира, как проблема воздействия языка уже не на способы описания мира и отражения наших знаний в языке, а на способы получения знания в процессах категоризации или концептуализации действительности и в формировании целеполагающих начал в такой категоризации.

Если предельно упростить сказанное, можно полагать, что основной задачей в анализе ЯКМ является решение вопроса о том, в чем именно и как упорядоченные сведения о языке и его отдельных единицах и категориях помогают человеку в познании мира вокруг нас, в его членении и, наконец, в общей ориентации в этом мире. Исследование человеческого фактора в языке – это, применительно к понятию ЯКМ, вопрос о том, как оперирует человек вербальными концептами разного типа, какие разновидности таких вербальных концептов даны человеку и какие из них

участвуют в его мыслительной деятельности, направляя и регулируя эту деятельность» [11].

Завдання 12. Картина світу – це не дзеркальне відображення світу, а завжди якась його інтерпретація. Картина світу має динамічний характер. Чи представляють різні мови одну частину світу однаково?

«Мы уже упоминали, что под языковой картиной мира подразумеваются два разных представления о мире, выражаемых средствами грамматической и лексической семантики: первая способствует становлению интегральной, вторая – дифференциальной языковой картины мира.

Общая, интегральная, картина есть совокупность содержания, выраженного вербально, первичными наименованиями, основывающимися на наивном представлении о мире; это – относительно постоянная, медленно изменяющаяся во времени картина мира, представляющая собой результат семантического картирования (semantic mapping), итог первичного, знакообразования, фиксирующий общий, или первичный (базисный), словарь каждого конкретного языка. Конечно, такие слова, составляющие ядро лексики любого языка, указывают (как метки) на степень детализации предметных сфер при первичном знакообразовании; они различны по степени мотивации и специализации, по степени разложимости и характеру выраженности (лексическими, морфологическими, синтаксическими или смешанными языковыми средствами) логико-предметного содержания в данном языке. Так, различные виды ходьбы (походка) в русском языке обозначаются, как правило, аналитически, вернее, в синтагматическом ряду сочетанием глаголов движения с обстоятельствами способа, манеры глагольного действия: ходить пешком, ходить вприпрыжку, ходить вразвалку, ходить размашисто, идти важно, выступать как, идти, шатаясь, идти, волоча ноги и т. п.

В английском языке эти семантические признаки включены в наименование глагольного действия: to walk «ходить пешком», to stride «шагать большими шагами», to waddle «идти вразвалку», to trudge «идти с трудом», «тащиться», to plod «идти, волооча ноги», to strut «ходить с напыщенным видом», to swagger «расхаживать с важным видом», to trip «идти легко, быстро» и т. п.

Сопоставим еще одну ЛСГ «резание» в английском и русском языках, в которых первичное наименование действия резания выражено по-разному, однако это не создает особого видения мира.

В глагольные английские наименования разных видов резания включается не только именуемый признак действия, а также:

1) вид инструмента, которым действие совершается: to snip «резать (ножницами)», to chop «резать (ножом)», to slash «рубить (резать саблей)», to shave «бриться (срезать бритвой)», to snar «откусывать (о животном, резать зубами)»;

2) объект действия: to saw «пилить (дерево, металл)», to nash «резать (мясо)», to cleave «раскалывать (дерево, землю)», «рассекать (воду веслом, воздух)», to mangle «кромсать (текст, цитату)»;

3) результат, способ действия: to slit «прорезать щель», to splint «щепать (лучину, щепу)», to slice «резать тонкими пластинками», to gash «нанести глубокую рану», to hack «резать неумело», to haggel «кромсать как попало», to hew «разрубать пополам, на две части», to crunch «грызть с хрустом», to nibble «обгрызать, глодать (зубами)» [8, с. 134–135].

Завдання 13. Яка роль метафор у мовній картині світу?

«В заключение можно привести слова У. Куайна, который писал о том, что язык можно представить в образе корабля, находящегося в море и нуждающегося в ремонте,

но который нельзя покинуть и поэтому перестраивать его возможно, только используя имеющийся материал – доску за доской [Quine, 1960]. Метафора – одно из средств подновения непрерывно действующего языка за счет языкового же материала. Метафора необходима языку-кораблю, плывущему под национальным флагом через века и социальные катаклизмы при сменяющейся вахте поколений. Поскольку каждый корабль стремится обойтись своими средствами (хотя возможны и заимствования), то это обновление неизбежно содержит элементы прежнего мировидения и языковой техники, коль скоро процесс создания нового опирается на них и использует связанное с ними знание. Результаты такого процесса принято называть – совершенно справедливо, на наш взгляд, – языковой картиной мира, запечатленной в значениях языкового инвентаря и грамматики. При этом нельзя забывать, что говорящие сообщают друг другу мысли о мире, используя значения слов и выражений как средства для создания высказывания, поэтому опасность не разглядеть за языковой картиной мира того, что в нем действительно имеет место, не столь велика. Эта опасность существует в основном как проблема непонимания или недопонимания из-за слабого владения чужим языком и в значительной степени его образно-ассоциативным богатством, тем самым, которое заключено «между семантикой и гносеологией» [Караулов 1985].

Языковая картина мира – факт национально-культурного наследия. Язык и есть одна из форм фиксации этого наследия, в том числе примет, поверий и т. п. Так, если в русском языке слово *гусь* вызывает представление о важности или жуликоватости, то в английском эта реалья ассоциируется с богатством, глупостью и т. п. Ср.: важный гусь, экий гусь или гусь лапчатый (о человеке); the goose that lays the golden eggs = курица, несущая золотые яйца, источник

обогащения (обыкновенно употребляется с глаголом *to kill*); *the older the goose the harder to pluck* (пословица) = чем старше человек, тем труднее заставить его расстаться с деньгами; *(as) silly (или stupid) as a goose* = глуп, как пробка, и т. п. [Кунин 1967, 393]. В отличие от рус. ворона, ассоциируемого с рядом свойств, воплощенных в метафорическом значении, и синонимичного по значению слова разиня (ср. также проворонить что-л.), англ. *bow* не имеет метафорического деривата. Именно образно-ассоциативное восприятие иначе «рисует» процессы ментального характера в русском и английском языках (что, естественно, распространяется на любые языки, особенно неродственные). В русском языке, например, смысл быть целиком занятым какими-либо мыслями выражается сочетаниями, где глагол – продукт косвенной номинации и потому имеет связанное значение: (целиком) погрузиться в свои мысли; быть поглощенным своими мыслями и т. п.; в английском выступают другие средства и способы для выражения заданного смысла: *to be deep (lost, absorbed) in thought*; русскому выражению по зрелому размышлению соответствует *mm. on second thoughts*, где доминирует образ повторности, а не созревания; русскому выражению вереница мыслей, образно-ассоциативным мотивом для создания которого стал вытянутый ряд птиц при перелете, соответствует англ. *train of thought*, где образ поезда вызывает представление о составе вагонов, следующих «цепочкой»; рус. вспомнить соответствует англ. *bring, call smb. in mind, cross one's mind*, что связано с представлением о принесении чего-то, пересечении с чем-л. (ср. также рус. прийти в голову); то, что для носителя русского языка представляется как колебание в принятии некоторого умозаключения (Его мысли колебались...), англичанин обозначит через образно-ассоциативное подобие результатов двух отдельных ментальных состояний: *be in two minds*» [8, с. 202–203].

Завдання 14. Які основні напрями і тенденції розвитку лінгвоконцептології одного з розділів когнітивної лінгвістики розглядаються в монографії «Лінгвоконцептологія: перспективний напрям»?

ОГЛАВЛЕНИЕ

ПРЕДИСЛОВИЕ (А. Э. Левицкий)

ГЛАВА I

МЕТОДОЛОГИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА КОНЦЕПТОВ

1.1. Концептология в Украине: обзор проблематики (О. П. Воробьёва).

1.2. Этапы развития лингвоконцептологии в восточнославянском контексте (В. К. Щербин).

1.3. Процедуры анализа концептов при проведении сравнительно-типологических исследований (О. Л. Бессонова).

1.4. Концепт как объект когнитивно-дискурсивных студий (С. И. Потапенко).

1.5. Таксономия концептов (А. Н. Приходько).

ГЛАВА II

ЛЕКСИЧЕСКАЯ ОБЪЕКТИВАЦИЯ КОНЦЕПТОВ

2.1. Вербализация концепта МЕЧТА в американском варианте английского языка (А. Э. Левицкий).

2.2. Эмоциональный концепт СТРАХ в лексике английского языка (А. А. Борисов).

2.3. Лексические средства воплощения концепта РАВНОВЕСИЕ в современных американских рассказах (Е. В. Багацкая).

2.4. Фреймовое моделирование концепта ИРРЕАЛЬНОСТЬ (на материале английского и украинского языков) (Т. Н. Никульшина).

ГЛАВА III

КОНЦЕПТЫ В ТЕКСТЕ И ДИСКУРСЕ

3.1. Концепт ЖИЗНЬ в американской поэзии (Л. И. Белехова).

3.2. Концепт СОПЕРНИЧЕСТВО в англоязычном художественном дискурсе (И. И. Савчук).

3.3. Ключевые концепты современного американского кинематографа (Л. Ф. Могельницкая).

3.4. Концепт ОЛИМПИАДА «СОЧИ-2014» в региональном дискурсивном пространстве (А. А. Ворожбитова, Н. И. Пермякова).

3.5. Концепт УСПЕХ в психолого-прагматическом дискурсе: опыт анализа русскоязычных популярных книжных серий (О. Ю. Берсенева, А. А. Ворожбитова).

3.6. Концепт ПОЛИТИК в масс-медийном дискурсе (на материале английского и украинского языков) (Л. Л. Славова).

ГЛАВА IV

КОНЦЕПТЫ В СТРУКТУРЕ КАРТИНЫ МИРА

4.1. Эмоциональные концепты в русской, немецкой, австрийской и швейцарской художественных картинах мира (З. Е. Фомина).

4.2. Концептуальная картина мира антиглобализма (И. В. Нейдайнова).

4.3. Концепт ИНОСТРАНЕЦ в английской языковой картине мира (Ю. В. Святюк).

4.4. Кластерный концепт ВАМПИР в англоязычной картине мира (И. Ю. Онищук).

ГЛАВА V

КОНЦЕПТЫ СКВОЗЬ ПРИЗМУ

ЛИНГВОСЕМИОТИКИ И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ

5.1. Концепт-мифологема СИЛА в лингвосемиотическом освещении (А. С. Колесник).

5.2. ВЕЛИКАЯ ЦЕПЬ БЫТИЯ в американском и украинском языковом сознании (С. Г. Шурма).

5.3. Концепты индийской и английской культур в художественной прозе Редьярда Киплинга (А. В. Головня).

5.4. Концепт ДОСУГ в британской и американской лингвокультурных традициях (Н. А. Гуливец).

5.5. Концепты СОН и МЕЧТА в восточнославянских и западногерманских лингвокультурах (А. Э. Левицкий).

5.6. Концепт ХАРИЗМА в немецкой, русской и украинской лингвокультурах (Н. В. Петлюченко).

ГЛАВА VI

КОНЦЕПТЫ В СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОМ РАКУРСЕ

6.1. Концептуализация социального равенства (В. И. Карасик).

6.2. Гендерные стереотипы концептуализации представлений о мужчинах и женщинах (В. А. Ефремов).

6.3. Концепт ЧЕРНОБЫЛЬ: 26 лет после аварии (А. Э. Левицкий) [6].

Завдання 15. Прочитайте статтю Н. С. Кудрявцевої «Простір у мові й мисленні: лінгвістичні джерела філософських концепцій простору». Як автор пояснює, наскільки уявлення про простір як філософську категорію можуть бути зумовлені специфічними ознаками конкретних мов? [5]

Список використаної літератури

1. Баксанский О. Е. Когнитивные науки. От познания к действию. М. : КомКнига, 2005. 184 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М. : Издательство иностранной литературы, 1961. 394 с.
3. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. 2 вид., випр. і доп. К. : Логос, 2004. 284 с. – Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua>.
4. Коць Т. А. Мовна свідомість у синхронії та діахронії [Текст] / Т. А. Коць // Мовознавство. – 2017. – № 1. – С. 49–56.
5. Кудрявцева Н. С. Простір у мові й мисленні: лінгвістичні джерела філософських концепцій простору [Текст] / Н. С. Кудрявцева // Мовознавство. – 2017. – № 1. – С. 19–35.
6. Лингвоконцептология: перспективные направления. [Электронный ресурс] Луганск : Издательство ГУ «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко», 2013. 432 с.
7. Морковкин В. В., Морковкина А. В. Язык как проводник и носитель знания // Русский язык за рубежом. 1997. № 1–2. С. 44–53.
8. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира М.: Наука, 1988. 216 с.
9. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). К. : Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. 148 с.
10. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление. М. : Наука, 1988. С. 70–85.
11. Шамис А. Л. Поведение, восприятие, мышление: проблемы создания искусственного интеллекта. М. : Едиториал УРСС, 2005. 224 с.

Розділ 2. КОНЦЕПТ – БАЗОВЕ ПОНЯТТЯ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

«Концепт (concept, konzept) – термін, що слугує поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, що відображає знання й досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку (lingua mentalis), всієї картини світу, відображеної в людській психіці».

О. С. Кубрякова

Теми для обговорення

1. Концепт – ключове поняття мовної картини світу.
2. Особливості визначень поняття «концепт».
3. Структура концепту.
4. Методика аналізу концепту.
5. Групи концептів.

Ключові слова: концепт, концептосфера, ядро та периферія концепту, асоціативне поле концепту, культурний концепт.

Основною одиницею когнітивної лінгвістики є **концепт**, який є багатомірним утворенням, в якому особливо важливими виявляються оцінний компонент, метафоричний тип, засоби мовного закріплення: концепти передають загальні та суттєві ознаки об'єкта; вони структурно складаються з усвідомлених фрагментів життєвого досвіду, які зберігаються в пам'яті, асоціацій, емоцій, оцінок, історії поняття, контекстів його використання, тобто концепт має образно-перцептивну, понятійну, ціннісну складову.

Етапи концептуального аналізу передбачають наступне:

1. Встановлення типу співвідношення мовних структур із ключовими цінностями даної національної культури.
2. Встановлення історії розвитку значення слова (етимології).
3. Визначення центру та периферії даного концепту.
4. Визначення типових асоціацій даних концептів у різних культурах.
5. Аналіз фольклору, паремій, афоризмів для виявлення системи оцінних характеристик.
6. Аналіз змін даного концепту в діяхронії та синхронії.
7. Аналіз художніх і медіатекстів.
8. Узагальнення якостей концепту в даній мові та культурі.
9. Співставлення даного концепту з відповідними концептами в різних культурах.
10. Визначення типу зміни оцінного компоненту концепту в синхронії.

Вітчизняні лінгвісти плідно досліджують проблематику концептів і концептуальних систем, зокрема необхідно згадати публікації О. Бессонової, О. Воробйової, С. Жаботинської, С. Селіванової, І. Шевченко.

Увагу українських лінгвістів привертає широке коло проблем, які пов'язують концептологію, дискурсознавство,

теорію комунікації, ономасіологію, лінгвокультурологію, етнолінгвістику (А. Мартинюк, С. Потапенко, Г. Приходько, Я. Яремко, І. Голубовська, О. Матузкова, Л. Савченко і багато інших).

У багатьох розвідках автори виокремлюють різні напрями вивчення концепту: культурологічний, лінгвокультурологічний, логіко-ейдейтичний, семантико-когнітивний, когнітивно-поетичний, когнітивно-дискурсивний, філософсько-семіологічний (І. Шевченко), онтологічний, логічний, семантико-психологічний, лінгвокультурологічний, постологічний, психолінгвістичний, дискурсивний (А. Мартинюк), пропозиційний, фреймовий, прототипічний, конекціоністський (О. Селіванова).

Завдання 1. Що об'єднує наступні дефініції терміна «концепт»? Чим відрізняються різні підходи до поняття «концепт»?

1. «Концепт – это сгусток культуры в сознании человека. Концепты не только мыслятся, они переживаются». [Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. М.: 2000, с. 40–42].

2. «Концепты – это ментальные образования, которые представляют собой хранящиеся в памяти человека значимые осознаваемые типизированные фрагменты опыта. Их значимость закрепляет в индивидуальном и коллективном опыте важные (и потому эмоционально переживаемые) характеристики событий. Эти характеристики представляют собой их образно-перцептивную, понятийную и ценностную сторону.» [Карасик В. И. Языковые ключи. М.: 2009]

«Среди различных трактовок концепта можно выделить семь основных, вытекающих из данной дихотомии: 1) концепт приравнивается к логическому суждению, представ-

ленному в языковой форме; 2) близкое первому понимание концепта как любой дискретной единицы коллективного сознания, отражающей предмет реального или идеального мира и хранящейся в национальной памяти носителей языка в виде вербального субстрата [Бабушкин 1996]; 3) концепт в логико-семантическом аспекте как совокупность семантических признаков при компонентном анализе лексики; 4) в духе средневекового концептуализма и более позднего репрезентационализма концепт рассматривается как абстракция совокупности предметов (гипероним, родовое понятие); 5) в ракурсе отвлеченно-отражательной функции сознания концепт есть чувственно-познавательная абстракция предметов и явлений; 6) в психологическом аспекте концепт как мыслительный и психологический образ объекта; 7) на основе интегративного принципа концепт есть разнотрансформационная единица сознания, включающая представления, образы, гештальты, понятия. Такое количество различных дефиниций концепта может завести в тупик концептуальный анализ или привести его к отождествлению с семантическим (компонентным, валентностно-сочетаемым) и логическими методами.

На наш взгляд, наиболее реалистическим и приемлемым для целей когнитивно-онтологического анализа является интегративный подход к пониманию концепта, постулируемый Е. С. Кубряковой: «концепт – термин, служащий объяснению единиц ментальных и психологических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отражает знания и опыт человека; оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга (*lingua mentalis*), всей картины мира, отраженной в человеческой психике» [Кубрякова, Демьянков, Панкрац, Лузина 1996: 90], [19, с. 111–112].

Завдання 2. Які суттєві характеристики концепту виділяють дослідники?

«Мовна картина світу формується системою ключових або культурних концептів. На сьогодні розуміння терміна «концепт» не можна вважати усталеним. Автори часто пов'язують з ним різні теоретичні трактування, а це нерідко ускладнює його адекватне сприйняття. Одним із перших у російській лінгвістиці про сутність концепту висловився Д. С. Лихачов. Аналіз сучасних лінгвокультурологічних досліджень свідчить про те, що вчені намагаються знайти якнайточніші характеристики для цього терміна. В. В. Жайворонок наголошує, що за концептом стоїть «не лише предметна віднесеність, предметний зміст, а й слово – ім'я реалії, слово-знак як певна інтелектуально осмислена сутність, як субстанція значуща, або знак смислу... Концепт – це й зміст поняття, і зміст (а частіше комплекс смислів) слова». На думку Ю. С. Степанова, концепт є «пучком» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, що супроводжує те чи інше слово: «На відміну від понять, концепти не тільки мисляться, вони переживаються. Вони – предмет емоцій, симпатій і антипатій, а іноді й зіткнень».

Лаконічним і водночас ємним є визначення В. І. Карасика: «культурний концепт – багатовимірне смислове утворення, в якому виділяються ціннісна, образна і поняттєва сторони». В українському мовознавстві до проблеми концептів як знаків мовної культури зверталися також Т. В. Яворська та ін.

Повного списку культурних концептів у лінгвістичній літературі ще не існує, і дискусійним є питання про те, якими мають бути критерії для складання такого списку. Дослідники виділяють як конкретні, так і абстрактні концепти. В. І. Кононенко вважає найсуттєвішими, визначальними для українців концептами, які він називає «словами-поняття-

ми», такі слова, як *земля, мати, хата, хліб, доля*. В. В. Жайворонок значно розширює цей перелік: *батько-мати, берегиня, вечорниці, калина, козак, лиха година, мавка, недоля, рута-м'ята, тополя, хата, хліб-сіль, хлопці-запорожці, гайдамаки, Дніпро-Славути* та ін. Він наголошує, що «це не просто слова-знаки, а мовні одиниці, наповнені етнокультурним змістом. Вони здебільшого і функціонують у культурних контекстах, як народних, так і авторських». У російській культурі Ю. С. Степанов культурними концептами вважає *«вічне, мир, час, вогонь і воду, хліб, дію, ремесло, слово, віру, любов, радість, волю, правду й істину, знання, науку, число, рахунок, письмо, алфавіт, закон, цивілізацію, душу, совість, мораль, гроші, страх, тугу, гріх, смуток, сум, дім, мову»*. А. Вежицька, аналізуючи семантичні ознаки концептів *«душа»*, *«доля»* і *«туга»* в російській культурі, відзначає їх унікальний характер і називає культурними домінантами російської ментальності. Поряд з такими культурно значущими словами-концептами до лінгвоспецифічних зараховують також будь-які слова, у значення яких входить якась важлива саме для цієї мови (ключова) ідея, наприклад, у російській мові *авось, заодно, повезло, ишь, на всякий случай, если что, обидно, совестно, неудобно, умудрится, угораздило, так сложилось*» [8, с. 147–152].

Завдання 3. На які методи дослідження концепту вказує автор?

«Власне «лінгвістичні» визначення тяжіють до когнітивно-психологічного розуміння концепту. Наприклад, А. А. Залевська вказує на те, що саме через систему знаків природної мови відкривається доступ до внутрішнього лексикону людини, що є найважливішим механізмом когнітивної переробки інформації [3]. Цієї ж думки дотримується

і С. Г. Воркачов [1]. О. С. Кубрякова роз'яснює, що внутрішній лексикон – це не лише «склад» одиниць, організованих певним чином, але й діюча система, де кожна одиниця «записана» з інструкцією використання [10].

До власне «когнітивних» визначень ми віднесли тлумачення концепту О. Селівановою та В. Красних. Перша дослідниця вважає, що кожна оперативна когнітивна структура є концептом, під яким розуміємо певним чином організовану одиницю пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання [10]. В. В. Красних стверджує, що концепт – загальна, максимально абстрагована, але така, що конкретно відображена свідомістю одиниця, яка здійснювала когнітивну обробку ідеї «предмету» в сукупності всіх валентних зв'язків [5]. З. Д. Попова та І. А. Стернін розглядають концепти як деякі цілісні, проте розмиті та нечіткі одиниці, які відображають предмети реального світу [11]. Ми розуміємо під концептом осмислену одиницю, яка замінює в процесі мислення невизначену кількість предметів, дій та явищ, яким притаманна національно-культурна специфіка.

Оскільки концепт представляє собою дуже розмите поняття, при чому таке, яке набуває різного об'єму у різних представників мовної групи, тому цікавим для науковців залишається питання вираження концептів у мові, тобто шляхи його вербалізації. Для того, щоб знайти відповідь на це запитання, слід перш за все розглянути основні методи дослідження концепту.

«Методика дослідження концептів полягає в інтерпретації значення конструкцій, які об'єктивують ті чи інші особливості концептів; у виявленні частотних таксономічних характеристик і визначенні на їх основі загальних типологічних ознак» [8].

У дослідженнях з когнітивної лінгвістики часто зустрічається термін «концептуальний аналіз». Він представляє

собою низку різних методів. Метод – системазована сукупність кроків, які треба здійснити для виконання певного завдання чи досягнення мети [13]. При дослідженні концепту використовуються наступні методи дослідження:

1) метод інтроспекції (антропоцентристський метод – В. В. Левицький, А. Вежбицька);

2) метод компонентного аналізу (О. Н. Селіверстова, А. А. Залевська, І. А. Стернін);

3) метод парадигматичного аналізу (Ю. Д. Апресян);

4) метод семантико-когнітивного аналізу (Е. С. Кубрякова, І. А. Стернін). В. В. Левицький стверджує, що основу дослідження концептів складає інтуїція дослідника [9]. Оскільки інтуїція як інструмент лінгвістичного аналізу була дискредитована в роботах менталістичних напрямків лінгвістики – перш за все в структуралістських працях, суть яких полягає у протиставленні «точних» і «об'єктивних» методів аналізу «інтуїтивному» та «суб'єктивному» розгляду мовних явищ, термін «інтуїція» було замінено евфемізмом «інтроспекція», сам метод, який часто називають антропоцентристським – методом інтроспекції [4]. В когнітивних дослідженнях, де так чи інакше (навіть при використанні деяких елементів об'єктивного аналізу) дослідник опирається на інтроспекцію, вважається цілком малоефективним використання інтуїції для вивчення іншомовних концептів, тому в когнітивній лінгвістиці з'являється ще декілька методів дослідження такого комплексного явища, як концепт.

Компонентний аналіз передбачає розклад лексичного значення на елементарні смислові одиниці. Його використовують для опису сигніфікативного значення слова, а отже для аналізу його семантичної структури, а разом з тим, для вивчення подібності і близькості між словами та встановлення семантичного зв'язку між ними, а також дослідження

концептів відповідно до їх семних характеристик. Саме на основі компонентного аналізу можна порівняти концепти однієї чи декількох мов у синхронному чи діяхронному планах [9]. Даним аналізом займалися О. Н. Селіверстова, А. А. Залевська, І. А. Стернін та Ю. Д. Апресян [1, 8, 9].

Метод парадигматичного аналізу дослідження концепту базується на використанні синонімів, антонімів, словотворюючих гнізд та інших мовних явищ. У цьому випадку науковці наголошують на тому, що самі по собі синоніми та антоніми характеризують семантику того чи іншого конкретного слова, в нашому випадку концепту. Для розкриття концепту такого роду дані використовуються не прямо, а опосередковано, знову ж таки через інтроспекцію дослідника.

Метод семантико-когнітивного аналізу полягає у дослідженні співвідношення семантичних процесів з когнітивними. Даний метод дослідження концептів передбачає дослідження лексичної та граматичної семантики мови як засобу доступу до вмісту концептів, та засобу їх моделювання від семантики мови до концептосфери. Даний метод дослідження використовує З. Д. Попова, І. А. Стернін, які вважають за необхідне врахування теоретичних постулатів психолінгвістики [9].

Кожний із методів можна вважати вже достатньо розробленим у сучасній лінгвістиці, вони мають свої методичні принципи (об'єднує їх перш за все теоретичне представлення концепту як одиниці свідомості) своїх прихильників серед лінгвістів-когнітологів, а їх представляють достатньо відомі наукові школи» [26, с. 38–39].

Завдання 4. Яку методику використали автори для укладання «Англо-російського тлумачного вербалізаційного словника ключових концептів політики»?

«Этот тип словарей в упорядоченной форме отражает иноязычный концептуальный базис когнитивно-языковой картины сегмента действительности. Структура статьи такого словаря представляет собой семантическую пирамиду, состоящую из нескольких логико-семантических уровней. На вершине ее находится концепт с наиболее абстрактным значением (эпиконцепт – от греч. ері «над», «сверх»). По мере продвижения по структуре словаря сверху вниз он поэтапно конкретизируется. Следующим уровнем конкретизации является уровень промежуточных концептов, которые в свою очередь конкретизируются на низшем уровне когнитивного развертывания в виде спектров вербализующих их лексем. Означенные лексемные спектры являются наиболее важной частью словаря, поскольку они отражают картины лексической репрезентации в иностранном языке основных идей, которые носитель иностранного языка закладывает в понимание фрагмента действительности.

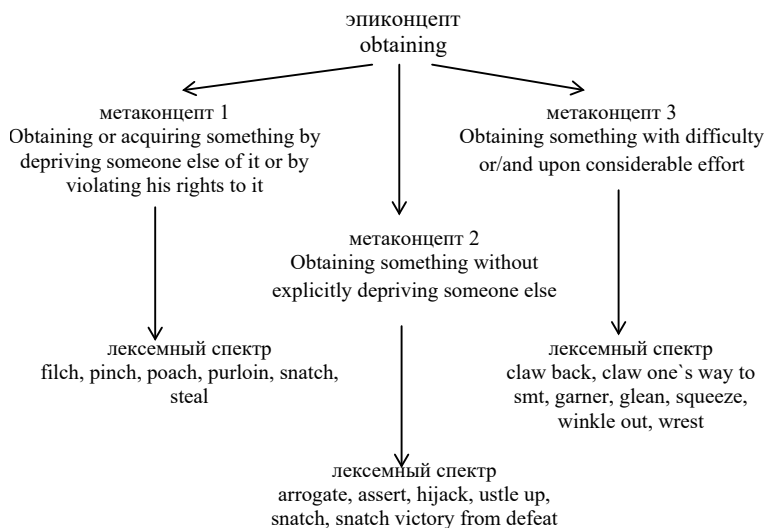
Структура словарной статьи, организованной описанным способом, выглядит следующим образом:

Эпиконцепты, будучи наиболее абстрактными, выводятся из словарных дефиниций лексикографируемого фрагмента действительности, которые в наиболее общем виде отражают его понимание носителями иностранного языка. Полученные таким образом эпиконцепты используются

в качестве семантических критериев для отбора лексем в лексемные спектры. Затем отобранные концепты объединяются в логико-семантические группы. Названия этих групп выступают в качестве концептов промежуточного уровня развертывания (метаконцептов).

Англо-русский толковый вербализационный словарь ключевых концептов политики составлен на основе вышеизложенной методики. Как явствует из названия, в качестве лексикографируемого сегмента действительности была избрана политика. Из словарных дефиниций концепта *politics* были выведены два эпиконцепта – *influencing* и *obtaining*. Они были использованы в качестве семантического критерия для отбора лексем в лексемные спектры, который осуществлялся на базе словаря «Cambridge International Dictionary of English». Затем отобранные лексемы были объединены в логико-семантические группы, формулировки названий которых играют в словаре роль метаконцептов. Для получения картины особенностей употребления и значения лексем был осуществлен их сплошной поиск по электронному архиву журнала «The Economist», содержащему все его публикации, вышедшие начиная с 1997 г. Было проанализировано более 300 выпусков журнала за период с сентября 1997 г. по октябрь 2004 г. По итогам поиска значительная часть изначально отобранных лексем была отбракована по причине неупотребимости в значениях, метаконцептов. Словарная статья, полученная описанным методом, выглядит аналогично приводимой ниже схеме статьи, описывающей вербализацию эпиконцепта *obtaining*» [5, с. 127–133].

Завдання 5. Етимологічний аналіз – це один з етапів когнітивного аналізу. Яким чином він допомагає зрозуміти реалізацію концепту ГРА (ИГРА)?

«Концепт «игра» относится к самым сложным культурологическим концептам. Обозначение «слоев», компонентов данного понятия, а также определение ядра семантического поля «игра» было и остается до сих пор предметом споров многих филологов, культурологов, философов. Так, Л. Витгенштейн утверждает, что «нельзя дать четких определений в терминах дискретных семантических компонентов, невозможно уловить семантический инвариант такого понятия, как «игра», ибо все, что есть общего у разных употреблений, – это расплывчатое «фамильное сходство», а не четко определенный набор признаков».

Иного мнения придерживается А. Вежбицкая в статье «Прототипы и инварианты», в которой автор анализирует значение слова «игрушка». А. Вежбицкая отмечает,

что понятие «игра», несомненно, является одним из самых характерных и обсуждаемых в литературе примеров, приводимых в доказательство «размытости» человеческих понятий, и тем не менее исследователь предлагает инвариант понятия «игра», состоящий из следующих компонентов:

- 1) человеческой деятельности (животные могут играть, но они не могут играть в игры);
- 2) длительности (игра не может быть мгновенной);
- 3) назначения – удовольствие;
- 4) выключено из реальности (участники воображают, что они находятся в мире, отделенном от реального);
- 5) четко определенной цели (участники знают, чего они хотят достичь);
- 6) четко определенных правил (участники знают, что можно и чего нельзя делать);
- 7) непредсказуемого хода событий (никто не знает точно, что именно произойдет).

Таким образом, этимологический анализ, или анализ «внутренней формы» концепта «игра», выявил глубинные семантические компоненты данного концепта: «движение», «шевеление», «колебание», «сакральная игра», а также «лес, дерево, поле». Диахронический анализ подтвердил наличие двух основных этапов формирования смыслового поля данного концепта: 1) концепт теряет сакральный смысл, утрачиваются семы «сакральная игра» и «лес, поле, дерево»; и 2) концепт начинает активно развиваться за счет семантических компонентов полей «развлечение», «досуг», «светское времяпрепровождение», «азартная игра». Так, к XIV в. происходит секуляризация концепта. Именно в это время фиксируются первые словоформы с корнем игр со значениями «забава», «развлечение». Игра теряет свой сакральный смысл вследствие перехода общества к новой культурно-исторической формации, благодаря усилению

христианства, вытеснявшего языческие обряды и ритуалы, которые изначально и придают народной русской игре сакральный смысл. Далее развиваются разнообразные значения смыслового поля «игра», связанные с семами «досуг», «развлечение», «времяпрепровождение». С XVIII в. и до сегодняшнего дня реализация концепта «игра» происходит за счет смыслов, имеющих отношение к видам и процессу светских игр, из которых особо выделяются игры азартные.

Анализ актуальных значений слова «игра» в современном русском языке показывает, что семы «движение», «шевеление», «колебание» и «времяпрепровождение с целью развлечения» являются основными составляющими структуры семантического поля данного понятия. Так, согласно Словарю современного русского литературного языка, слово «игра» в современном русском языке имеет следующие значения: 1) занятие с целью развлечения, основанное на известных условиях или подчиненное определенным правилам; 2) о преднамеренном (обычно неблагоприятном) роде действий, поступков и т. д.; 3) набор предметов, необходимый для той или иной игры; 4) сценическое исполнение роли; 5) исполнение музыкального произведения; 6) блеск, сверкание, сияние; 7) особо деятельное возбужденное состояние (ума, воображения и т. п.); 8) выразительная изменчивость (лица, глаз, голоса и т. п.). Очевидно присутствие глубинной семы «движение, колебание» в шестом, седьмом и восьмом значениях. Сема «времяпрепровождение с целью развлечения» ярко выражена в первом, основном значении слова «игра» [3, с. 71–81].

Завдання 7. Який етап аналізу концепту описується в цьому дослідженні?

«Когнитивное описание языка тесно связано с культурологической интерпретацией. Когнитивная функция языка

находит свое воплощение в языковой картине мира, которая основывается на специфических логико-языковых единицах – концептах. Концепт «северность» – важнейшая составляющая национальной канадской идентичности. В английском варианте национального гимна Канада воспевается как «истинный север, сильный и свободный». Популярная в Квебеке песня известного поэта и композитора Жилия Виньо начинается словами: «Моя страна – Зима».

В Канаде к северным относится примерно 70 % территории страны. При этом там проживает 1,5 % населения. Северные регионы Канады представляют собой богатые природными ресурсами земли, занимая особое место в экономике страны. Около одной четвертой части территории Квебека составляет зона вечной мерзлоты. Зима в Квебеке продолжается от четырех (на юге) до девяти месяцев. Важность влияния природы и климата на формирование самобытности народа отмечали многие отечественные и зарубежные исследователи (Л. Н. Гумилёв, В. О. Ключевский, Г. Д. Гачев, О. А. Корнилов, Ф. Мейер, Ж. Ваттье и др.).

В 1999 г. в г. Квебеке состоялся Международный симпозиум, на котором обсуждались различные аспекты северности. Впервые концепт «северность» (*nordicité*), так же как и сам термин, был введен в научный оборот в 1965 г. известным канадским ученым Л.-Э. Амеленом и вошел во французский язык как канадизм. Вначале этот термин ассоциировался только со Скандинавскими странами, затем концепт «северность» стал использоваться для обозначения всего того, что связано с холодными областями Северного полушария – как реально существующих вещей и явлений, так и того, что является результатом человеческого воображения. Л.-Э. Амелен считал, что разработка содержания данного концепта должна помочь пониманию природных особенностей севера и связанного с ним образа жизни людей.

В 1965 г. были разработаны единые международные критерии северности, в основе которых лежат три главных фактора: 1) локализация в пространстве (отправная координата – 45 северной широты); 2) природные признаки зимы; 3) жизнедеятельность населения.

В графических источниках и произведениях художественной литературы XIX–XX вв. выделяют следующие компоненты концепта «северность»: 1) определенные временные рамки зимнего периода; 2) влияние зимы на людей, изменение уклада их жизни под ее воздействием; 3) отношение людей к этому времени года, эмоции, которые оно у них вызывает.

Анализ научной литературы и систематизация фактологического материала позволили нам из предложенных учеными компонентов концепта «северность» выбрать наиболее актуальные для региональной топонимии Квебека:

- пространственную локализацию северных географических объектов;
- природные признаки зимы;
- сезонную деятельность человека: а) лесозаготовки; б) природные и культурные ценности Севера (жилье, пища, одежда и др.); в) календарные зимние праздники; г) охотничий промысел, рыболовство; д) зимние виды спорта, досуг.

Все перечисленные дифференциальные признаки, на наш взгляд, можно рассматривать в качестве центральных элементов концепта «северность», актуализирующихся через языковые средства в зеркале топонимической номинации» [9, с. 145–146].

Завдання 8. Які критерії об'єктивності слід використовувати, аналізуючи культурно-специфічні мовні категорії, що відбивають особливості мовної свідомості різних етносів?

«На наш погляд, об'єктивізації вибірки слів-концептів можуть сприяти шість основних принципів: 1) принцип словникової (культурної) розробленості; 2) принцип частотності вживання; 3) принцип високої словотвірної розробленості; 4) принцип поширеності в межах фразеологічних одиниць мови; 5) принцип облігаторності аксіологічної маркованості; 6) їх «ключовий» характер для духовності певного лінгво-культурного ареалу. Якщо перші п'ять принципів є прозорими за своєю сутністю, то шостий заслуговує на особливу увагу. «Ключові слова» належать до тієї унікальної для кожної культури лексики, через яку етнос самоідентифікується як колектив носіїв національної мови, що певним чином відчуває, мислить, сприймає та оцінює навколишню дійсність. Зрозуміло, що слова такого типу не становлять замкненої остаточної множини, а вибір і кваліфікація тих чи інших слів як «ключових» пов'язані з неабиякими труднощами, оскільки природа їх сублогічна, вони виступають своєрідним конденсатом колективного несвідомого. Власне, концептуальний аналіз і має формалізувати те, що дається дослідникові інтуїтивно, на підсвідомому рівні, однак посилення на культурно-мовне чуття аж ніяк недостатньо при відборі матеріалу в лінгвістичному дослідженні, що претендує на суто науковий підхід. Припустивши, що «ключові слова» в семантичному просторі мови й культури відіграють роль своєрідних кванторів, центральних точок, що організують великі культурні шари, ми дійдемо висновку про те, що «в тілі мови» це має відбиватися частотністю концептів, їх повторюваністю в емоційній або етичній мовних сферах, їх «розробленості» у фразеологічній системі мови, вживаності в популярних піснях, назвах фільмів, вистав, книг. На думку А. Вежбицької, мета аналізу подібної культурно маркованої лексики полягає не в тому, щоб довести властивий їй ключовий характер, а в тому, щоб у результаті здійсненого

дослідження»... спромогтися сказати про дану культуру щось суттєве і нетривіальне». Якщо вибір слів зроблено некоректно, їх аналіз не дозволить нічого з'ясувати стосовно особливостей культури того чи іншого етносу» [6].

Завдання 9. Культурні концепти – це засоби квантування культурно-семантичного континіума. Як автор пояснює поняття «культурний концепт»?

«На жаль, у лінгвістичних працях когнітологічної спрямованості ці терміни тлумачаться по-різному. За свідченням Р. М. Фрумкіної, повноправне використання терміна концепт у російських текстах починається з 80-х років ХХ століття завдяки перекладам англомовних авторів, у працях яких він вживається у значенні «загальне поняття» [Фрумкіна 1995, с. 88–89]. Пізніше, у працях А. Вежбицької, значення цього слова починає здебільшого стосуватися людини, інтер- та інтрапсихічних процесів, а також позначування і комунікації. Таким чином, на сучасному етапі розвитку лінгвістики можна виділити два основних підходи щодо тлумачення терміна концепт: 1) концепт як загальне поняття (традиційне розуміння); 2) концепт як комплекс культурно детермінованих уявлень про предмет (нове осмислення терміна в межах лінгво-філософської наукової парадигми). А. Вежбицька розуміє концепт як «об'єкт зі світу «Ідеальне», що має ім'я і відбиває певні культурно зумовлені уявлення людини про світ «Дійсність» [Цит. за Фрумкіна 1995, с. 90]. У «Словнику російської культури» Ю. С. Степанова знаходимо таке визначення концепту: «згусток культури у свідомості людини: те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини і те, за посередництвом чого людина – звичайна, пересічна людина – сама входить до культури, а в деяких випадках і впливає на неї» [Степанов 1997, с. 40]. У плані-проспекті «Мова в культурі народу»,

підготовленому Інститутом мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, концепт визначається в термінах когнітивної структури, яка стоїть за мовним значенням і відбиває певні культурно зумовлені уявлення людини про світ [Єрмоленко, Харитоновна, Ткаченко, Яворська, Ткаченко, Шамота 1998, с. 4]. Як бачимо, термін концепт у новому «культурному» значенні пов'язаний з певними ідеальними ментальними утвореннями, що потребують з огляду на специфіку своєї онтології нетрадиційних методів вивчення» [6].

Завдання 10. Що таке етноцентризм (за А. Вежбицькою)? Яким чином пов'язані сприйняття емоцій різних етносів і лексична база їх мов?

«Итак, способ интерпретации людьми своих собственных эмоций зависит, по крайней мере до некоторой степени, от лексической сетки координат, которую дает им их родной язык. Два различных существа (например, большая ночная бабочка, летящая на свет, и платяная моль) могут быть классифицированы как «существа одного и того же вида» (moth в английском языке) и как «существа двух разных видов» в польском языке. То же самое относится и к эмоциям: интерпретируются ли два внутренних состояния как проявления «одной и той же эмоции» или как «две разные эмоции», в большой мере зависит от того, через призму какого языка эти эмоции интерпретируются.

Проявление этноцентризма – думать, что, даже если у таитян нет слова, соответствующего английскому слову *sad* «грустный, печальный», они все равно должны обладать врожденной понятийной категорией «грусти», или полагать, что для их эмоционального опыта «грусть» – для которой у них нет названия – тем не менее более значима и более релевантна, нежели, например, чувство *toiaha* или *pe'ape'a*, для которых у них есть название (хотя в английском языке для них названия нет).

Очевидно, нет оснований полагать, что таитяне не способны испытывать чувство «грусти»; точно так же нет никаких оснований полагать, что носители английского языка не способны испытывать чувство «toiaha» или «pe'ape'a». И самое главное: у нас нет никаких оснований считать, что «грусть» является более важной или более «универсальной», нежели «toiaha» или «pe'ape'a».

Понятийные категории «грусти» [«sadness»] или «гнева» [«anger»] в высшей степени релевантны для носителей английского языка, а также для носителей других языков, в которых есть слова, соответствующие по смыслу английским словам *sad* «грустный, печальный» и *angry* «сердитый, разгневанный» или *sadness* и *anger*. Однако во многих других культурах понятийная сетка координат, которую дает язык, иная. Для того чтобы обнаружить примеры таких различий, нам не надо привлекать материал «экзотических» языков, доступный только узкому кругу специалистов: мы можем легко обнаружить их в немецком, итальянском или русском» [4].

Завдання 11. Пояснить, яким чином репрезентуються топомнестичні концепти в українській, російській та англійській мовах?

«Топомнестичними називаються вказування на місцезнаходження або напрям відносно сторін світу. У семантичному полі вказування «система координат» топомнестичні мовні одиниці (МО) виділені в окрему групу. Це зумовлено тим, що семантика топомнестичних МО є більш константною: якщо інші вказівні МО набувають конкретизації лише в певному контексті/комунікативному акті, то топомнестичні МО виявляють більший ступінь конкретизованості вже в семантичній репрезентації денотатів. Ці МО мають стандартну структуру, відносно сталу в кожній

з мов. Визначення топомнестичного вказування є незмінним настільки, наскільки об'єктивно незмінними залишаються сторони світу. Хоч якщо змінити умовну точку в межах комунікативного акту, скажімо, замість традиційного визначення відносно горизонту визначити топомнестичні координати щодо стороннього об'єкта, то стандартні топомнестичні МО набувають контекстуальної семантизації. У парадигмі англійської мови, як і в інших її вказівних парадигмах, повноцінно сформовані топомнестичні прислівникові репрезентації (одно-, дво- і трискладові). Аналізовані поліфункціональні МО встановлюють ширші міжсегментні та внутрішньосегментні зв'язки, ніж їх українські та російські відповідники. В українській та російській мовах топомнестичні прислівники оформилися лише в їх ступенях порівняння, хоча традиційні прислівникові форми нульового ступеня відсутні; як такі функціонують форми порівняльного ступеня (як правило, у сполученні з дієсловами), як наприклад: *укр. перебувати північніше (південніше, західніше але: на схід)*, *рос. находится севернее (южнее, западнее, восточнее)*.

На відміну від інших МО вказівної семантики, професійне використання топомнестичних МО в українській та російській мовах встановлює певні семантико-синтаксичні обмеження щодо їх уживання, а саме: наявність «професійного» (військового, морського, метеорологічного та ін.) контексту є обов'язковим для четвертинних проміжних вказувань (*укр. курс на північний північний захід*, *рос. курс на северо-северо-запад*, *англ. go north-north-west* та ін.). Для носіїв української та російської мов, представників інших професій, такі вказування поки що не є широкоживаними в мовленні й викликають труднощі порозуміння. Проте деякі академічні словники останніх років тлумачать аналізовані вказування як загальновживані.

Топонестичні вказування в українській та російській мовах репрезентовані, з одного боку, професіоналізмами, запозиченими з голландської мови через німецьке та російське посередництво з часів Петра I (СІС, 151, 331, 587, 609; СИС, 103, 186, 349, 341), а з другого – питомими новоутвореннями, які дедалі більше витісняють зазначені запозичення своєю поширеністю й частотністю вживання в мовленні. Англійські топонестичні МО були запозичені безпосередньо з голландської мови, з плином часу вони набули статусу літературної загальновживаної лексики. Деякі англійські топонестичні репрезентації функціонують у мові і як астрономічні терміни, на відміну від інших зіставляваних еквівалентів, як, наприклад, англ. *southing* «перетинати меридіан» (OED, 9, 481; БАУС, II, 399).

Об'єктивність концептуальної репрезентації впливає на усунення антропоцентричного компонента топонестичної семантики, який завжди різною мірою властивий таким указуванням. У разі контекстуального уточнення точки відліку (мовця, слухача та ін.) антропоцентрична семантика підсилюється. Оскільки аналізовані МО завжди використовуються для дистантної характеристики розміщення або пересування певних предметів, осіб тощо, контекстуальне уточнення умовної точки відліку під час комунікації може змінювати семантику топонестичних указувань навіть у супереч денотативному співвідношенню. Наприклад, укр. *на південь від села*; рос. *на юг от села*; англ. *southwards from the village* та ін. фактично можуть визначатися на мапі в іншому, не південному розташуванні. Цей факт підкреслює залежність абстрактності топонестичної вказівної семантики від параметрів системи координат, а також концептуальну зумовленість її енантіосемії.

Якщо в минулих століттях основними (і найдавнішими) сферами використання топонестичних указувань

вважалися військова, морська, пізніше повітрофлотська та етнографічна галузі, то в наш час їх використання поширюється на політичну, економічну, бізнесову, фінансову сфери (наприклад, у визначенні й розподілі ринкових регіонів: укр. *європейська Північ, азіатський Схід*; рос. *европейский Север, азиатский Восток*; пор. англ. *North Europe, East Asia*), галузі мистецтва, культури (укр. *культура Сходу, Західне мистецтво*; рос. *культура Востока, Западное искусство*; пор. англ. *East culture, West art* та ін.) тощо.

У кожній з досліджуваних мов виділяються дванадцять антонімічно протиставлених синонімічних парадигм, члени яких можуть вступати у відношення контрарної (безпосередні опозити) та контрадикторної антонімії (інші антонімічні пари МО). Відношення антонімії не встановлюються між концептуально суміжними топонімічними вказуваннями. В англійській мові в семантиці топонімічних лексем регулярно простежується спільнокоренева синонімія серед прислівників і прикметників. В інших зіставляваних мовах за рахунок запозичень існує різнокоренева синонімія. Ступінь її вияву значно менший порівняно з англійською мовою (2–3 синоніми в українській і російській мовах та 4–5 в англійській). Продуктивність англійських топонімічних домінант є найбільшою серед зіставляваних мов: у складі кореневих парадигм окрім репрезентацій іменників і прикметників є дієслова, прислівники нульового ступеня (категорії, відсутні в інших, зіставляваних мовах, за винятком укр. діал. *навзаході*). Менш розвинена антонімія синонімічних парадигм в англійській мові заміщується за рахунок енантіосемії, не властивої іншим зіставляваним мовам.

В аналізованих українській та російській сегментних зонах, на відміну від англійської, є специфічні репрезентації – спеціальні морські та метеорологічні терміни (в англійській мові як терміни використовуються загальнозви-

вані МО). Конгруентні укр., рос. *зюйд-вест 1*; укр., рос. *зюйд-ост 1*; укр., рос. *норд-вест 1*; укр., рос. *норд-ост 1* та ін. успадкували з голландської мови безпосередньо або через німецьке або російське мовне посередництво вказування на напрямок і місце в просторі» [24, с. 47–56].

Завдання 12. Чому змінюється оцінність лінгвокультурних концептів?

«С лингвистической точки зрения пословицы входят в систему «общих мест» и вместе с моралью претерпевают изменения в процессе развития культуры.

Система общих мест – пословиц и афоризмов, представляющих собой ценностные суждения, т. е. определяющих, что есть благо и что есть зло, – это в известном смысле и система *концептов*, поскольку пословицы опираются на базовые ассоциативные понятия языка.

Пословицы являются своеобразными регуляторами человеческого поведения и миропонимания, представляющими собой клишированные суждения, выражающие опыт народа в отношении моральных или категориальных императивов. Естественно, с течением времени это отношение может варьироваться в зависимости от политических, экономических и социальных перемен, происходящих в мире или внутри одной культуры, в данном случае русской или англоязычной.

Это означает изменение всей системы этически организованных общих мест – пословиц и поговорок, составляющих практическую мораль общества.

Основной причиной изменений и деформации паремии становятся изменения в моральных предпочтениях общества. Вся сфера морали разделяется на практическую и духовную. Практическая мораль сформулирована в виде отдельных наставлений в пословицах, представляющих

фольклорный жанр и содержащих правила, которые могут пониматься как «искусство жить».

Целью фольклорного «искусства жить» является создание материального блага для своей семьи и своего рода. Практическая мораль широко практикуется в так называемом «жестком бизнесе», межгосударственных отношениях, нередко в политике. Человек, владеющий практической моралью и эффективно ее применяющий, с точки зрения этой морали считается мудрым. Старость оценивается положительно как мудрость, опыт, рассудительность и потому иногда предпочтительнее молодости: *За молодым жить весело, а за старым – хорошо*. Здоровье имеет безусловную ценность, но и увечье не стоит осуждать: *Увечье не бесчестье*, как и болезни, и физические недостатки. Красота связывается со здоровьем и поэтому ассоциируется с дородностью, статью: *Женщины бывают полные и пустые; Мужчины не собаки, на кости не бросаются. Бедность трудна, но не позорна, а вот Богатому черти деньги куют*. Ум явно предпочтительнее, но и глупость прощается: *Свой дурак лучше чужого умника; На дураках мир держится*. Аналогичный состав англоязычных пословиц тоже не выявляет презрительного отношения к старым, бедным, неумным, некрасивым.

В Университете Миссури был разработан для рекомендации журналистам языковой регламент в виде «Списка слов и выражений, которых следует избегать». Согласно ему, следует избегать широкого состава слов, указывающих, в частности, на возраст (ageism), внешний вид, особенно на красоту (lookism), здоровье, физические способности человека (ableism), умственные способности человека (elitism), имущественное положение, дискриминацию людей с другими пропорциями (sizism), дискриминацию человеком животных и растений (specism) и т. д. Новыми полит-

корректными словами, как дымовой завесой, заволакивается реальность, и на ее месте создается ложная языковая картина мира. Если раньше были бедные, больные, увечные, лысые, беззубые, слепые старики, которые жили в домах для престарелых, то теперь в политкорректной картине мира этого нет. Есть differently advantaged (poor), differently interesting (boring), visually or hearing impaired (blind, deaf), thin on the top (bald), senior citizens with alternative body image (fat), tired and emotional (drunk), economical with the truth (liars), ethically different (corrupt), социально слабые, инакозрячие старейшины, другие по способностям и временно способные, со вторыми прическами, с третьими зубами, и живут они в резиденциях для старейшин весь свой срок доживания. Политкорректность создает ложную языковую и культурную картину мира, а это в свою очередь ведет к созданию новой практической морали, более циничной и жестокосердной, что находит отражение в деформации пословиц.

Проведенный сравнительный анализ английских и русских пословиц рассматриваемой тематики показывает, что в русском языке гораздо шире, чем в английском, представлены национальные реалии. В английском пословичном поле использование типично английских реалий встречается очень редко, в основном это нейтральная «общечеловеческая» лексика» [23].

Завдання 13. Які основні чинники формування культурних концептів визначають зміст концепту ПРОСТІР?

«Серед основних чинників формування національної специфіки соціумів традиційно називають такі: географічний, історичний, культурний, релігійний. Міфологемні (стереотипні) уявлення про національні особливості того або іншого народу дослідники намагалися обґрунтувати за

допомогою антропологічних даних або особистих, суб'єктивних спостережень. М. Бердяєв, на якого часто посиляються під час таких досліджень, власне географічними умовами пояснює наявність багатьох суперечностей у російському національному характері. Дійсно, географічний «аспект» зумовлює психологічні особливості соціуму в цілому, а також просторову семантику, конотованість і символіку кольору. Міфологічний простір структурований, його елементи певним чином марковані. Збігається загалом у досліджуваних мовних картинах світу і структура міфологічного простору, і географічна структура – типовий пейзаж України й Росії горизонтальний. Дослідники вважають, що «тема просторової безмежності – один із структуротвірних елементів російської культури», і намагаються пояснити лінгвоспецифічність концепту рос. ПРОСТОР і неперекладність слова, що виводиться з цього факту. Дійсно, в українській мові *простір* – це рос. *пространство* і *простор*. Проте в українській мові існує великий синонімічний ряд для вираження цього поняття: *простір*, *просторинь*, *широчинь*, *обишир*, *шир*, *дозвілля*, *просторище*, *привілля*, *безмежжя*, *безмежність*, *безбережжя*, *безконечність*, *безкрайність*, *безмір*, *безмір'я*, *безмірність*, *неоглядність*, *неозорість*, *неосяжність*, *безкрай* тощо, а також *роздолля*. Як аргумент на користь специфічності концепту ПРОСТОР у російській культурі притягується факт існування прикметників *безграничный*, *бесконечный*, *беспредельный*, *необъятный* – «їх велика кількість у російській мові сама по собі показова». В українській мові: *безмежний*; *безконечний*, *безкрайній*, *безкрай*, *нескінченний*, *безбережний*, *безмірний*, *незмірний*, *неоглядний*, *неозорий*, *неозорний*, *неосяжний* тощо. На думку вже неодноразово раніше цитованих дослідників, слова рос. *даль* (*дали*) і *ширь* «...містять ідею милування або насолоди великими відстанями, а слова *приволье* и *раз-*

долє передбачають, що людина відчуває себе вільно і добре...». Наведемо синонімічний ряд українських відповідників до вказаних слів: рос. *даль* – укр. *далечінь, далечина, далеч, далина, даль, далекість*; рос. *ширь* – укр. *шир, широчінь, ширина*; рос. *приволье* – укр. *привілля [призвілля], роздолля*. Спробуємо знайти аналогію в українській картині світу до твердження про любов росіян до невеликих замкнених просторів (рос. *уют*). В українській мові існують слова: *вигода* (те, що полегшує життя, побут; сприятливі умови), *догода, придоба, затишок* (сприятливі побутові умови) тощо, *зручний* (добре пристосований для користування), *вигідний, догідний, придобний, похватний* (перев. про предмети, які можна взяти в руки).

Важливою видається здатність символізування: концепту може приписуватися декілька символів на вербальному рівні або слово як одиниця вербального рівня може ставати символом концепту. Загальновідомо, що символізуванню піддаються значимі концепти, й вони ж експлуатуються рекламою, яка, з одного боку, спирається на них, а з іншого, «виявляє» культурно значимі концепти, часто концепти-міфологеми. У зв'язку з цим не можна не пригадати рекламу горілки на українському телебаченні, у якій «національний» відеоряд супроводжує рекламний слоган: «*А мені як солов'ю – пісня*», що асоціативно пов'язаний з українським концептом ПІСНЯ. Г. Почепцов, розглядаючи символ ЯБЛУКО, зауважує, що на нього «претендує сьогодні й місто Нью-Йорк, і комп'ютери «Apple». А також російський та український варіанти партії «Яблуко». У російських «наївних» уявленнях про українську національну свідомість присутній символ НАДКУШЕНЕ ЯБЛУКО як ремінісценція з відомого анекдоту. Ці уявлення реалізувались у запитанні в телепередачі «Що? Де? Коли?». Реклама шоколаду марки «Roshen» в російському варіанті супроводжується слоганом

«Россия – щедрая душа», в українському – показ «українських просторів» озвучується піснюю й дикторським текстом «Україна – від краю до краю, українці – від серця до серця», в яких «експлуатуються» уявлення про національні концептосфери (рос. ДУША, в українській рекламі значимими виявляються два концепти укр. ПРОСТІР та СЕРЦЕ). Значимість і зміст концепту укр. ПРОСТІР в українській концептосфері руйнує уявлення про його виняткову російську національну специфічність, однак не свідчить про їх тотожність» [15].

Завдання 14. У чому полягає концептуалізація поняття КОХАННЯ (ЛЮБОВЬ)?

«Концепты выражают ориентированные на человека, наивные, а не научно-философские представления о мире, поскольку *primum vivere, deinde philosophari* (философия следует за жизнью, а не наоборот). Чем абстрактнее концепт, тем менее умопостигаемым он становится для общего коллектива носителей языка и тем более превращается он в интеллектуальную категорию для людей умственного труда. Концепты, которые состоят только из категориальных компонентов типа оценки, модальности, пропозиции и т. д., имеют содержания, являясь, по существу, как и представляющие их значения, категориями.

Ментальную структуру, представляющую любовное чувство, можно рассматривать и как категорию, и как концепт. Как категория эта структура, прежде всего, включает в себя такие объекты, как романтическая любовь, любовь к родителям, любовь к музыке, любовь к родине и т. д. Кроме того, как суперкатегория эта структура состоит из подчиненных категорий (субкатегорий), таких как РОМАНТИЧЕСКАЯ ЛЮБОВЬ, СУБЪЕКТ РОМАНТИЧЕСКОЙ ЛЮБВИ, ОБЪЕКТ РОМАНТИЧЕСКОЙ ЛЮБВИ, РОМАНТИЧЕСКАЯ СВЯЗЬ и т. д.

Для отграничения концепта необходимо найти точки пересечения ядерного концепта со смежными концептами. Например, ядерный концепт «любовь», понимаемый как сильное сердечное чувство субъекта к объекту, находится в отношениях включения и пересечения с концептами «желание», «вожделение», «интерес», «уважение», «восхищение», «дружба», «очарование», «впечатление» и т. д.

Описание концепта связано с толкованием значения его имени и ближайших обозначений [Карасик 2004: 109–110]. Поэтому, как уже указывалось выше, связь концепта с пересекающимися концептами прослеживается в дефинициях, например, концепт «любовь» толкуется в дефинициях глаголов, выражающих соответствующие понятия: **care for someone** 1) «to love someone, especially in a way that is based on friendship rather than sex» (например, she made him feel special and cared for) («дружба»); **care for someone** 2) «to like or want something or someone» (например, I don't much care for chocolate) («желание»); **desire** «to want someone as a sexual partner» («вожделение»); **enchant** «to interest and attract someone very strongly» (например, we were all enchanted by the island) («интерес»); **impress** «if someone or something impresses you, you admire them» (например, her carvings attracted many admirers but her paintings failed to impress) («впечатление»); **worship** «to love and admire someone or something very much» (например, his junior officers worshipped him) («восхищение»); **charm** «to deliberately make someone like you so that he does what you want him to do» (например, he was able to charm my mother into helping him financially) («колдовство»); **esteem** «to admire and respect someone» («уважение»). Кроме того, внутренняя форма многих мотивированных номинаций ассоциируется с рядом других концептов, в частности «сумасшествие» (be crazy about someone), «удар» (be smitten), «острота» (восприятия) (to be keen on something) и т. д.

Рассмотрение концепта «романтическая любовь» требует изучения языковых значений, выраженных в словах, фразеологических единицах и суждениях паремического характера, которые представляют данный концепт.

В самом простом случае базовый концепт, обозначаемый наименованием романтической любви (например, love в английском языке, aimer, amour, sympathie, amitié во французском языке), коррелирует с другим концептом, создавая сложное концептуальное целое, то есть когнитивную модель (термин Лакоффа), построенную на сравнении, утверждении или отрицании какого-либо свойства любви. При этом одна и та же когнитивная модель может передаваться в разных языках через разные образы. Более того, в рамках одной и той же когнитивной модели в одном языке можно найти суждения, которые вступают друг с другом в противоречие. Например: 1) в английском языке разлука рассматривается как катализатор любовного чувства (absence makes the heart grow fonder), а во французском языке как «враг любви» (l'absence est l'ennemi de l'amour); 2) то, что любовь сторонится общественного ока, выражается в английском языке суждением о том, что скрыть любовь невозможно (love and a cough cannot be hid), а во французском языке утверждается антитеза «холодный монах – горячая любовь» (froids moines, chauds amours), то есть утверждается способность даже страстной любви укрыться под маской холодной личины, что, разумеется, вполне возможно; 3) корреляция **любовь** ~ **бедность** в английском языке имеет положительный смысл, то есть утверждается, что любовь вполне уживается с бедностью, в то время как во французском языке эта корреляция имеет отрицательный смысл, то есть любовь и бедность вместе не уживаются (англ. love in a cottage; франц. l'amour et la pauvreté font ensemble mauvais ménage); 4) корреляция **любовь** ~ **ценность** в ан-

глийском языке имеет положительную (оптимистическую) маркированность, поскольку утверждается, что любовь вознаграждается любовью же (love is the reward of love; love is the true price of love); во французском языке пословица, связанная с данной семантической корреляцией, утверждает, что за любовь приходится платить страданием. Наоборот, в корреляции **любовь ~ болезнь** более оптимистичной представляется коммуникативный эквивалент во французском языке, который утверждает, что любовь лечится (les lunettes et les cheveux gris sont des remèdes d'amour), в отличие от пессимистически ориентированного английского эквивалента (no herb will cure love); правда, оптимизм французского утверждения приправлен изрядной долей иронии, ведь для того, чтобы излечиться от любви, предлагается постареть!

Метонимические и метафорические образы, представляющие концепт «любовь» через соотнесение абстрактного с конкретным, раскрывают общие свойства романтической любви, которые выражаются в значениях мотивированных языковых выражений. Лишь в редких случаях внутренняя форма языкового выражения прямо указывает на концепт; чаще всего концепт выражается опосредованно через метафорический образ. Можно выделить два фундаментальных образа любви: 1) **ЛЮБОВЬ ЕСТЬ НЕКТО** («нечто живое»), 2) **ЛЮБОВЬ ЕСТЬ НЕЧТО** («нечто неживое»). Эти фундаментальные образы представлены в конкретных образах.

ЛЮБОВЬ ЕСТЬ НЕКТО («нечто живое») **любовь ~ живое существо**: «слепое существо, которое не видит недостатков» (англ. love is blind); «мать, которая рождает потомство» (англ. love is the mother of love I love begets love); «существо, которое, подобно человеку, обитает в жилищах» (англ. love lives in cottages as well as in courts); «существо, с которым, в отличие от человека, нельзя шутить» (франц.

on ne badine pas avec l'amour); «существо, для которого разлука является смертельным врагом» (франц. l'absence est l'ennemi de l'amour);

любовь ~ сердце как часть живого существа: «сердце есть человек, способное, как всякий человек, любить и забывать» (англ. the heart that once truly loves never forgets), «полюбить значит потерять/лишиться сердца» (англ. lose one's heart to, франц. avoir le coeur pris); «заставить полюбить значит очаровать чье-то сердце» (франц. charmer le coeur); «любить значит носить чувство в сердце» (франц. porter dans son coeur);

ЛЮБОВЬ ЕСТЬ НЕЧТО («нечто неживое») при этом «нечто» может пониматься как нечто конкретное или нечто абстрактное;

ЛЮБОВЬ ЕСТЬ НЕЧТО КОНКРЕТНОЕ

любовь ~ огонь: «зажечься» (то есть «влюбиться») (франц. prendre feu); «старая любовь – это головешка, которую можно всегда раздуть» (франц. vieilles amours et vieux tisons s'allument en toutes saisons);

любовь ~ предмет, который можно отдать (франц. qui donne ce qu'il aime ne prend ce qu'il désire);

любовь ~ путь (англ. the course of true love never did run smooth);

любовь ~ предмет, который поддается измерению (англ. faults are thick where love is thin);

любовь ~ война (англ. all is fair in love and war);

любовь ~ металл: «старая любовь не боится ржавчины» (франц. vieille amitié ne craint pas rouillé);

ЛЮБОВЬ ЕСТЬ НЕЧТО АБСТРАКТНОЕ

любовь ~ ценность: «любовь оплачивается любовью» (то есть ценность любви в самой любви) (англ. love is the reward of love; love is the true price of love); «любовь так же ценна, как кишки» (франц. aimer qn comme ses (petits)

boyaux); «любовь так же ценна, как глаза» (франц. aimer qn comme (plus que) ses yeux; aimer qn comme les yeux de la tête);

любовь ~ могучая сила: «любовь смеется над замками (препятствиями)» (англ. love laughs at locksmiths); «любовь проползет там, где не сможет пройти» (англ. love will creep where it may not go); «любовь заставляет танцевать даже осла» (франц. l'amour apprend aux ânes à danser); «любовь преодолевает препятствия» (франц. l'amour rapproche les distances); «старая любовь – это головешка, которую можно всегда раздуть» (франц. vieilles amours et vieux tisons s'allument en toutes saisons); «любви все возрасты покорны» (франц. l'amour est de tous les âges); «любовь нельзя подчинить» (англ. love cannot be compelled; франц. sympathie ne se commande pas); «ссора между влюбленными только еще больше разжигает любовь» (англ. the falling out of lovers is the renewing of love; франц. querelles d'amants, renouvellements d'amours);

любовь ~ что-то, что обязывает: «любишь меня, люби мою собаку» (англ. love me, love my dog; франц. qui m'aime, aime mon chien); «кто меня любит, следует за мной» (франц. qui m'aime te suit);

любовь ~ слабость, болезнь, ранение: «быть больным любовью» (англ. be lovesick), «любовная болезнь» (англ. lovesickness), «испытывать слабость к кому-то» (франц. avoir un faible pour qn); «быть сраженным» (англ. be smitten; be struck on); «быть раненным в крыло» (франц. en avoir dans l'aile); «нанести удар (укол)» (франц. faire un touche); «нет лекарства от любви» (англ. no herb will cure love); «единственное, что излечивает любовь, это очки и седина пожилого человека» (франц. les lunettes et les cheveux gris sont des remèdes d'amour); концепт «любовь» передается также через образ падения, поскольку побеждающая сила любви

лишает человека привычной устойчивости; будучи поверженным ниц, трудно сопротивляться: англ. be head over heels in love with; fall for; fall in love with; франц. tomber amoureux;

любовь ~ что-то, что не забывается (англ. the heart that once truly loves never forgets; франц. on tient à ses vieilles admirations; vieilles amours et vieux tisons s'allument en toutes saisons); «старая любовь не ржавеет» (франц. vieille amitié ne craint pas rouille); «кто любит, тот не забывает» (франц. qui bien aime tard oublie);

любовь ~ что-то, что стремится к укромности: «любовь, как и кашель, нельзя скрыть» (англ. love and a cough cannot be hid); «страстная любовь под маской бесстрастного монаха» (франц. froids moines, chaudes amours);

любовь ~ везенье: «везет в картах – не везет в любви» (англ. lucky at/in cards, unlucky in love); (франц. heureux au jeu, malheureux en amour);

любовь ~ бедность: «любовь в хижине» («с милым рай в шалаше»: англ. love in a cottage); «любовь живет и в хижинах, и во дворцах» (англ. love lives in cottages as well as in courts); «любовь и бедность плохо сочетаются» (франц. l'amour et la pauvreté font ensemble mauvais ménage);

любовь ~ разлука: «разлука укрепляет любовное чувство» (англ. absence makes the heart grow fonder); «разлука вредит любви» (франц. l'absence est l'ennemi de l'amour);

любовь ~ красота: «не бывает некрасивой любви» (франц. il n'y a point de laides amours I il n'y a point de belles prisons ni de laides amours);

любовь ~ нечто, что заполняет или захватывает (англ. be taken with; catch/take one's fancy);

любовь ~ сумасшествие или глупость (англ. be daft about; be besotted; be crazy about; be dotty about; be mad about/on; be potty about; be soppy on; франц. être fou de; être toqué de qn);

любовь ~ нечто мягкое или нежное (англ. be soft on; be sweet on; honey, sweetheart, sweetie, sweetie-pie);

любовь ~ безвыходное положение (англ. be stuck on);

любовь ~ колдовство или очарование волшебной силой (англ. be spellbound).

Любовь есть чувство, а чувства, как и ментальные состояния, плохо поддаются толкованию, поэтому свойства любви передаются через подобие, через соотнесение с чем-то более понятным и простым. Таким образом, в основе концептуализации всех эмоций, в том числе любви, лежит «единый принцип уподобления того, что недоступно прямому наблюдению (реакции души), тому, что может наблюдаться непосредственно (реакции тела)» [Апресян 1995: 461]. Объяснение любви через образы («металл, который не боится ржавчины», «огонь, который охватывает человека», «болезнь, от которой нет лекарства», «сумасшествие», могучая сила, которая увлекает или поражает человека и смеется над всеми попытками запретить или воспрепятствовать и т. д.) гораздо лучше объясняет феномен данной эмоции, чем любое научное толкование, например такое: «любовь есть специфическое чувство высокоорганизованной материи» [25].

Завдання 15. Семантичні зміни в лексиці актуалізують зміни в політичній, суспільній, економічній, духовній сферах буття кожної нації. Яким чином концепт АГРЕСІЯ змінює російськомовну картину світу кінця XX – початку XXI сторіччя?

«Феномен агрессии привлекал и привлекает внимание специалистов разных областей: политиков и социологов, психологов и философов. Большой интерес этот феномен представляет и для языковедов, в частности, лексикологов и лексикографов.

Слово «агрессия» (от лат. aggression ‘нападение’) приобретает активность в русском языке с середины 30-х гг. XX столетия. Об этом свидетельствуют материалы Толкового словаря русского языка в четырех томах под редакцией Д.Н. Ушакова (Уш.). Два слова ряда: «агрессия» и «агрессор» – маркируются в словаре пометами «политическое» (слова «агрессивность» и «агрессивный» имеют пометы «книжное»). Таким образом, четко определяется денотативное пространство функционирования названных слов – публицистический, прежде всего политический дискурс.

История бытования слов группы «агрессия» в советской газетной публицистике весьма интересна: они становятся неотъемлемой частью языковой картины мира советской эпохи в соотношении с образом врага. Существительное «агрессор» на этом временном отрезке закрепляется в типическом употреблении, во-первых, для обозначения абстрактного, обобщенного врага: ...никакой агрессор не может ожидать с нашей стороны никакой помощи и – такова наша целостная политическая концепция (Правда. 1937. 15 июля), во-вторых, для обозначения «персонифицированного» врага, иначе говоря, в качестве идеологического ярлыка. При этом в соответствии с идеологической установкой и политическими интересами и приоритетами советского режима референт для имени «агрессор» фактически «назначался» (или «увольнялся», но «свято место пусто не бывало»). В подтверждение проведем небольшой экскурс в историю советской газетной публицистики. Интересен тот факт, что слова «агрессивность» и «агрессивный» приобретают «новую» актуализованность, употребляясь в составе словосочетаний, которые можно квалифицировать как «новые» устойчивые. Словарь активной лексики начала XXI века включает слово «агрессивный» как актуальное в составе устойчивого словосочетания «агрессивный

портфель», ср.: «Агрессивный портфель – набор ценных бумаг, в отношении которых ожидается резкое увеличение курса» [Скл., 2006: 14]. В лингвистике активно исследуется феномен «языковой/речевой агрессии» [см. об этом: Агрессия в языке и речи, 2004; Апресян 2005; Власова 2005 и др.]. Заметим, однако, что названные словосочетания функционируют в языке как термины в экономическом, юридическом, научном дискурсах. Терминологическое же употребление всегда ограничено рамками определенной сферы и не затрагивает общество в целом, чего нельзя сказать о публицистике, потребителем которой является (реально или потенциально) каждый член социума. И именно здесь мы наблюдаем фактически «триумфальное шествие» слов с семантикой агрессивности.

Проведенный анализ показывает, что в языковой картине мира новейшего времени слова «агрессивный» и «агрессивность» приобретают характер энантиосемических, и из отведенного им их семантикой места на аксиологической шкале в зоне отрицательной оценки уверенно продвигаются в зону оценки положительной. Заслуживает ли этот факт внимания? С нашей точки зрения – безусловно. В книге «Живой как жизнь» К. И. Чуковский, рассуждая о жаргонизмах (а по сути о «власти языка»), ставит в прямую зависимость язык, мысли и поступки. Автор пишет: «Попробуйте хоть неделю поговорить на этом вульгарном арго, и у вас непременно появятся вульгарные замашки и мысли». Если осмыслить это высказывание применительно к ситуации со словами, объединенными семантикой агрессии, то напрашивается вывод, что в новейшей истории России агрессивность как категория, связанная со злом, жестокостью, несправедливостью, насилием, что изначально заложено в семантике слова, начинает расцениваться как свойство, необходимое для достижения тех или иных высот.

Приобретение словами группы «агрессия» позитивных коннотаций манифестирует агрессивность как залог успешности, благополучия (понимаемого очень широко), как норму в социальных отношениях, как качество, свойственное победителям, а следовательно, весьма привлекательное. Таким образом, можно утверждать, что язык является не только зеркалом, отражающим изменения в общественном сознании, но и сам оказывает влияние на формирование новой личности начала XXI в.» [1, с. 86–94].

Завдання 16. Генезис і національні особливості патріотизму яскраво проявляються в мові. Історія мови – це відображення ментальної історії нації. Яким чином концепт ВІТЧИЗНА відображено в англомовній та російськомовній картинах світу XVIII сторіччя?

«Согласно этимологическому словарю английского языка, термин fatherland появляется в английском языке в XVII в., однако до XVIII в. активно не применяется. Подтверждением этому может служить тот факт, что данное слово отсутствует в издаваемых в XVIII в. словарях и появляется только в изданиях XIX в. В первом словаре литературного английского языка С. Джонсона (1755) русскому слову отечество соответствуют английские: country («the place of one's birth, native land» (место рождения, родная земля), само слово употребляется в данном значении с XIII в.); land («a country, a region, distinct from other countries» (страна, область, отличная от других стран), употребляется в соответствующем значении с XIV в.); nativity («a place of birth» (место рождения), употребляется с XIV в.). Словарь конца XIX в. определяет термин fatherland как «the land or country of one's ancestor's, a native country, mother country» (земля предков, родная земля, отчизна). Синонимом служит слово motherland, которое определяется

как «the land of one's mother or parents, fatherland» (родная земля матери или обоих родителей, отчизна). Слова country и land сохраняют свои прежние значения, nativity характеризуется как «the state or a place of being produced» (место производства или рождения) или «a coming into life».

Словарь В. И. Даля (1880) определяет термин отечество следующим образом: «Это – родная земля, отчизна, где кто родился, вырос; корень, земля народа, к коему кто принадлежит; государство, в отношении к подданным своим; родина в обширном смысле слова». Толковый словарь Д. Н. Ушакова (2001) характеризует данное понятие как «страну, где родился данный человек и к гражданам которой он принадлежит».

Формирование указанных понятий в этом значении связано с объективным историческим процессом объединения народов в единое политическое целое, с процессом возникновения наций в качестве особого политического организма. Известно, что это происходило на стыке средневековья и Нового времени и сопровождалось преодолением феодальной раздробленности и территориального сепаратизма.

Проведенное исследование позволяет сделать вывод, что формирование и в английском, и в русском языках понятия отечество связано с историческим процессом возникновения нации как особого политического организма. В XVIII в. граждане обеих стран ощущают себя скорее жителями страны, империи, чем представителями той или иной ее части. В произведениях российских авторов прослеживается свойственная русскому национальному характеру связь человека и родного дома, тоска по месту рождения. Они более склонны к патетическому выражению патриотизма, их гражданственность более аффектирована, что приводит к достаточно частому употреблению слов отечество, родина. Однако приведенные выше примеры подтверждают, что

при переводе эти понятия не всегда адекватно соотносятся с английским оригиналом и их неоправданное применение ведет к определенному искажению смысла.

Англичанам свойственно более сдержанное выражение своих эмоций. Любовь к родине для них – чувство частное и размытое, о чем свидетельствует редкое обращение к этим понятиям в литературе, отсутствие частого употребления самого слова в текстах. Для русского менталитета характерно постоянное соотнесение себя со своим отечеством, постоянное обращение к нему, вербальное выражение своих чувств» [20, с. 134–142].

Завдання 17. У чому виявилася геніальність нашого співвітчизника О. О. Потебні?

«Лексические значения или понятия этих единиц – средства коммуникации, а концепты – результат индивидуального познания.

Условно можно выделить *концепты дилетанта (наивная картина мира)* и *концепты профессионала (научная картина мира)*. Во всех сферах человеческой деятельности имеются дилетанты, т. е. индивиды, не имеющие специального образования и соответственно специальных знаний в том или ином виде деятельности, и концепты профессионалов, т. е. индивидов, которые имеют специальное образование в рассматриваемой сфере! Наиболее трудно отделить концепты профессионалов и дилетантов в бытовой сфере, ибо каждый в этой сфере мнит себя профессионалом, а отдельные случаи трудно типизировать, категоризировать. В науке, искусстве, этике, эстетике, религии, профессиональных видах деятельности такую категоризацию легко сделать, сравнивая продукты реальной деятельности отдельных индивидов. Значит, концепт – это индивидуальное (коллектива, этноса) знание и оценка функционирова-

ния того или иного феномена в любой сфере деятельности индивида, в любом аспекте его жизни. Значит, дальнейшее значение А. А. Потебни не понятие, а концепт в современной терминологии. Концепт – это единица плана содержания концептологии, когнитивологии. Индивидуальный концепт коммуникации, а лично познанное новое, мыслимое как объективное, эмоционально окрашенное и единственно возможное для данного индивида. Концепт является базовой единицей когнитивной лингвистики (концептологии). Он непосредственно связан с автором концепта. Этот автор может быть как отдельным индивидом, так и коллективом. В качестве коллектива может выступать любая социальная, профессиональная, территориальная или иная группа, объединенная единством какой-то идеи.

Итак, в современной терминологии планом выражения лексического значения является слово. Ближайшее значение А. А. Потебни является основой лексического значения, включающего минимум различительных признаков, необходимых для отличия одного слова от другого, эмоциональные коннотации и стилистическую отнесенность. Лексические значения непосредственно соотносятся с конкретными словами. Поэтому существует синонимия, отражая малейшие видовые отличия на фоне родового единства.

Но *дальнейшее значение* А. А. Потебни – это *концепт*, планом выражения которого является индивидуальный текст.

Позволю повторить мысль А. А. Потебни «...ближайшее значение слова *народно*, между тем дальнейшее у каждого различное по качеству и количеству элементов, *лично*. Из личного понимания возникает высшая объективность мысли, научная, но не иначе, как при посредстве народного понимание, т. е. языка и средств, создание коих условлено существованием языка» [2, с. 82–96].

Завдання 18. Яку інформацію можна отримати при аналізі частиномовних засобів репрезентації концепту BANK?

«Трансфер знання за допомогою вербального коду передбачає широке використання лексико-граматичних засобів для аранжування текстів, де це знання акумулюється, накопичується й зберігається [8, 26]. Оскільки мовленнєвий план текстового концепту є виявом його вербального характеру [4, 50], концепт BANK постає у свідомості як віддзеркалена через мову реальність. Спостереження над матеріалом показують, що для його вербалізації замість багатоскладних прийменникових словосполучень і підрядних речень у текстовій тканині англomовних ДГТ простежується значна кількість форм, стрижневим елементом яких є іменник (bank balance, bank borrowing, bank card, bank charges, bank credit).

У такий спосіб репрезентація концепту BANK супроводжується поясненнями, що вводяться до текстового континууму додатковими посиленнями на складові частини ДГТ або інші електронні ресурси. Пор.: balance – the amount of money that somebody has in their bank account at a particular time; bank borrowing – the act of taking money from a bank and agreeing to pay it back over a period of time; the amount of money that somebody borrows in this way; the amount of money that is borrowed from banks.

На основі аналізу структурного складу субстантивів було виявлено моно- і полілексемні одиниці. До перших належать ключові й концептуально значущі слова типу Finance, Accounting, Debit, Credit, Overdraft, Service, Charge. Другі становлять собою кількісно обмежену групу дволексемних одиниць, утворених за моделлю «прикметник + іменник» (a domestic, foreign, global, international bank; a central, merchant, private, senior banker).

Комплекс «іменник + іменник» здатний задовольнити потреби дискурсу, який розгортається, бо позначає релевантні категорії в досвіді автора повідомлення [9, 17], а тому з'являється у ДГТ відповідно до його змістових настанов. Пор.: Small companies often have to rely on bank borrowing; They have sold several stores to try to pay back bank borrowings; We accept cheques supported by a bank card for payments over £50; There are no bank charges if your account stays in credit.

Наявність посесивних відношень є відмінною рисою економічних текстів, важливою з точки зору вступу й розвитку теми [10, 124]. Використання асиндетичних субстантивних словосполучень дозволяє не лише передати посесивні відношення у ДГТ, а й підвищити рівень його інформативності. Наприклад, banker's card – a plastic card provided by your bank that you can use to pay for something or to get money from your account out of a machine; banker's draft – a cheque signed by your bank that you buy and use to pay somebody who will not accept an ordinary cheque; The company's bankers are aiming to sell the studio for \$7 bn.

Реалізація моделі «іменник + іменник» не переважує ДГТ довгими лексичними одиницями, а, навпаки, збільшує їхню інформативність. Пор.: Bank deposits rose to €135 billion; The government has frozen (= stopped bank customers from removing) foreign currency bank deposits; The airline is aiming to pay off its \$100 million bank debt within six months; Lenders will not risk financing a project without a bank guarantee.

Атрибутивні зв'язки поступаються місцем перед об'єктивними відношеннями, де монолексемний характер мовних одиниць забезпечує стислу й моносемічну концептуалізацію базових понять. Пор.: a \$100 million short-term bank facility; You can pay your bills by credit card or by automatic bank draft. The bank is looking at ways of retaining its senior bankers. Як

свідчить аналіз фактичного матеріалу, кількість прикметників – порівняно з іменниками – зменшується до 4,9 % суцільної вибірки текстового масиву. Цей факт пояснюється значно меншою потребою опису якостей предметів чи процесів, пов'язаних із комерційною діяльністю, порівняно з необхідністю репрезентації дій або їхніх ознак. У ділових гіпертекстах стосовно біржових котирувань і перспективних капіталовкладень зафіксовано спорадичне вживання прикметників *big, high-street, large, major, small (bank)*, тому що увагу автора зосереджено на поданні фактів, а не їхніх атрибутів.

Ретельне вивчення частиномовних особливостей репрезентації концепту BANK дає підстави стверджувати, що використання обмеженого кола прикметників у ДГТ зумовлено досить слабкою представленістю в них атрибутивних відношень. На відміну від прикметникових сполучень *central, merchant, private (bankers)*, іменникові комплекси характеризуються відсутністю синтаксичної залежності компонентів із наочним морфологічним виявом. Завдяки здатності передавати різні смислові відношення імені з ад'юнктом словосполучення на кшталт *bank draft, bank credit* типу поповнюють кількість іменників у ДГТ.

Акцент на вагомості дій зумовлює наявність у репертуарі засобів репрезентації концепту BANK значної кількості дієслівних номінацій. Пор.: *The survey showed that most people banked their tax rebates rather than spending them; The company banks with Coutts and HSBC.* Подібно істоті підприємство-учасник фінансової діяльності в англомовній картині світу об'єктивується вітальними ознаками. Засоби номінації BANK також зазнають впливу когнітивної метафоризації.

Зважаючи на звернення до раціональної сторони когнітивної діяльності адресата, а не до його почуттів, цілком природним є використання акціопильних дієслів. Пор.: *The*

central bank has cut interest rates to try to stimulate economic growth; Brazil's central bank has said that it will continue with a cautious monetary policy; The institution controls the supply of money in a country and provides financial services to the government and other banks. Фінансова інституція представлена як така, що здатна діяти – урізати відсоткові нарахування або виступати із заявами. Внаслідок метафоризації неістота отримує перцептивні ознаки, а зображення можливості сприйняття і продукування висловлень максимально наближає образ банку до потенційних клієнтів» [16, с. 33–35].

Завдання 19. Яку методику аналізу концепту пропонує автор?

«Лингвокультурный концепт – условная ментальная единица, направленная на комплексное изучение языка, сознания и культуры [4]. Лингвокультурный концепт отличается от других ментальных единиц, используемых в различных областях науки (когнитивный концепт, фрейм, понятие, гештальт и др.), акцентуацией ценностного элемента. Центром концепта всегда является ценность, поскольку концепт служит исследованию культуры, а в основе культуры лежит именно ценностный принцип. Концепт имеет сложную структуру. Наиболее актуальные для носителей языка ассоциации идеи с вербализующими ее языковыми единицами составляют ядро концепта, менее значимые – периферию. Четких границ концепт не имеет, по мере удаления от ядра происходит постепенное затухание ассоциаций. Языковая или речевая единица, которой актуализируется центральная точка концепта, служит именем концепта.

В ходе нашего исследования подтвердилось предположение, что слово-концепт СМEX отвечает всем выделенным критериям лингвокультурного концепта и является

именем лексико-семантического поля. Концепт СМЕХ служит «сильной» («центрально акцентуированной») точкой сознания, от которой расходятся ассоциативные векторы. Существительное смех, которое актуализирует эту точку, означает ее вербально, является именем концепта. Слово-концепт СМЕХ является ядром группирующегося вокруг него лексико-семантического поля, репрезентирующего все возможные признаки концепта на лексико-семантическом уровне.

Структура ЛСП смеха достаточно сложна. В результате проведенной классификации отобранной лексики выяснилось, что данное поле состоит из 35 ЛСГ, включающих 21 ЛСГ существительных, 7 ЛСГ глаголов, 5 ЛСГ прилагательных, 1 ЛСГ наречий и 1 ЛСГ междометий. Общее количество слов, входящих в ЛСП смеха (по данным сплошной выборки из словаря С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой [5]), насчитывает 461 лексическую единицу. Материалы нашей картотеки содержат 162 слова, употребленных в 1537 контекстах, извлеченных из произведений современных писателей конца XX – начала XXI веков, а также из газетной периодики за последние годы.

Анализ соотношения элементов анализируемых лексико-семантических групп лексико-семантического поля смеха на словарном уровне и в реальном употреблении в дискурсах современной художественной литературы и периодики показал, что состав исследуемой лексики, полученный путем выборки из современной публицистики и художественной литературы, значительно беднее словарного списка по количеству номинативных единиц, но во многом превосходит его по многообразию словообразовательных вариантов. Это справедливо как для существительных, так и для глаголов, прилагательных и наречий. Количество же слов, которые можно отнести к анализиру-

емому лексико-семантическому полю на языковом уровне и которые реально функционируют в речи, намного больше приведенной цифры и вряд ли поддается точному подсчету в силу высокой словообразовательной активности данных единиц. Например, ЛСГ наречий представлена в словаре девятью единицами (весело, играючи, навеселе и др.), однако контекстуальное наречие потенциально может быть образовано от каждого из семидесяти прилагательных, входящих в соответствующую ЛСГ. Например, от анекдотический, анекдотичный, забавный и т. п. могут быть потенциально образованы наречия анекдотически, анекдотично, забавно и т. п. Данный вывод позволяет взглянуть на исследуемый фрагмент современной русской языковой картины мира в его динамике, определить современные тенденции в языковой актуализации лингвокультурного концепта СМЕХ.

В состав ядерной и околядерной зон поля входят лексические единицы, относящиеся к активному словарному запасу русского языка. Данная лексика обладает высокой частотностью, широкой сочетаемостью и словообразовательной активностью. Лексика пассивного словарного запаса может быть отнесена к периферийной части поля. Состав ЛСГ не является неизменным. Отдельные единицы со временем могут уходить в пассивный состав языка и, следовательно, на периферию группы, и наоборот, стилистически окрашенные слова могут становиться нейтральными и входить в ядро ЛСГ. Можно говорить и о взаимной аттракции единиц, входящих в разные ЛСГ данного поля, о чем свидетельствуют следующие плеонастические словосочетания: смеяться смехом, улыбаться улыбкой и т. п.

Представляется, что в ядро интересующего нас поля входят центральные части ядерных ЛСГ, таких, как смех, хохот (ЛСГ 1); смеяться, хохотать (ЛСГ 1.1); улыбка, ухмылка, усмешка (ЛСГ 2); улыбаться, улыбнуться, ухмыляться, ухмыльнуться, усмехаться, усмехнуться (ЛСГ 1.2)

и др. Удаленные от ядра части этих ЛСГ составляют периферию поля. Сюда входят стилистически окрашенные единицы, например, гоготать, гогот, гоготанье, ржанье, ржать и др. Кроме того, периферию поля составляют отдельные ЛСГ в полном составе, например, ЛСГ существительных, называющих сценических персонажей: арлекин, гаер, паяц, петрушка, полишинель, шут; ЛСГ прилагательных, характеризующих смех, хохот: наигранный, сардонический, саркастический, саркастичный.

В силу того, что большинство членов ЛСГ, составляющих ядро рассматриваемого поля, различаются или по характеру звука (хриплый, визгливый, дребезжащий, журчащий, переливчатый, лающий смех), или по характеру мимики, или по характеру испытываемых субъектом чувств, ЛСП смеха имеет зоны пересечения с другими ЛСП русского языка, прежде всего, с ЛСП чувств и эмоций (смех, улыбка, усмешка, хохотать, хихикать), ЛСП звукообозначений (хохот, смех, хихиканье, ржанье, гоготать, хохотнуть) и ЛСП жестов (ухмылка, усмешка, улыбка, усмехаться, ухмыляться). Ср. пересечение с ЛСП межличностных отношений (благодарный, принужденный, льстивый, угодливый, язвительный смех и др.), с ЛСП физического состояния человека (следует отметить, что физическое состояние субъекта характеризуют словосочетания, среди которых преобладают называющие болезненное или сходное с ним состояние, — это здоровый смех, с одной стороны, и нездоровый, спазматический, припадочный, судорожный, нервный смех; угрожать от смеха, закинуть от смеху и т. п., с другой стороны).

Выделение ЛСГ на основе различных перекрещивающихся критериев в составе рассматриваемого ЛСП смеха, внешние связи с другими полями русского языка обеспечиваются как за счет наличия дифференциальных сем в семантике входящих в состав ЛСГ единиц, так и за счет синтагматических связей слов.

В качестве примера результатов анализа семантики и функционирования исследуемых единиц приведем данные по ЛСГ глаголов, обозначающих состояние предрасположенности к смеху, не сопровождаемое звуками.

В данную подгруппу входят следующие единицы: улыбаться, улыбнуться, заулыбаться, ухмыляться, ухмыльнуться, усмехаться, усмехнуться, заусмехаться, скалиться, осклабиться, лыбиться, щериться.

Общее значение глаголов всей подгруппы – движением мышц лица (губ, глаз) выражать какие-либо чувства.

Глаголы улыбаться – усмехаться – ухмыляться – осклабляться – скалиться – лыбиться образуют синонимический ряд [1: 423].

Рассмотрим подробно доминанту этого синонимического ряда, по ходу анализа привлекая однокоренные приставочные глаголы и видовые пары. Доминанта синонимического ряда – глагол улыбаться, по данным толкового словаря русского языка, означает «улыбкой выражать какие-либо чувства» [7, IV: 488].

Остальные члены синонимического ряда можно определить через доминанту: усмехаться – «улыбаться (обычно с иронией, насмешкой, недоверием и т. п.)» [7, IV: 520]; ухмыляться – «улыбаться, усмехаться (обычно насмешливо, иронически, самодовольно и т. д.)» [7, IV: 539]; осклабляться – «широко улыбаться» [7, 11: 646]; скалиться – «улыбаясь, обнажать зубы»; лыбиться – разговорно-просторечный глагол, имеющий значение «улыбаться (обычно с отрицательной оценкой)».

Действие, обозначаемое глаголом улыбаться, предполагает длительность. Особо фиксируется начало этого действия – см. приставочный глагол заулыбаться: «Свет снова погас. С экрана заулыбалась миловидная маленькая японка в кимоно» (В. Пелевин, *Generation «П»*).

В норме человек улыбается, если испытывает положительные эмоции: «Вытащив первую пачку, я сразу увидела фото Полины. Только на снимке девушка счастливо улыбалась» (Д. Донцова, Три мешка хитростей).

Субъект может улыбаться и находясь в подавленном эмоциональном состоянии, данный мимический жест может выражать сложные чувства: «Настя печально улыбнулась: – Бабушка боится, что придет посторонний и ограбит квартиру» (Д. Донцова, Черт из табакерки).

Улыбаться человек может непроизвольно: «Он протянул корейцу деньги, тот взял их не глядя, и все вертел в руках шапку, и бессмысленно улыбался, и по всему было видно, что в таком состоянии он пробудет не пять минут...» (Б. Казанов, Осень на Шантарских островах).

С другой стороны, данный мимический жест может быть вполне контролируемым, допускать рациональную оценку испытываемой эмоции: «Рымарь снисходительно улыбнулся, давая понять, что одобряет названную кандидатуру» (С. Довлатов, Чемодан).

В русской языковой картине мира особо выделяются этикетные улыбки, частотно обозначение подобного рода улыбок с помощью сочетания глагола с наречием: «Пару дней назад я бы уже согнулась от хохота, но сегодня лишь натянуто улыбалась, чтобы не обидеть Кирюшку» (Д. Донцова, Камасутра для Микки-Мауса); «А Ксюша просто молодец, она мне нравится».

Подобные улыбки часто расцениваются как искусственные, а неискренность отрицательно маркирована в русской языковой картине мира. Неестественные улыбки вербально обозначаются сочетанием глагола улыбаться с существительным с определением в плеонастических сочетаниях: «Она сидела и улыбалась стеклянной улыбкой прямо в камеру» (Т. Устинова, Богиня прайм-тайма).

Глагол улыбаться/улыбнуться, в отличие от других членов синонимического ряда, может характеризовать свойственную субъекту индивидуальную манеру.

Итак, языковые данные свидетельствуют о следующем: существенное количество языковых единиц, являющихся «входами» в лингвокультурный концепт СМЕХ, значительная частотность их употребления в реальной коммуникации, способность данных единиц к метафорическому употреблению – все это говорит о важности для русской языковой картины мира лингвокультурного концепта СМЕХ. Статистический анализ единиц ядерных ЛСГ исследуемого поля показывает высокую частотность их употребления в реальной коммуникации» [13, с. 142–145].

Завдання 20. Що дозволяє дослідити етимологічний аналіз концепту?

«Постановка проблеми. В концептуальній лінгвістиці отчетливо спостерігається потреба в етимологізації, що відображає глибокі та важливі категорії мовної компетенції.

Необхідність використання етимологічного аналізу в аспекті концептології отчетливо проявляється при описанні емотивних концептів. В нинішньому дослідженні пропонується описати етимологічне змістове наповнення емотивного концепту щастя.

Семантична історія слова, безсумнівно, слідкується в словникових визначеннях тлумачових словників різних часових періодів, і таке історико-лексикографічне описання необхідно при комплексному концептуальному аналізі. По висновкам дослідників, ідея «зв'язаності» лежить в етимологічних коренях більшої частини лексических одиниць, що покривають семантичне поле значення та розуміння.

Именно таким образом реконструирует лексему *счастье* исследователь М. Фасмер. По гипотезе учёного, возникновение в праславянском языке лексемы *счастье* связано с древними корнями *su* – «хороший» + *cqstb* – «часть», то есть «хороший удел». Бернекер полагает, что первоначально лексема *счастье* обозначала «долю, совместное участие», что характерно для позднеславянского «причастный» [16: 816].

Таким образом, несмотря на то, что корневой элемент данной лексемы, как было отмечено ранее, точно не определен, большинство лингвистов считает, что в общеславянском языке слово *счастье* образовалось от корня «участь, доля» при помощи приставки *съ-* в значении «хороший» и суффикса *-щ-* и переводилось как «хорошая часть, доля».

В современных лингвистических работах предлагаются интересные интерпретации внутренней формы слова *счастье*: *счастье* ← состоящее из частей, *счастье* ← производное от *сейчас*, *счастье* ← то, что чают и т. д.

Анализируя функционирование слова *счастье* в античных культурах, следует отметить несомненную значимость данной категории как в эллинской, так и в римской традициях. Древнегреческое слово «*eudaimonia*» (истинное счастье) составлялось из двух слов – *eu* (добро) и *daimon* (божество), что означало дословно: судьба человека находится под покровительством богов. Имя греческой богини судьбы и смерти Мойры (*Moira*) означает: «часть», «доля», «удел», «доля в наследстве», «часть земли», «владение». Греческое слово *эвдемония* (счастье, благосостояние), обозначавшее в античной философии принцип жизнепонимания, в более ранний период относилось к человеку, имеющему хорошее божество – *eu*; при этом слово *Saiucov* («демон») указывало и на божество (доброе и злое), и на судьбу (добрую и злую).

В Риме слово счастье означало имя богини – Фортуна. Как известно, само же слово «Fortuna» имело еще два значения – удача и судьба. Таким образом, в культуре Древнего Рима счастье изначально появилось и существовало в двух значениях: удача и судьба.

По данным энциклопедических источников, в славянской культурной традиции понятие счастье нейтрально относительно оппозиции плохой/хороший и может называть оба вида судьбы: «фортуну» и «фатум». Негативные пары, при помощи которых за участью, долей и другими «роковыми» словами закрепляется положительное значение (недоля, несчастье, злосчастье и др.), более позднего происхождения.

У славян счастье (то, что чают, на что надеются, ожидают) может быть случайно, коли Бог случит, т. е. если Бог даст. Случаю рады, когда неожиданно получают что-нибудь приятное, отчаиваются, если долго не лучит (не везет). Счастье – то, что можно разделить, потерять (разлучить) и вновь соединить, случить.

Эти языковые факты находят свое выражение и в близкородственных языках. Так, болгарское слово *лъча* переводится как «отделяю, разлучаю», чешское *louciti* – «разлучать», польское *laczyc* и украинское *лучити* – «соединять». Случайное счастье в славянских языках связано с броском и попаданием (чешское *louciti* – «бросать, попадать», польское *laczyc* – «метить, попадать»).

Работа по реконструкции имени-концепта облегчается тем, что «потускневшие картины мира продолжают жить в оборотах речи еще очень долго, иногда тысячелетия». Попробуем подтвердить приведенный тезис иллюстративным материалом. В паремиологическом словаре В. И. Даля, опубликованном в 1853 году, счастье как душевное состояние (то есть в своем первом на современном этапе

значении) не рассматривается и определяется, как правило, лишь как синоним «удачи»: Без счастья и в лес по грибы не ходи! (С твоим счастьем только в бор по грибы), Счастье – вешнее ведро (т. е. ненадежно); Счастье пытаться – деньги терять; В схватке счастье – великое дело; Счастье в оглобли не впряжешь.

Анализ паремий более позднего периода показывает, что семантика данного слова расширяется. Так, Е. А. Мокшина и И. С. Гаврилова, основываясь на материале современных паремиио-логических и фразеологических словарей, отмечают кратковременность, нестабильность, скоротечность счастья (качества, явно не присущие «удаче»). По выводам исследователей, счастье можно легко потерять (Наше счастье – вода в бредне; Не наше счастье, чтоб найти, а наше, чтоб потерять). Счастье и несчастье становятся неотъемлемыми спутниками друг друга (Кто нужды не видал, и счастья не знает; Не было бы счастья, да несчастье помогло; В горе – счастье ищи). Счастье – «вольная птица» (т. е. человек не властен над своей судьбой: он не может намеренно сделать себя счастливым или несчастным). Счастье вертко: набоев не набьешься (наделка на челне). Счастье не конь: хомута не наденешь. В качестве логического продолжения может послужить номинация счастья, обозначающая зависимость от факторов, приносящих удачу: неподвластность собственной судьбе, неспособность контролировать жизненные события, покорность, пассивность, принятие фатализма, неконтролируемость событий и полное игнорирование своих собственных сил. Ср.: Кому счастье служит, тот ни о чем не тужит; Без счастья и в лес по грибы не ходи. С другой стороны, при обретении счастья паремииологические единицы указывают и на важность человеческого фактора: Счастье у каждого под мозолями лежит; Там счастье не диво, где трудятся нелениво (счастье дости-

гается трудом); Кто запаслив, тот и счастлив (нужно всегда думать о будущем); Кто в горе руки опускает, тот счастья никогда не узнает (человек ни при каких обстоятельствах не должен терять присутствие духа). По мнению лингвистов, закономерен тот факт, что чужое счастье может быть не только объектом зависти (Счастливый – что калач в меду), но и надежды и оптимизма (Будет и на нашей (моей, твоей) улице праздник; Счастье скоро покидает, а добрая надежда – никогда). Сочетание счастья и ума для русского народа имеет двоякое отношение, так как неясен вопрос о преимуществе счастья перед умом/ума перед счастьем (Сегодня счастье, завтра счастье – помилуй бог, а ум-то где?; Счастье без ума – дырявая сума: где найдешь, там и сгубишь).

Таким образом, обращение к исторической семантике смысловой структуры слова счастье позволяет описать его концептуальное содержание, выявить универсальные черты и национально-культурные особенности, генетические связи и эволюцию рассматриваемого слова» [18, с. 146–149].

Завдання 21. Яку методику аналізу концепту ОТДЫХ описує автор дослідження? Використайте цю методику для аналізу концепту ВІДПОЧИНОК.

«Концепт «отдых» отображает существенную часть концептосферы народа, что обусловило его выбор для исследования. Как известно, концептосфера гораздо шире семантического пространства языка, однако, изучая семантическое пространство языка, исследователь получает представление о концептосфере народа. Ключевым словом, вербализующим исследуемое понятие, в русском языке оказалось слово *отдых*. Оно антонимично выражению *трудовая деятельность*, широко употребительно в русском языке, обладает широкими смысловыми связями в лексической системе

языка, в том числе обширной синонимией в лексике и фразеологии. В связи с этим именно оно было избрано диагностирующей языковой единицей, которая использовалась на этапе определения состава исследуемой группы как ключевая лексема. Таким образом, для определения совокупности лексических и фразеологических единиц, номинирующих в русском языке *незанятость трудовой деятельностью*, было использовано синонимическое словосочетание лексемы *отдых*.

В толковых и синонимическом словарях русского языка мы выделили единицы, содержащие в словарных толкованиях ключевое слово *отдых* и его (в широком смысле слова) синонимы. В результате анализа словарей был получен список лексических и фразеологических единиц, раскрывающих разные смысловые стороны лексемы *отдых* как *незанятости трудовой деятельностью*. Таким образом, состав полученного списка единиц ограничивается смыслом ключевой лексемы *отдых* в ее синонимическом и лексикографическом представлении. На этом этапе был получен список единиц, номинирующий данное лексико-фразеологическое поле; через данные единицы выявлялись новые лексемы, которые пополняли базовый список. По итогам этого этапа базовый список лексем пополнился некоторыми единицами.

На следующем этапе исследования каждое русское слово проверялось по двуязычным русско-английским словарям, выписывались все его возможные соответствия. Все полученные в результате первого шага английские лексемы проверялись по синонимическим и толковым словарям английского языка. Выявленные новые лексемы пополнили список переводных соответствий исследуемых русских лексем.

Помимо просмотра русских и английских толковых словарей и словарей синонимов, было проведено интервьюиро-

вание носителей русского и английского языков, изучение текстов современной художественной литературы русских и английских авторов. Анализ показал, что концепт «отдых» объективируется в русском и английском языках достаточно обширным лексико-семантическим полем. Ядерные компоненты этого поля, структурированные по тематическим подгруппам, могут быть представлены в виде таблицы, приведенной ниже.

Всего было проанализировано 107 русских и 101 английская лексическая единица. Наибольшим количеством лексем как в русском, так и в английском языках представлена группа наименований процесса отдыха, сна как отдыха.

Название группы	Русские семемы	Английские семемы
Субстантивные и глагольные наименования, называющие общие понятия отдыха	отдых, отдохновение, рекреация, роздых, развлекаться, отдыхать	repose, recreation, rest, to rest
Всего	6	4
Субстантивные и глагольные наименования отдыха как перерыва в работе, в какой-либо деятельности	обеденный перерыв, передышка, перекур, перерыв, привал-1, привал-2, тихий час, перевести дух, передохнуть	lunch break, breather, respite, breathing space, cigarette break, break, coffee break, stop, stopping place, to get one's breath back, to take (have) a break, to take a breather, to take five
Всего	9	13
Субстантивные наименования лиц по признаку пребывания в состоянии отдыха	балдежник, гуляка, отдыхающий	holidaymaker (Br.)
Всего	3	1
Субстантивные наименования лиц по признаку уклонения от работы	бездельник, лежебока, лентяй, лоботряс, лодырь, тунядец, шалопай, шланг	loafer, couch potato, lazybones, sluggard (US), idler, slacker, parasite, skive
Всего	8	8

Продовження таблиці

Название группы	Русские семемы	Английские семемы
Субстантивные и глагольные наименования отдыха как уклонения от работы	безделье, бездельничанье, ничегонеделанье, балдежничать, баклушничать, бездействовать, бездельничать, лениться, лентяйничать, лодырничать, прогуливать, прохладжаться, отлынивать, сачковать, слоняться, шалопайничать, шланговать, бить баклуши, валять Ваньку, валяться на диване	idleness, to veg out, to idle away one's time, to take no action, to loaf about (around), to lounge about (around), to loiter around, to be lazy, to idle, to skip (US), to play truant (Br.), to slack off, to skive off (Br.)
Всего	20	13
Субстантивные и глагольные наименования процесса отдыха, сна как отдыха	сон, отруб, обьятия Морфея, сиеста, вздремнуть, вырубаться, дремать, дрыхнуть, кемарить, отрубаться, почивать, прикорнуть, спать	sleep, slumber, nap, catnap, siesta, to have a nap, to snooze, to hit the bricks, to doze, to drowse, to kip, to drop off, to nod off, to curl up, to sleep, to slumber
Всего	13	16
Глагольные наименования отдыха после завершения интенсивной работы	вздохнуть свободно, вздохнуть с облегчением, расслабляться-1, обратиться с силами, утомониться	to take breath, to breath a sigh of relief, to relax, to unwind, to gather one's strength, to quieten down
Всего	5	6
Субстантивные и глагольные наименования отдыха как получения удовольствия	балдеж, кайф, лафа, отрыв, оттяжка, улет, балдеть, кайфовать, отрываться, оттягиваться, расслабляться-2, тусоваться	high, to get a high, to be on high, to chill out
Всего	12	4
Название группы	Русские семемы	Английские семемы
Субстантивные и глагольные наименования группового отдыха с развлечением и застольем	вечеринка, гудеж, гульба, гулянка, кутеж, гудеть, гулять, кутить	party, revelry, drinking spree, to go on a bender, to go on a drinking spree
Всего	8	5

Продовження таблиці

Название группы	Русские семемы	Английские семемы
Субстантивные и глагольные наименования отдыха как состояния психологического покоя	безмятежность, покой, расслабон, спокойствие, умиротворенность, почитать на лаврах, созерцать, успокоиться	tranquility, peace, calm, serenity, to rest on one's laurels, to contemplate, to calm (down)
Всего	8	7
Субстантивные и глагольные наименования способов отдыха	посиделки, прогулка, променаж, отгуливать, проводить, прогуливаться, развлекаться	sit-round gathering, walk, stroll, ramble, promenade, to have time off, to take a breath of fresh air, to go for a walk, to take a stroll, to ramble, to amble, to saunter
Всего	7	12
Субстантивные наименования периодов отдыха	выходной, выходные, досуг, каникулы, отгул, отпуск, перемена, праздник	day off, weekend, leisure (time), holidays(Br.), vacation (US), holiday, leave, leave of absence, sabbatical, break(Br.), recess (US)
Всего	8	11

Выводы. В русском языке, по сравнению с английским, значительно большее количество лексических единиц удалось выявить в группе *субстантивных и глагольных наименований отдыха как получения удовольствия*, а также в группе *субстантивных и глагольных наименований отдыха как уклонения от работы*. В английском языке, по сравнению с русским, большую репрезентативность имеет группа *субстантивных наименований периодов отдыха*, а также группа *субстантивных и глагольных наименований способов отдыха*. В остальных тематических группах можно констатировать относительно равное количество словоупотреблений, что говорит о приблизительно равной значимости данного концепта для носителей обоих языков» [27, с. 155–158].

Завдання 22. Прочитайте статтю О. Р. Чмир «Семантика війни і миру в сучасних слов'янських мовах: історико-типологічний аспект».

Чому автор стверджує, що «соціальні концепти створюють у плані когнітивного аналізу певні труднощі, оскільки поєднують у собі ознаки ментальної та фізичної реальності»? [29, с. 15–29]

Завдання 23. Порівняйте два поняття «пізнавальний концепт» («терміноконцепт») і «художній концепт».

«Визначаючи різновиди концептів (пізнавальних і художніх), С. Аскольдов, з одного боку, підкреслював їх єдність («концепти пізнавального характеру лише на перший погляд зовсім далекі від поезії. Насправді вони підземним корінням живлять своїми значеннями ірраціональну та неозначену стихію поетичних слів і прийомів» [2, с. 268]), а з іншого – розмежовував їх таким чином [2, с. 274, 275].

Пізнавальний концепт	Художній концепт
1. Концепт суспільний.	1. Концепт індивідуальний.
2. Психологічно простий.	2. Психологічно складний.
3. Не домішуються почуття, бажання, взагалі щось ірраціональне.	3. Це комплекс почуттів, бажань, ірраціонального.
4. Стосується множинної предметності, ідеальної або реальної.	4. Не завжди стосується множинної предметності.
5. Неозначені можливості підпорядковані законам логіки або вимозі відповідності до реальної дійсності.	5. Наявний зв'язок елементів, скерований на прагматику художньої асоціативності.
6. Скерований на конкретні уявлення, що є складниками його логічного «родового» обсягу.	6. Тяжіє до потенційних образів і скерований на них. Вільний від рамок логічного визначення.
7. Виконує номінативну або дефінітивну функцію. Не має ніякої (або малої) внутрішньої спорідненості зі своїми внутрішніми смислами.	7. Це символи, які мають внутрішній органічний зв'язок зі своїми значеннями.

Про різні типи концептів йдеться й у монографії Р. Павільоніса, проте він здійснює їх поділ на іншій підставі: 1) можливість бути спостережуваними; 2) реальні та гіпотетичні [3, с. 102] («...Побудовані через посередництво мови концептуальні структури, радше належать до можливого, ніж до актуального досвіду індивіда. Вони репрезентують інформацію, яку без мови неможливо ввести в концептосферу. Це може бути інформація як про принципово спостережувані в дійсності, проте недоступні спостереженню індивіда об'єкти, так і про принципово чи непринципово неспостережувані, або гіпотетичні об'єкти. У цьому значенні концепти, закодовані вербальними символами («вода», «червоне», «біжить» і т. ін.), відрізняються від концептів, що кодують символами «ентропія», «кентавр», «демократія» та ін.» [3, с. 114]).

Таким чином, концепт можна визначити як «процес творення смислів про об'єкти пізнання, процес побудови інформації про них. Ця інформація про відносно актуальний або можливий стан речей у світі і є «смыслом» або «концептом» (широке тлумачення)... У вузькому значенні концепт тлумачать як інтенціональну функцію, що визначає множинність об'єктів або предметів; значеннями такої функції можуть бути об'єкти (предмети) дійсного або можливого світів», причому система концептів передбачає обов'язкову наявність первісних концептів як необхідну умову її побудови [3, с. 102]. Вважаємо, що таким первісним концептом в галузі ХТ є термін *холод*, що групує навколо себе близько 100 термінних одиниць з коренем – *холод* – (холодильний, холодильник, холодильщик, охолодження, доохолодження, недоохолодження) або з терміноелементом *холод*, що є синтаксично стрижневим словом неодночленного терміна (помірний *холод*).

Звідси терміноконцепт технічної сфери людської діяльності – оперативна одиниця технічного знання, яка має власний зміст, відображений у концептуальних ознаках, що позначено в мові відповідними лексемами, які утворюють цей концепт, що водночас є «цеглиною» (елементом, одиницею) певної техносистеми, із властивою їй етнокультурною специфікою» [28, с. 57–59].

Завдання 24. Як автор описує аналіз концепту-терміна?

«Перспективність і актуальність дослідження терміносистем за допомогою методів когнітивної лінгвістики наразі не підлягає сумніву, оскільки мовні й когнітивні структури взаємодіють між собою (дійсність – думка – мова), і через мову можна збагнути якою мірою принципи осягнення світу людиною, радше, оброблення нею інформації, що надходить ззовні. Природно, що термін, зокрема технічний, можна розглядати як результат такого оброблення, бо на рівні свідомості йому відповідає певна когнітивна структура, що стає підставою для ословлення, і лише частина тієї структури перетворюється на вербальний знак. Цей процес дістав назву концептуалізації, у результаті чого створюється концептуальна система, складниками якої стають концепти – «інформаційні структури свідомості, різносубстратні за способами формування та представлення знань про певні об'єкти і явища» [1, с. 258]. Звідси терміноконцепт технічної сфери людської діяльності – оперативна одиниця технічного знання, яка має власний зміст, відображений у концептуальних ознаках, що позначено в мові відповідними лексемами, які утворюють цей концепт, що водночас є «цеглиною» (елементом, одиницею) певної техносистеми, із властивою їй етнокультурною специфікою. На підставі наведених підходів до аналізу концепту визначаємо послідовність дій, відновлюючи терміноконцепт «холод», для

чого, на нашу думку, треба: 1) встановити словникову дефініцію спеціального терміна та галузь його використання; 2) звернутися до етимології терміна за умови його однокомпонентності; 3) залучити до аналізу різні контексти з цим концептом, особливо в тому разі, якщо термін вживають у суміжних галузях; визначити особливості вживання; 4) порівняти смисли досліджених концептів і зіставити подібний аналіз із стрижневою лексемою ядра концепту. В остаточному варіанті структура (модель) концепту холод набуде такого вигляду: 1) словникову дефініцію терміна «холод» подано вище [10, с. 1349; 11, с. 68]; 2) етимологія слова «холод»: «холод», род. в. -а, холодный, холоден, холодна, холодно, укр. холод, холодний, блр. холод, ст.-слав. хладъ, болг. хлад (-ът), сербохорв. хлад, род. в. хлада, словен. chlad, чеш., словц. chlad, польск. chlod, род. в. chlodu, в.-луж. khlodk «тень», н.-луж. chlodk || Вероятно, форма с вариантным kh- в начале слова, родственная гот. kalds «холодный», лат. gelidus (и.-е. *geldh-); и.-е. *gheld- представлено в др.-инд. hla'date «освежается», prahladas «освежение, наслаждение», *kalt- – у лит. saltas «холодный», осет. sald «холод», авест. saretā – «холодный» [13, с. 256]. Слово на позначення концепту «холод» існувало ще в давньоіндійській мові, попри те, що саме поняття, можна передбачати, виникло набагато раніше і за ці часи помітно не змінило свого інтенціоналу, до якого лише після термінологізації увійшла сема – «тепло, яке необхідно забрати у тіла...»; 3) цей термін (холод) не вживають у суміжних галузях (криогенна техніка, технічна термодинаміка) з іншим значенням, проте значення загальнолітературного слова холод і терміна не збігаються. Холод для неспеціалістів асоціюється з температурою широкого діапазону (наприклад, починаючи від +18); 4) на відміну від вживання терміна холод нефахівцями, для спеціалістів він: 1) виступає як визначення продукту, результату, що утворюється у процесі відбирання

тепла, а не як зрозуміле зниження температури надворі, зумовлене метеорологічними причинами; 2) виступає як термінне визначення, у якому чітко окреслено умови, за яких йдеться саме про штучний холод (температура, нижча від температури довкілля), на протигагу холоду взагалі, який можна відчути навіть у спеку під час певних захворювань, перебуваючи в певному емоційному стані тощо; 3) виступає як вербалізований концепт, пов'язаний з терміном штучне охолодження, для здійснення якого, на погляд фахівця, треба ввести деякого посередника – компенсаційний процес, тобто необхідно витратити механічну роботу або здійснити інший процес, еквівалентний за здатністю здійснювати роботу; так у фахівця мисленнєво породжується зв'язок з певними фізичними концептами і/або пристроями холодильної техніки (ХТ), які характеризують чи забезпечують цей процес відбирання тепла, наприклад, із коефіцієнтом перетворення; з холодильною машиною, уставою, дроселем, холодильним випарником, охолоджувачем, льодом, морозильною камерою тощо; у непрофесіонала таких асоціацій не виникає. Отже, термін холод слугує стимулом, який викликає у спеціаліста «фахові» асоціації, активізує знання про перебіг охолодження, що відбувається в означеному пристрої за певних умов і має відповідні характеристики і параметри. У нефахівця виникають асоціації, спричинені зниженням температури довкілля, неприємним внутрішнім станом або погіршенням міжособистісних стосунків. Таким чином, терміни – це логічно сконструйовані концепти, і визначення кожного з них нагадує процес, схожий з дефініцією поняття у логіці. Головними вербальними формами концепту є слово і словосполука [4, с. 40; 17, с. 59], і лише у разі однокомпонентності терміноконцепт може набувати генетичного тлумачення. Підсумовуючи вищезазначене, вважаємо, що, по-перше, «за терміном стоїть науковий

концепт, сформований в результаті свідомої наукової діяльності, наукового узагальнення» [19, с. 8]. По-друге, проаналізувати структуру і сутність концепту можна лише на базі когнітивного аналізу, що передбачає дослідження системних значень і лексичних одиниць, які вербалізують концепт [20, с. 35]. Звичайно, є і неподільні концепти-гешталти, але переважно вони зазнають поділу, і загалом, багаточисельні. По-третє, дослідити їх можна по-різному. Так, з метою відділення ядра концепту від периферії, за В. Масловою, доцільно виконувати певні дії у відповідній послідовності, про що йшлося вище. По-четверте, оскільки репрезентація концептів передбачає різноманітність їх вигляду (схема, фрейм, сценарій тощо), то для здійснення повноцінного аналізу не варто віддавати перевагу якійсь одній його формі. І врешті, на прикладі терміноконцепту «холод» доведено, що можна відтворити й інші концепти галузі штучного холоду (ШХ) як фрагменти об'єктивної дійсності, встановивши професійний складник індивідуальної концептосфери інженера-холодильщика» [28, с. 57–64].

Список використаної літератури

1. Ашуркова Т. Г. Понятие агрессии в русской языковой картине мира XX – начала XXI столетия // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 9, Филология : науч. журн. 2009. № 3. С. 86–94.
2. Болотов В. Н. А. А. Потебня и когнитивная лингвистика // Вопросы языкознания. 2008. № 2. С. 82–96.
3. Быстрицкая Е. С. Реализация концепта «игра» в русском языке: этимологический аспект // Вестник МГУ. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2007. № 2. С. 71–81.
4. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики : научное издание. М : Языки славянской культуры, 2001. 272 с.
5. Гагарин С. Н. «Англо-русский толковый вербализационный словарь ключевых концептов политики» как средство лексикографического описания фрагмента когнитивно-языковой картины мира // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2005. № 4. С. 127–133.
6. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. 2 вид., випр. і доп. К. : Логос, 2004. 284 с.
7. Даниленко Л. І. Мовно-образний простір чеської ментальності: концепт «краса» // Мовознавство. 2006. № 2/3. С. 147–152.
8. Даниленко Л. І. Мовно-образний простір чеської ментальності: концепт «краса» // Мовознавство. 2006. № 2/3. С. 148–149.
9. Доржиева Г. С. Концепт «северность» в региональной топонимии Квебека // Вестник Московского университета. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2008. № 1. С. 145–146.

10. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство : науково-теоретичний журнал. 2004. № 5–6. С. 23–25.
11. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М., 2004. 390 с.
12. Кононенко В. І. Мова і народна культура // Мовознавство. 2001. № 3. С. 62–70.
13. Кузнецов Ю. А. Смех в русской языковой картине мира // Мова. Одеса : Астропринт. 2006. № 11. С. 142–145.
14. Левченко О. П. Культурно значимі концепти та символи: міфологеми і реальність // Мова : наук.-теор. часопис з мовознавства. 2004. Вип. 9: Проблеми прикладної лінгвістики. С. 115–119.
15. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Изв. РАН. Сер. лит. и яз. 1993. Т. 52. № 1. С. 39.
16. Наумова Н. Репрезентація концепту BANK в ділових гіпертекстах // Людина. Комп'ютер. Комунікація. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. С. 33–35.
17. Радзієвська Т. В. Концепт шляху в українській мові: поєднання ідей простору і руху // Мовознавство. 1997. № 4–5. С. 17–26.
18. Сегал Н. А. Историко-этимологический аспект изучения концепта // Мова. Одеса : Астропринт. 2006. № 11, С. 146–149.
19. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология : монография. К. : Издательство украинского фитосоциологического центра, 2000. 248 с.
20. Смирнова Г. Е. Понятие «Отечество» в английской и русской культуре XVIII в.: к постановке вопроса // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2003. № 2. С. 134–142.

21. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры. Опыт исследования. М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. С. 40–76.

22. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. М., 2000. С. 40–42.

23. Тарбеев О. В. Условия и причины изменения ценностных предпочтений лингвокультурных концептов (на материале русских и английских пословиц) // Вестник Московского университета. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2007. № 1. С. 94–108.

24. Терехова С. І. Функціонально-семантична репрезентація топонімічних концептів (на матеріалі української, російської та англійської мов) // Мовознавство : науково-теоретичний журнал. 2005. № 6. С. 47–56.

25. Шафиков С. Г. Категории и концепты в лингвистике // Вопросы языкознания. 2007. № 2. С. 3–17.

26. Швець Я. І. Методи дослідження концепту в когнітивній лінгвістиці // Людина. Комп'ютер. Комунікація. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка». 2008. С. 38–39.

27. Чубур Т. А. Объективация концепта ОТДЫХ в русском и английском языках // Мова. Одеса : Астропринт. 2006. № 11. С. 155–158.

28. Южакова О. Концепт як головна одиниця когнітивної лінгвістики в аналізі терміносистем (на матеріалі термінології холодильної техніки) / Олена Южакова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2010. № 675. С. 57–64. – Режим доступу: <https://science.lpnu.ua>.

29. Яворська Г. М., Чмир О. Р. Семантика війни і миру в сучасних слов'янських мовах: історико-типологічний аспект / Г. М. Яворська, О. Р. Чмир // Мовознавство. 2018. № 3. С. 15–29. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua>.

Розділ 3. МОВНА КАРТИНА СВІТУ

«Мову слід розглядати не як продукт (Erzeugtes), але як процес створювання (Erzeugung)».

В. фон Гумбольдт

«Мова – русло, прямуючи яким дух може нести свої хвилі в надійній впевненості, що джерела, які його живлять, ніколи не висохнуть. Вічний посередник між духом і природою, мова перетворюється у відповідь на будь-який духовний поштовх».

В. фон Гумбольдт

Теми для обговорення

1. Картини світу: наукова, наївна, мовна, концептуальна, релігійна.
2. Основні елементи мовної картини світу.
3. Роль стереотипів у створенні мовної картини світу.
4. Термін «національний стереотип».

Ключові слова: картина світу, мовна картина світу, концептуальна картина світу, стереотип.

Мова – це важливий спосіб формування й існування знань людини про світ. Сукупність цих знань, закріплених у мовній формі, називається мовною репрезентацією світу, мовною моделлю світу або мовною картиною світу. Отже, мовна картина світу відображає національну картину світу мовними одиницями різних рівней. У мові закріплено загальнолюдський, суспільно-історичний, національний досвід.

Мовна картина світу відображає спосіб мовленнєвої і мисленнєвої діяльності, яка характерна для кожної епохи, її духовних, культурних, національних цінностей.

Наукова картина світу єдина для всіх мовних колективів, оскільки породжується науковою свідомістю. Мовна ж картина світу – це результат відображення реальності звичайною свідомістю, яка створює суб'єктивну мовну картину світу.

Завдання 1. У чому виражається системність представлення моделі світу?

«В самом общем виде модель мира определяется как сокращенное и упрощенное отображение всей суммы представлений о мире в данной традиции, взятых в их системном и операционном аспекте. Понятие «мир» понимается как человек и среда в их взаимодействии, или как результат переработки информации о среде и о человеке. Переработка происходит как бы в два этапа: первичные данные, воспринятые органами чувств, подвергаются вторичной перекодировке с помощью знаковых систем. Следовательно, ММ реализуется не как систематизация эмпирической информации, но как сочетание разных семиотических воплощений, ни одно из которых не является независимым: все они скоординированы между собой и образуют единую универсальную систему, которой и подчиняются.

В содержательном плане архетипическая ММ ориентирована на предельную космологизированность сущего

и тем самым на описание космологизированного *modus vivendi* и основных параметров вселенной – пространственно-временных, причинных, этических, количественных, семантических, персонажных. Для представления этого комплекса, столь же обширного и разнообразного, сколь и сложного, выработан способ описания, остроумный своей простотой: система бинарных оппозиций. Их набор обычно включает в себя 10–20 пар противопоставленных друг другу признаков, имеющих соответственно положительное и отрицательное значения. Эти оппозиции связаны: со структурой пространства – верх/низ, небо/земля, земля/подземное царство, правый/левый, восток/запад, север/юг и др.; со структурой времени – день/ночь = свет/мрак, лето/зима, весна/осень и т. д.; с цветом – белый/черный, красный/черный и т. д., с оппозицией природа/культура (которая, кстати, может описывать и структуру одной ММ изнутри, и структуры разных ММ извне» например, сопоставление архетипической и секуляризованной ММ) – мокрый/сухой, сырой/вареный и т. д., с социальными категориями – мужской/женский, старший/младший (в разных значениях – возрастном, генеалогическом, общественном), свой/чужой, близкий/далекий, внутренний/внешний (две последние относятся к пространству, в данном случае метафорическому) и др. В этот набор включается и более общее противопоставление, определяющее его модус сакральный/мирской (профанический)» [7, с. 80].

Завдання 2. Як пояснити лінгвістичні основи моделі світу?

«Параллельный анализ структуры модели мира и структуры языка обнаруживает соответствие набора универсальных семиотических оппозиций ММ набору языковых

(лексико-семантических, грамматических) категорий, предполагающее взаимодействие структур в обоих направлениях: от ММ к языку и от языка к ММ. Последнее означает не только то, что ММ может быть описана с помощью языка, но что она может быть описана по принципу языка, например, с выделением грамматики и словаря, ср. в качестве примера использование лингвистического аппарата для анализа пространственно-временного фрагмента ММ.

В основу положена идея о возможности представления текста (в том числе и текста ММ) через комплекс составляющих его семантических полей. При этом оказывается, что пространственно-временное поле, представленное, в частности, в виде словаря, т. е. списка соответствующих лексем, обладает высокой степенью автономности и образует наиболее специфическую картину семантической парадигматики текста. Переход на уровень синтагматики происходит с помощью соответствующих (грамматических) правил.

«Пространственно-временной» словарь имеет следующий состав элементы ландшафта (поле природы), определяющие горизонтальное и вертикальное членение мира – небо, земля, вода, гора, пещера, река, море, озеро, поле, лес, дорога, перекресток и т. д.; элементы пространства, связанные с человеком (поле культуры), места поселения, виды построек – страна, город, деревня, площадь, улица, дом, храм, дворец, мельница, лавка (торговая и прочие заведения), амбар, хлев и т. д., вплоть до элементов интерьера; элементы времени – утро, день, вечер, ночь, полночь, рассвет, закат, времена года; единицы времени – год, век (чело-века) и т. д.

Самая яркая черта словаря – номенклатурность и абстрактность; входящие в него лексемы почти теряют собственное значение и приобретают значимость и новые валентности в пределах иной системы, связанной непосредственно с ММ. Дом – не столько описание жилища, сколько

центр своего мира, замкнутое, защищающее пространство, обеспечивающее при этом выход во вне и контакты с внешним миром. Колодец – не водный резервуар (для фольклорного героя не существует проблемы погружения в воду, прохода через воду), а граница своего и чужого мира, вход в иное (нижнее, подземное) царство. Временные моменты строго семиотичны. На уровне словаря они относительны и актуализируются в тексте, но и там в основном указывают на членение времени в проекции на развитие сюжета в данном тексте. Так, в волшебной сказке время членится в соответствии с началом, кульминацией и финалом, а поскольку действия героя (как показано Проппом) связаны с его передвижением в пространстве, они получают двойную, «слитную» маркированность: время + пространство.

«Грамматичность» отношения между сюжетом (смыслом) и языковой формой, в которую он облечен, столь четка, что верным оказывается и следующее: указание на место и время может указывать и на соответствующий сюжетный ход. Эта возможность поддерживается тем, что в сказке отношения между грамматикой и языком более непосредственны и открыты, чем в естественном языке, и появление определенной лексемы почти автоматически означает новый шаг в развитии сюжета.

Числовые характеристики фольклорного времени и пространства могут быть описаны не более чем в рамках оппозиций большой/маленький, близкий/далекий, длинный/короткий, ранний/поздний и т. п. Они практически не имеют абсолютных значений, не соотносятся с реальными математическими величинами, но по сути своей относительны и получают смысл только в зависимости от выбора точки отсчета. Роль числовых обозначений в архаических текстах и шире в фольклоре – тема специальная, которая здесь затрагиваться не будет, тем более, что к настоящему

времени символика и функции чисел разработаны чрезвычайно подробно. Важно подчеркнуть, что в общем виде смысл этих характеристик заключается в указании на то, что между своим и чужим миром пролегает определенное расстояние (и определенное время), своего рода пограничная полоса, что вход в иной мир отмечен и специально выделен, и что имеет значение, когда и, откуда (по какой дороге) к нему приходят и как долго идут (ср. «оксюморное время», или несовпадение времени в нашем и ином мире: мгновение там = векам здесь; это заставляет ввести параметры темпа, разумеется, также относительные). В функции пространственных и временных показателей входит и указание на фундаментальную связь между временем и пространством и их взаимообратимость (ср.: Гурнеманц показывает Парсифалю место, где время превращается в пространство), см. частый прием обозначения срока через расстояние и расстояния через срок (город находится в трех часах ходьбы; шел долго – прошел лес, поле и т. п.). Тем самым осуществляется постоянное подтверждение границы между отдельными пространственными и временными точками в континууме мира и возможность перехода границы» [7, с. 89].

Завдання 3. Які характерні риси мовної картини світу визначає І. О. Голубовська?

«Таким чином, мова виступає не просто зберігачем інформації, накопиченої мовним соціумом протягом тривалого історичного розвитку: за допомогою мовних форм фіксується спосіб світобачення етносу, погляд на світ крізь «вуаль» національно-культурних уявлень і образів, що робить національну мову найважливішим етногенним фактором, по суті, головним засобом «етнічної соціалізації» індивідуума.

Взаємодія колективної мовної свідомості, реально-го світу і мови як засобу репрезентації знання про світ

призводить до формування особливого феномену – національно-мовної картини світу (національно-мовної моделі світу).

Узагальнюючи всі наявні підходи до визначення даного поняття без заглиблення в їх детальний розгляд, приймемо як «робоче» таке визначення: НМКС (національно-мовна картина світу) є виражене етносом засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі.

Серед факторів, що детермінують онтологію національно-мовних картин світу, слід назвати реальний світ (точніше, його фрагмент, даний етносові в безпосередньо-чуттєвому сприйнятті), а також колективну етнічну свідомість, яка зберігає досвід попередніх поколінь і відбиває реальний світ поступальному процесі пізнання. До поля безпосередніх відчуттів етносу, чи, в термінах Б. Рассела, до поля його сенсибільній потрапляло насамперед природне середовище етносу, а пізніше, в процесі історичного розвитку і самоідентифікації етносу – і матеріальне, рукотворне середовище. Національно-специфічні відчуття, матеріалізуючись у мовній тканині, породжували ту особливу для кожної мови субстанцію, яка в сучасній антропоцентричній лінгвістиці отримала назву національно-мовної картини світу.

Мовну картину світу (МКС) не слід ототожнювати з науковою (концептуальною) картиною світу (НКС, ККС). Остання – єдина для всіх мовних колективів і відбиває сучасний рівень розвитку наукової інтернаціональної думки, що знаходить своє втілення в класифікаціях і термінологіях конкретних наук. Якщо наукова картина світу породжується науковою свідомістю, то мовна картина світу є результатом відображення дійсності звичайною, «наївною» свідомістю, яка, відбиваючись у конкретній мові, сприяє формуванню

особливої для кожної національної мови суб'єктивної субстанції – МКС. Наукова картина світу тяжіє до об'єктивного відбиття реального світу, являючи собою певний інваріант інтернаціонального людського знання, – мовна картина світу будь-якої національної мови є суб'єктивною внаслідок своєї генези: її породжує колективна звичайна свідомість, яка «пропускає» навколишній світ крізь мережу історично напрацьованого національно детермінованого знання та уявлення певного етносу. Порівняно з НКС МКС змінюється дуже повільно, зберігаючи фрагменти наївного, частогусто алогічного знання про світ, яке сформувалося в період первинного мовного освоєння дійсності. Так, ми й досі говоримо: укр. сонце сідає, сонце встає; рос. на краю Землі, незважаючи на те, що геоцентрична система світу вже давно поступилася місцем геліоцентричній.

НКС перебуває у постійній динаміці, оскільки змінюється сама наукова свідомість (теорія наукових революцій Т. Куна). На підтвердження цього постулату достатньо розглянути еволюцію фізичної частково-наукової картини світу, що інтегрує філософські та фізичні знання навколо єдиної стрижневої ідеї. Подолавши довгий шлях від картини світу вчених давнини (Арістотель, Евклід, Архімед, Клавдій Птоломей) через механістичну (Ньютон) і електромагнітну (Максвелл) картини світу до сучасної квантово-хвильової моделі світу, фізика ще не спроможна виробити цілісну теорію, яка б пояснила будову Всесвіту: теорія квантової механіки не поєднується з теорією відносності А. Ейнштейна. Таким чином, кожне нове наукове знання ніби вступає у непримиренну суперечність з попереднім, заперечуючи його об'єктивність; разом з тим жодна з наукових картин світу не може і навряд чи зможе претендувати на статус остаточного логічного знання внаслідок обмеженості людського пізнання. Що стосується мовної картини світу, їй притаманна

поступальна еволюційність розвитку, при якому роль факторів мінливості належить не стільки новим знанням про світ, скільки соціальним умовам буття етносу, що постійно змінюються, привносячи у життя нові реалії, що вимагають вербалізації. Звичайна «наївна» свідомість, втілювана МКС, відбиває цілісне сприйняття світу людиною; вона оперує як логічним, так і алогічним знанням, яке часто-густо має міфологічний або релігійно-містичний характер.

Таким чином, наукова картина світу і мовна картина світу, взаємодіючи і взаємовпливаючи, існують у паралельних вимірах різних видів свідомості (наукової та мовної). Проте динамізм сучасного життя, пов'язаний зі стрімким розвитком високих технологій, сприяє зникненню чітких меж між «наивною, донауковою» мовною і науковою (концептуальною) картинами світу.

Могутнім генеруючим фактором для національно-мовних картин світу виступає етнічна культура як у своїй «матеріальній», так і в «духовній» іпостасях, що сприяє визначенню поняття «культура» через поняття «картина світу» [2, с. 31].

Завдання 4. У чому полягає проблематика мовної концептуалізації світу?

«Языковая концептуализация мира далеко не сводится к системно-языковым значениям единиц и выражений языка. Она представляет собой особым образом организованный опыт нашего взаимодействия с окружающим миром, который откладывается в семантике языка также особым образом.

Так, если мы сравним два русских выражения «сидеть на стуле» и «сидеть в кресле», то система языка нам поведаст о том, что здесь реализованы абсолютно идентичные модели предложного управления с абсолютно идентичной

синтаксической семантикой местонахождения; различие же в выборе предлогов на и в объясняется формальными особенностями сочетаемости глагола с разными существительными, сложившимися исторически и в общем-то случайно.

Однако с точки зрения языковой концептуализации, т. е. того, как язык нам представляет две эти схожие ситуации, можно увидеть существенную разницу. Условно говоря, здесь реализованы две разные концептуальные схемы, или модели. Сидение на стуле представлено как нахождение на поверхности, т. е. на двумерной горизонтальной плоскости (причем язык здесь пренебрегает тем, что у стула есть спинка как выход в вертикальное измерение). А сидение в кресле представлено уже как нахождение внутри трехмерного контейнера (вместилища): здесь для языка важно именно наличие некоторой идеи, связанной с погружением, помещением тела внутрь чего-либо и т. д.

Этот пример иллюстрирует простой факт: оказывается, за так называемыми словарными, системными значениями слов стоит некий глубинный слой неэксплицированной концептуальной информации, связанной с особенностями взаимодействия человека со средой, с его опытом и спецификой познавательной активности по освоению окружающего мира. Все это в терминах современного, антропоцентрического подхода в науке о языке и принято называть «языковая концептуализация мира». Своеобразным результатом, так сказать, «продуктом» языковой концептуализации мира этносом, в свою очередь, выступает «языковая картина мира» как лингвокогнитивный компонент национального языкового менталитета.

Концептуализация мира как особым образом организованный тип познавательной деятельности человека может осуществляться на разной основе посредством разных когнитивных механизмов. Это может быть непосредствен-

ное восприятие мира с помощью органов чувств на уровне обыденного сознания, это может быть его теоретическое осмысление через научный концептуальный аппарат, это может быть эстетическое освоение мира в художественных образах или мистическое постижение посредством религиозного чувства.

Важнейшим видом концептуализации мира выступает языковая концептуализация мира как фундамент, первоисточник всех остальных видов концептуализации. В каком-то смысле можно утверждать, что любой способ концептуализации мира базируется на языковой концептуализации. Именно в языке прежде всего откладываются все достижения в сфере духовной деятельности человека и этноса в целом. Язык как бы «прививает» нам определенный взгляд на вещи, определяет характер и направление умственной активности.

В процессе языковой концептуализации мира действительность предстает в преобразованной форме, «проецируясь» в семантику языка, словно на экран. При этом на проецирование оказывают существенное влияние свойства самого «концептуализатора», т. е. человека, его точки зрения и ракурса изображения, а также особенности конкретных культур, стоящих за каждым языком.

Результатом любой концептуализации мира, в том числе и языковой, является концептосфера, или концептуальная система. Это – ментальный уровень или та ментальная (психическая) организация, где сосредоточена совокупность всех концептов, данных уму человека, их упорядоченное объединение. Понятие концептосферы, или концептуальной системы, применимо как к отдельному человеку, так и к этносу в целом.

Концептуальная система, сложившаяся в результате языковой концептуализации мира этносом, имеет содержательный и интерпретационный компоненты. В качестве

содержательного компонента национальной концептуальной системы следует рассматривать национальную языковую картину мира. Это компонент, уровень языкового менталитета, отвечающий за воплощение знания о мире, его лингвокогнитивный уровень.

В качестве интерпретационного компонента национальной концептуальной системы следует рассматривать своеобразие способа представления знаний о мире в языковой картине мира. Этот способ, имеющий, как уже говорилось выше, по преимуществу метафорический характер, связан с особым типом познания и оценивания мира и с соответствующим типом отношения к миру и практической деятельности, который можно условно именовать мифологизация концептуальной системы, или языковой картины мира.

Языковая картина мира формируется системой ключевых концептов и связывающих их инвариантных ключевых идей (так как они дают «ключ» к ее пониманию). Например, ключевые для русской языковой картины мира концепты заключены в таких словах, как душа, судьба, тоска, счастье, разлука, справедливость (сами эти слова тоже могут быть названы ключевыми для русской языковой картины мира). Такие слова являются лингвоспецифичными (language-specific) – в том смысле, что для них трудно найти лексические аналоги в других языках.

Совокупность подобных представлений о мире, заключенных в значении разных слов и выражений данного языка, складывается в некую единую систему взглядов и предписаний, которая навязывается в качестве обязательной всем носителям языка» [5, с. 82].

Завдання 5. Як дослідники пояснюють зв'язок сенсорно-рецептивної концептуалізації дійсності та мовних підсистем, які їх відображають?

«Вивчення відчуття і сприйняття в міжкультурних дослідженнях є одним із найдавніших і вельми цікавих напрямів психологічних студій. Психологи відзначають, що дослідження сприйняття відіграє вирішальну роль у розумінні будь-якого психологічного процесу, в тому числі й реакції на навколишній світ. Сприйняття передбачає акт категоризації, що певним чином «канонізує» перцептивний досвід, задаючи первинні параметри осмислення реалії, яка підлягає категоризації. На наступних етапах категоризації в процес утягуються інші компоненти свідомості: логіко-поняттєвий, емоційно-оцінний, морально-ціннісний, сукупна дія яких і створює неповторне «обличчя» мовного концепту. Здавалося б, єдність біологічної природи людства повинна була зумовити й однаковість відчуття і сприйняття, а також їх подальшу лексикалізацію, в усіх людей, незважаючи на расову або національну приналежність. Проте аналіз різномовних звуконаслідувальних слів переконує нас у тому, наскільки суто етнічний характер має концептуалізація, приміром, того, що сприймається слухом, у різних лінгвокультурних ареалах. Як відомо, суть процесу звуконаслідування полягає в розчленовуванні неартикульованого природного комплексу звуків у дискретну фонемну звукооболонку для позначення відповідного звучання. Розглянемо сенсорно-слухову концептуалізацію голосів тварин українською, російською, англійською і китайською мовами та їхні лексикалізації – зоотоніми (див. табл. 3.1).

Як бачимо, ономотопейчні слова – зоотоніми різних мов – демонструють не стільки подібність звуконаслідування голосів одних і тих самих тварин і птахів, скільки розбіжності в їхніх мовних утіленнях.

Таблиця 3.1. Звуконаслідувальні лексеми, викликані тваринами

Тварина	Звуконаслідування в українській мові	Звуконаслідування в російській мові	Звуконаслідування в англійській мові	Звуконаслідування в китайській мові
<i>кішка</i>	няв-няв	мяу-мяу	meow-meow	miao-miao
<i>собака</i>	гав-гав	ав-ав	roof-roof	wang-wang
<i>кінь</i>	і-ги-ги	и-го-го	ne-a-neaa	si
<i>корова</i>	му-му	му-му	moo-moo	mou-mou
<i>свиня</i>	рох-рох	хрю-хрю	onik-onik	nao-nao
<i>вівця</i>	ме-е-е	ме-е-е	baa-baa	mie-mie
<i>миша</i>	пі-пі	пи-пи	mee-mee	zhi-zhi
<i>осел</i>	і-а	и-а	hee-haa; ee-awh	—
<i>маєна</i>	—	—	ee-ee-oh-oh	—
<i>вовк</i>	у-у-у	у-у-у	woof, howoo	hao
<i>півень</i>	ку-ку-рі-ку	ку-ка-ре-ку	cock-a-doodle-doo	gu-gu
<i>курка</i>	куд-кудак	куд-кудах	cluck-cluck	ge-ge
<i>гусь</i>	го-го	га-га	honk-honk	ga-ga
<i>качка</i>	кря-кря	кря-кря	quack-quack	gua-gua
<i>індик</i>	—	—	gobble-gobble	—
<i>жаба</i>	кум-кум	ква-ква	ribbit-ribbit-ribbit	ge-ge
<i>олень</i>	—	—	—	you-you

Наведена таблиця свідчить про те, що слухові враження, концептуалізовані різними мовами, відрізняються тим більше, чим далі перебувають одна від одної географічно й культурно досліджувані мови (пор. звуконаслідування української та російської мов з відповідними одиницями англійської та китайської мов). Віддалені в культурно-мовному відношенні етноси не тільки по-різному «чують» голоси тварин, а й виявляють певну вибіркковість при їхній сенсорно-рецептивній концептуалізації. Так, голос індика було проігноровано в українській, російській та китайській мовах, однак він отримав сенсорно-мовну концептуалізацію в англійській; в українській та російській мовах немає звуконаслідувальних слів для позначення голосів цвіркуна, цикади і ластівки, натомість у китайській вони одержали лексичне ониматопейчне вираження. Можна припустити, що лакуни, ініційовані специфікою роботи сенсорно-рецептивного компонента мовної свідомості, які виявляються в процесі міжмовного дослідження, можуть сприяти встановленню національно-культурних домінант і преференцій етнічної свідомості, однак науково достовірні висновки можна робити лише після фронтальних досліджень різних груп звуконаслідувальної лексики (зокрема, зоотонімів) із урахуванням екстралінгвістичних (природних та економічних) факторів розвитку певного етносу.

А зараз порівняймо на матеріалі трьох мов (англійської, української та російської) деякі звуконаслідувальні лексеми, що вербалізують акустичні враження людини, викликані не тваринами (ониматопи), табл 3.2.

Таблиця 3.2. Звуконаслідувальні лексеми, викликані не тваринами

<i>Англійська мова</i>	<i>Українська мова</i>	<i>Російська мова</i>
clink	дзенькіт	звон
crack	тріск, ляскіт	треск, щёлканье
crackle	потріскування, тріск	потрескивание, треск
crash	гуркіт, грюкіт	грохот, гром
crunch	хрускіт, скрип, рипіння	хруст, скрип
fizz	шипіння, сичання	шипение
jingle	брязкіт, брязкання	звяканье
pop	ляскання, тріск	щёлк, треск
Ring	дзвін, дзенькіт	звон
rustle	шелест, шерех	шелест, шорох
sizzle	шипіння	шипение
snap	тріск, клацання, брязкання	треск, щёлканье
splash	плеск, плескіт	плеск, всплеск
squelch	хлюпання	хлюпанье
tick	цокання	тиканье
tinkle	дзенькіт, брязкання	звон, звяканье
whirr	дзижчання	жужание

Як свідчить наведена таблиця, близькоспоріднені українська та російська мови демонструють значно більше єдності при відтворенні звукових сенсибілій та їх подальшій лексикалізації. Опозиція англійська мова/українська, російська мови виявляє регулярну розбіжність сенсорно-рецептивної концептуалізації дійсності досить віддаленими одна від одної мовними свідомостями. Чим пояснюється такий стан речей? Справа у неоднаковості чуттєвого сприйняття реального світу носіями різних мов або у різній інтерпретації мовною етнічною свідомістю отриманих

сенсибілій? На думку відомого американського психолога, фахівця з проблем сприйняття Дж. Брунера, носії різних культур відрізняються не за особливостями отримуваних перцептивних сигналів, а за тими висновками, які вони підсвідомо роблять на основі цих сигналів. У межах різних культур сигнали засвоюються відповідно до різних схем і вибірковості сприйняття, що й породжує міжкультурну специфіку. Б. О. Серебренніков, характеризуючи звуконаслідувальні звуки як «неточні» й «недовершені», що членують реальний світ звуків за принципом «що кому чується і як уявляється», говорить про наявність у різних етносів цілісних домінант сприйняття, які й зумовлюють врешті-решт етнічну специфіку сенсорно-слухової мовної концептуалізації.

У дослідженнях із звукового символізму, проведених радянськими та зарубіжними вченими, було доведено існування фонетичного значення (загального уявлення про «емотивний зміст» даного звука в мовній свідомості), яке може мати як універсальний, так і національно-специфічний характер.

С. Ульман, залучаючи матеріал англійської, французької, італійської, латинської, грецької та угорської мов, указував на символічне вираження голосним /i/ ідеї «маленький». Таким чином, «високі фонемі (універсально) асоціюються з поняттями світлий, тонкий, легкий, маленький, а низькі – з семантичним рядом темний, товстий, важкий, великий; передні звуки, як правило, асоціюються з поняттями слабкий, приємний, ніжний, а задні – з поняттями сильний, неприємний, грубий». Сонанти /т/, /п/, на думку багатьох учених, викликають відчуття ніжності, м'якості, душевності.

Як відомо, звуковий символізм має характер не абсолютної, а статистичної універсальності, яка «працює» в більшості, але не в усіх мовах світу. Так, наприклад, у російській

та українській мовах фонема /i/ ніяк не співвіднесена з ідеєю «маленький»: укр. маленький, тонкий, худий, малюк, немовля, дитина; рос. маленький, крохотный, малюсенький, тонкий, худой, малыш, ползунок, ребёнок.

Що стосується оцінки «образності» звука за іншими параметрами гарний – негарний, жорсткий – м'який, довгий – короткий, то в цій сфері акустичних вражень яскраво виявляється етнічна своєрідність звукових асоціацій.

Проте поняття фонестеми все-таки здається надійнішим і перспективнішим засобом вивчення звукової символіки. Як продемонстрували експерименти в галузі автоматичного аналізу усного мовлення, мінімальною одиницею людського сприйняття і породження мовлення виступає не фонема, а склад, тобто певне звукосполучення, а це означає, що використання фонестеми як одиниці фоносемантичних студій може дати достовірніші результати при міжмовному визначенні «вибіркових схем сприйняття» чи, в інших термінах, «цілісних домінант сприйняття», про які говорили Дж. Брунер і Б. О. Серебренніков. Безумовно, поняття фонестеми потребує конкретизації свого мовного стратифікаційного статусу, що передбачає відповідь на питання, чи є фонестема особливою фонемою чи особливою морфемою?

На наш погляд, фонестема має специфічну знакову абстрактно-емотивну функцію, завдяки якій можна віднести цю одиницю більшою мірою до кореневих морфем особливою роду. Міжмовне дослідження фонестем може дати цікаві результати стосовно акустичної концептуалізації світу різними мовами, допоможе визначити загальне й часткове в тому, як різні мовні колективи «чують» світ, сприятиме виявленню звукових етнокультурних преференцій етносів, що, мабуть, у своїх витоках зумовлювалися двома

могутніми богоданими силами: навколишнім природним середовищем етносу і колективною етнічною свідомістю. Теорія мовного звукозображення, що, за висловом К. Ніропа, «заворожує розум», має широкі мовознавчі реляції, починаючи з етнопсихічних проблем концептуалізації звукових сенсибілій у різних лінгвокультурних ареалах і закінчуючи такими глобальними проблемами загального мовознавства, як філогенез і онтогенез мовного знака, мовна та мовленнєва експресивність тощо.

Позначення кольорів (кологративи), розглянуті в міжмовному плані, також можуть служити яскравим прикладом того, як однакове з погляду нейрофізіології людини сприйняття кольорів по-різному концептуалізується в різних культурно-мовних просторах. У фундаментальній праці американських вчених Б. Берліна та П. Кея «Basic Color Terms», присвяченій семантиці кольору, переконливо продемонстровано, що розбіжності в складності лексичних підсистем кольорових позначень у різних мовах жодною мірою не відображають перцептивних відмінностей носіїв цих мов: вони пов'язані з різним підсвідомим вибором найтиповіших зразків того чи іншого колірною концепту. Референційною рамкою (опорною точкою референції) при концептуалізації семантичного поля кольору в різних мовах на початковому етапі виступали універсальні природні елементи: вогонь, сонце, рослинний світ, небо. Здавалося б, спільність природних прототипів кольору і тотожність нейрофізіологічних процесів сприйняття дійсності людиною повинні були позначитися і на тотожності мовної категоризації зорових сенсибілій. Проте різні мови членують колірний спектр з урахуванням лише своєї власної, а не універсальної логіки. Так, японський колірний номен охоплює весь спектр синього та зеленого кольорів з відтінком блідості й тьмяності, його не вдається адекватно перекласти жодним з українських колірних позначень – блакитний, синій,

зелений. В'єтнамський колоратив пов'язаний одночасно із трьома кольорами – зеленим, синім і блакитним. Китайське позначення кольору qing синкретично передає широкий діапазон кольорів «холодної» частини спектра: синій, зелений, блакитний, сірий. Англійське blue, французьке bleu та іспанське azul «покривають» спектральну зону синього і блакитного кольорів, розрізнення яких є важливим для української та російської мовної свідомості. У латинській мові немає спеціальних слів на позначення коричневого та сірого кольорів. Таким чином, мови в різний спосіб прокреслюють межі між номенами кольорів, по-різному категоризуючи колірну гаму реального світу.

Мова концептуалізує не лише акустичні та зорові сенсибілії, а й смакові, дотикові, нюхові та інші сенсибілії, створюючи особливе поле інформем чуттєвого сприйняття. Вторинні семантичні іпостасі смакових і тактильних сенсибілій типу солодкий (рос. сладкий, англ. sweet, кит. tian), гіркий (рос. горький, англ. bitter, кит. ku), кислий (рос. кислый, англ. sour, кит. suan), солоний (рос. солёный, англ. salty); холодний (рос. холодный, англ. cold, кит. leng), теплий (рос. тёплый, англ. warm, кит. wenpuan), гарячий (рос. горячий, англ. hot), твердий (рос. твёрдый, англ. hard, firm, solid, кит. jianying, jianqiang), м'який (рос. мягкий, англ. soft), що реалізують метафоричний перенос «конкретне (фізичне відчуття) → абстрактне (переживання, емоція, риса характеру, психічні властивості людини тощо)», являють собою благодатний матеріал для крос-культурного вивчення, у процесі якого повинні виявитися як універсальні схеми, що утворюють каркас усіх значень слів даної концептуальної ділянки, так і часткові варіанти одного базисного сенсорно-когнітивного інваріанта...» [2, с. 40–51].

Завдання 6. Чому протиставлення «свій–чужий» в картині світу виявляється фундаментальним?

«Окольный, непрямой путь для достижения поставленной цели может быть понят и как путь обозначения объекта (предиката и т. п.) через иное. Это фундаментальное противопоставление в свою очередь может исходить из человека как точки отсчета, т. е. быть представлено как антропоцентричное. Одним из определяющих этапов в присвоении человеком мира является отделение себя от другого. Оппозиция я/другой, которую Бенвенист считает необходимым условием для осознания себя. Они посвящены человеку и тому, как он устанавливает свое место в мире на основе понятия иное, т. е. после того, как противопоставление я/другой осуществилось, открыв тем самым возможность для более тонких разработок. Структура паремий обнаруживает особый ход мысли, предлагающий идти не только окольным путем, но еще и забрести «не туда», куда надо было бы прийти по обычной логике «здорового смысла». Анекдот про девятых людей (десятеро не могут правильно сосчитаться между собой, т. е. изнутри, потому что каждый считающий пропускает при счете себя; исправляет ошибку и объясняет ее суть прохожий, т. е. человек извне) предстает в цитируемой работе как притча о человечестве: «Я – иной по отношению ко всем людям, другим для меня; чтобы учесть нас всех (и меня) нужен иной, посторонний... Чтобы девять стали десятерыми, нужен одиннадцатый». Здесь таким образом сплетаются и собственная исключительность как «первичный факт человеческого сознания и человеческой жизни» (Бахтин) и включение (особенного) себя в остальных людей («Я учусь считать и себя человеком, а людей подобными мне»). Иной может принимать разные значения в поле оценочного противопоставления хороший/плохой,

и это создает дополнительные возможности для вариативного членения мира по антропоцентричному принципу. Я и его включенности в мы (люди, такие же, как я) достигается исчезновением, «уничтожением» я (пошло десятеро, осталось девятеро), т. е. его изъятием из ситуации. Отказ от себя называется условием обретения себя» [6, с. 44].

Завдання 7. У чому полягає зв'язок між мовною картиною світу та концептуальною метафорою?

«Метафорично-концептуальний простір сучасної американської публіцистики охоплює ряд концептів, до яких ми відносимо: просторово-часовий (морський та сухопутний), зоо-вегетативний, антропоморфний, гастрономічний та інші. Увесь складний конгломерат концептуальних метафор на семантичному рівні єдиний, оскільки він описує один і той же об'єкт – світ суспільно-політичного життя з точки зору людини.

Просторово-часовий параметр стає домінуючим, він диктує дії, визначає систему цінностей та інтерпретує текст. Водний і сухопутний шлях імплікує рух і реалізує водночас ідею часу. Концепт шляху пов'язує та об'єднує суспільство, і, водночас, він є засобом вираження безконечності.

У ході дослідження мови американських публіцистичних текстів ми виявили і об'єднали концептуальні метафори у наступні групи (табл. 3.3) [6, с. 42–43].

Таблиця 3.3. Групи концептуальних метафор, виявлені в мові американських публіцистичних текстів

№ з/п	Метафоричні вирази	Кількість	Процентне співвідношення
	Море	95	10 %
	Дика природа	124	13,1 %
	Полювання	26	2,74 %

Продовж. табл. 3.3

№ з/п	Метафоричні вирази	Кількість	Процентне співвідношення
	Війна	97	10,25 %
	Людина	12	1,26 %
	Хвора людина	127	13,42 %
	Кулінарія	65	6,87 %
	Будівництво	63	6,65 %
	День/ніч	20	2,1 %
	Дорога	92	9,72 %
	Спорт	91	9,61 %
	Театр	45	4,75 %
	Образотворче мистецтво	14	1,47 %
	Хімічний процес	18	1,9 %
	Бруд	5	0,52 %
	Імперія/царство	21	2,21 %
	Навчання	24	2,53 %
	Сім'я	7	0,73 %
	Всього	946	100 %

Завдання 8. Прочитайте статтю Шевченко Л. Л. «Семантична основа моделювання системності концептосфери Нового Завіту».

Як авторка визначає основу моделювання системності концептосфери Нового Завіту?

Як авторка здійснює систематизацію лексичних одиниць, які моделюють цю концептосферу? [8, с. 48–55]

Завдання 9. Прочитайте статтю Наснко Г. М. «Когнітивна метафора в науковому тексті П. О. Лавровського».

Яким чином авторка простежує вербалізацію загальномовних і наукових метафоричних моделей на позначення мови та пізнання? [4, с. 31–43]

Завдання 10. Ознайомтеся із дослідженням Яворської Г. М. «Семантика війни і миру в сучасних слов'янських мовах: історико-типологічний аспект».

У чому полягають особливості мовної репрезентації понять війни і миру? [9, с. 15–29]

Список використаної літератури

1. Белошапкова Т. В. Когнитивно-дискурсивное описание категории аспектуальности в современном русском языке : монография. М. : URSS, 2007. 328 с.
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. 2-ге вид., випр. і доп. К. : Логос, 2004. 284 с.
3. Даниленко Л. І. Мовно-образний простір чеської ментальності: концепт «краса» // Мовознавство. 2006. № 2/3. С. 147–152. Бібліогр.: 25 назв.
4. Когнітивна метафора в науковому тексті П. О. Лавровського / Г. М. Наєнко // Мовознавство. 2019. № 1. С. 31–43. Бібліогр.: 17 назв.
5. Радбиль Т. Б. Основы изучения языкового менталитета : учеб. пособие. М. : Флинта : Наука, 2013. 328 с.
6. Худолій А. О. Метафора у мові американських публіцистичних текстів : навч. посіб. Острог : Вид-во НаУОА, 2005. 128 с.
7. Цивьян Т. В. Модель мира и ее лингвистические основы. Изд. 3-е, испр. М. : КомКнига, 2006. 280 с.
8. Шевченко Л. Л. Семантична основа моделювання системності концептосфери Нового Завіту / Л. Л. Шевченко // Мовознавство. 2018. № 3. С. 48–55. Бібліогр.: 17 назв. – укр.
9. Яворська Г. М. Семантика війни і миру в сучасних слов'янських мовах: історико-типологічний аспект / Г. М. Яворська, О. Р. Чмир // Мовознавство. 2018. № 3. С. 15–29.

Розділ 4. УКРАЇНСЬКОМОВНА КОНЦЕПТОСФЕРА

«Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я».

І. Огієнко

«Лінгвістична ідіома важлива тому, що мільйони носіїв української душі потребують того слова, для вияву саме її, тієї української душі».

М. Шлемкевич

Теми для обговорення

1. Методика зіставного аналізу концептів у різних мовах.
2. Роль тлумачних і етимологічних словників у виділенні ядра концептів.
3. Фундаментальні концепти української культури.

Ключові слова: символ, українська національна ментальність, концептосфера, культура, символ, міф, етноцентричний концепт.

Концептуалізація людської діяльності – це послідовність концептів, які репрезентують різні сфери людського буття у мовній картині світу, оскільки концепт є акумулятором смислів у мові, інструментом пізнання, культурним сценарієм. Відзначається вагома роль концепту у відображенні екстралінгвальної реальності та її інтерпретації та функція відображення в процесі мовленнєвої діяльності. Об'єкти позамовної діяльності (побут, природа, обряди, традиції, міфічні образи) реалізуються в категоріях мовленнєвих стереотипів, національно орієнтованих дискурсів, що визначають типові особливості українського народного життя, народних традицій і звичаїв, національної ментальності.

Так, наприклад, аналіз українських концептів «*праця*» та «*робота*» засвідчує існування двох модулів активності, які концептуалізуються. Основним для концепту *праця* є співвіднесеність зі сферою людського існування в природі, ідея виживання, відсутність цілі та ефективності основним для концепту *робота* є співвіднесеність із соціальною сферою (Т. В. Радзієвська).

Завдання 1. Як автор статті «Мова як дзеркало етнічної ментальності: так і ні» пояснює зв'язки між поняттями мова і ментальність? [12]

Завдання 2. Яка специфіка концепту ДІМ виявляється при аналізі української поезії?

«У свідомості праслав'ян дім (хата) був моделлю космосу. Українська хата була символом всесвіту, батьківщини, рідної землі, безперервності роду, тепла, затишку, святості, добра і надії, материнської любові, захисту і допомоги.

В Україні будівництво житла здавна було однією з найважливіших подій і в ній досить часто приймала участь вся громада. З переселенням до нової хати українці пов'язу-

вали свої надії на щасливіше та заможніше життя. Для пересічного українця вибір місця і часу для будівництва житла, його закладини, закінчення будівництва, перехід у новий дім являли собою суворо канонізований та регламентований комплекс обрядовості, що базувався на віруваннях та звичаях.

Українська хата пройшла багатовіковий шлях розвитку від одноподільних до дво-, три- та багатоподільних споруд, яким були притаманні яскрава зональна виразність, локальна специфіка, різноманітність планування. Внутрішнє планування українського житла, традиції якого сягають давньоруського періоду, характеризувалося до ХХ ст. повсюдною типологічною єдністю. Майже всі елементи української хати (вікно, ворота, поріг, піч, покуть, скриня та стіл) у давнину мали символічне значення. Декоративно-художнє оздоблення хати було досить різноманітним у різних районах України.

В ХХ ст. з самого початку колективізації села почали перетворюватися у великі населені пункти міського типу внаслідок чого припинилось індивідуальне будівництво. У розвитку сільського житла на Україні зараз спостерігаються дві тенденції: перша – поступове створення спільного для всіх етносів рівня культури житла, що виявляється у змінах планування, матеріалу, будівельної техніки, інтер'єру; і друга – творче використання і розвиток архітектурних, будівельних і художніх традицій. Тобто, з одного боку, спостерігається процес інтеграції житла, а з іншого – творче використання і переосмислення кращих національних традицій відповідно до нових умов суспільного життя.

В українському поетичному тексті І. Драча ДІМ – це чистота, затишок:

Отака біла-біла хата
Серед білого-білого цвіту.

Біла хата, як біла вата
На ранах білого світу» [9, с. 125–126].

Завдання 3. Яким чином концептуалізується просторова орієнтація в українських фраземах?

«В українських фраземах просторовий вектор *угору* як позитивно заряджений передається компонентами небо, хмари, висота, рівень, щабель, птах, а також дієсловами руху, росту та прислівниками високо, вгору. Ці звороти отримують аксіологічно-експресивну інтегровану семантику, позначаючи в суперконцепті людина стан радості, щастя, задоволення, удосконалення, поліпшення, суспільного росту тощо: на сьомому (п'ятому, десятому) небі (бути, почувати, відчувати, перебувати) «дуже задоволений, радісний, безмежно щасливий»; підносити (вирости) в очах.

Параметри *висота*, *високий* пов'язані у свідомості з розвитком, найвищою мірою якості, позитивною оцінкою, що зумовлено фізіологічною природою живого на землі. Це відображено у зворотах із компонентами *високий*, *висота*: на висоті який відповідає найсуворішим, найвищим вимогам; найкращий» (ФСУМ, 105); поставити на висоту «забезпечити певний розвиток кого-, чого-небудь, піднести».

Поєднання вектора *вгору*, *нагору* із вмістом контейнера, рідиною (олією), як виходом на поверхню, створює, навпаки, модальне значення правди, істини: виступати (виходити, вилазити, спливати) наверх, «ставати відомим для інших, переставати бути прихованим, виявлятися» (ФСУМ, 106) (пор.: у прислів'ях). Правда – як олія, скрізь наверх спливає; Вийде правда наверх, як олива з води. Вектор *верх* також пов'язаний зі значеннями надмірності, великої кількості (з верхом, з горою, через верх, аж зорі побачити «у великій кількості, дуже» – ФСУМ, 650); з перемогою (брати верх (гору), наша верх бере) та складним мудруванням (залізати у високі високості).

Протилежні вектори *вниз*, *донизу* породжують переважно антонімічні фразеологізми на позначення скрутного становища, краху, втрати авторитету, поваги: падати в безодню; падати в очах; земля тікає з-під ніг; ґрунт хитається під ногами; падати з п'єдесталу; пустити на дно; котитися вниз; низько сісти); підкорення (пригнути до землі; падати ниць); приниження (валятися в ногах; падати на коліна; тихіший води, нижчий трави); поганого настрою, відчаю, зневіри, смутку, переживань (опустити вуха (носа, крила); опущений у воду; як до землі прибитий; прибитий горем; паць пала; ронити дух); поганої якості (низької проби; низький рівень); повернення до реальності (скинути (зсадити) з неба (з хмар) на землю); важкої праці, тягара (не давати і вгору глянути). Антиномія векторів *праворуч–ліворуч* на підставі метонімізації соматизмів представляє відповідно позитивну (права рука «перший помічник, довірена особа у кого-небудь» – ФСУМ, 764; подати правицю «духовно поєднатися, побрататися з ким-небудь» – ФСУМ, 659; праве око «найближча комусь людина у справі, що вимагає пильності, спостережливості, обачності тощо» – ФСУМ, 585) та негативну оцінність (встати на ліву ногу (лівою ногою, з лівої ноги) «бути в поганому, роздратованому настрої» – ФСУМ, 155; свояк з лівої щоки – «ірон. і Нерідна, чужа людина» – ФСУМ, 790).

Усвідомлення краю як найвіддаленішої локалізації в просторі має негативну оцінність і передається гіперболозованими експресивними зворотами: за тридев'ять (сім, тридесять) земель «дуже далеко» (ФСУМ, 895); де Макар телят пасе; де вже і перець не росте «дуже далеко, де важкі умови життя» (ФСУМ, 624); куди і ворон кісток не заносить; до чорта (біса) в зуби; до біса на роги; хоч у пекло «У найнебезпечніше або найвіддаленіше місце; у найскрутніше становище.

Просторові показники *глибокий–мілкий* також диференційовані аксіологічно: глибокий використовується на позначення високого ступеня вияву почуттів (з глибокою повагою; до глибини душі), переважно позитивних, натомість мілкий сприймається негативно й опосередковує інтеграцію концептосфер руху та інтелектуальної діяльності (мілко плавати; плавати на мілкому – «не мати достатніх здібностей, знань, сил, досвіду тощо для якої-небудь справи» – ФСУМ, 644); трудової діяльності та якостей людини (мілко орати – «поверхово ставитися до виконання, розуміння тощо чого-небудь» – ФСУМ, 589; Тому горе, хто мілко оре; Як зорем мілко та посієм рідко, то й уродить дідько). Мілина асоціюється в концепті людина зі скрутним, безвихідним становищем: сісти на мілину (на міль); сісти як рак на мілину (на мілкому, на мілі); садити на мілину тощо.

Важливими для українського етносу є також опозиції локалізації та її відсутності, цілеспрямованості та нецілеспрямованості руху. Позитив етносвідомості пов'язаний із постійною локалізацією та цілеспрямованим рухом. Наявність певного місця розташування пов'язується зі стабільним суспільним становищем, престижною роботою, душевним спокоєм, усталеністю соціальних та інших відносин тощо (пор. насиджене місце; місце під сонцем; займати місце; знайти своє місце; в житті ставати на своє місце; на своєму місці; душа не на місці; не знаходити собі місця; не мати місця тощо). Непевність руху розцінюється як негативна риса людини і використовується у фраземах-погрозах (справжніх і жартівливих), прокльонах: іди на всі чотири боки (під три вітри; на штири вітри і на п'ятий шум; під три чорти; до біса на роги; до чорта в зуби; до біса в пекло) – «Уживається, коли проганяють або відпускають кого-небудь з невдоволенням, обуренням і т. ін.; геть звідси куди завгодно» (ФСУМ, 44); чорт (нечистий, бенеря)

носить – «грубо. Уживається для вираження незадоволення з приводу того, що хтось невчасно або багато ходить, вештається в різних місцях» (ФСУМ, 953). У таких фраземах відбилися міфологічні знання етносу та згадки про вигнання з роду за тяжку провину, злочин.

Отже, просторовий культурний код українського етносу у фразеосистемі мови є антропо-предмето-орієнтованим, пов'язаним із аксіологічними опозиціями етносвідомості та з іншими кодами культури шляхом двовекторного уподібнення, що виявляється, з одного боку, у використанні знаків локалізації на позначення почуттів, станів, якостей, дій, вчинків людини, часу, модальності, міри тощо, з другого – у постачанні різними концептосферами власних мовних ресурсів на позначення просторової орієнтації» [10, с. 19–25].

Завдання 4. Які асоціації викликає концепт ЧОРНОБИЛЬ в сучасній українській мові?

«Усталення концептуальних знаків лінгвокультури, констант мовно-поетичної свідомості – процес тривалий і зумовлений цілим рядом інтра- та екстралінгвальних чинників. Чи не єдиним винятком на тлі такої загальної закономірності можна вважати мовну константу Чорнобиль.

У сучасному українському поетичному мовомисленні образ Чорнобиль вирізняється тим, що його можна: а) чітко хронологізувати; б) простежити в реальному часі механізми метафоризації та аксіологізації. Адже, як слушно стверджує І. Гоцинець, у структурі відповідної номінації «відбувся надзвичайно динамічний і виразний перехід від конкретно-предметного значення до ономастичного, а відтак – до поняттєвого. Під впливом потужних екстралінгвальних чинників за надзвичайно короткий проміжок часу номінація чорнобиль розширила свій асоціативно-семантичний

потенціал, стала концептуальним мовно-часовим знаком». Синонімічний ряд фітономенів екстраполюється й на власну назву Чорнобиль, стимулюючи формування ряду стійких епітетних характеристик чорнобильський – чорний, гіркий, полинний, полиновий. Контексти чорнобильської поезії зумовлюють семантичне ускладнення цих ознак, що мають спільне значення «сповнений горя, біди». Вони утворюють нові типи синтагм і вступають у нові парадигматичні зв'язки. Пор.: *«Чорнобиль, наш горе-Чорнобиль, гірка твоя доля полинна»* (П. Тимочко), *«Це в нас алергія душі від полинного світу, І думок, що вже мають синдром планетарних трагедій, Залишає Чорнобиль в пластах постмодерного світу»* (М. Дьомін). Домінантною темою, що визначає специфічну концептуалізацію образу Чорнобиль як константи сучасної української мовно-поетичної свідомості, є аварія. У мові досліджуваної поезії вербалізація поняття «аварія» охоплює різнопланові, подекуди стилістично аморфні образи. Це, очевидно, пов'язано із суб'єктивним сприйняттям самого вибуху на ЧАЕС, недостатністю інформації про масштаби й можливі наслідки катастрофи: *«Ти [Україна] була приречена, як здобич, Ти лише тривогою жила І збирала вісті про Чорнобиль, як жебракка крихти зі стола»* (І. Гнатюк). На рівні текстотворення наслідком таких несподіваних асоціацій образу Чорнобиля стають різновекторність стимульованих ним асоціацій (*Чорнобиль → аварія, Чорнобиль → зона, Чорнобиль → біль, лихо, трагедія, Чорнобиль → хвороба, смерть* тощо) та строкатість поетичного словника, задіяного для вербалізації відповідних асоціацій. У зв'язку з цим важко вибудувати чітку, ієрархічно організовану парадигму образів, координованих розгортанням теми аварії, – настільки різноплановими й концептуально неспівмірними виявляються номінації, поетичні вислови, фразеологізми

і т. ін., що «втягуються» в поле її семантичної дії. Поетичний словник постчорнобильської епохи кардинально змінюється, поповнюючись лексичними одиницями термінологічного, вузькофахового характеру (реактор, саркофаг, радіонукліди, атом, стронцій, дезрозчин), а також розширюючи семантичний обсяг і сполучуваність традиційних одиниць поетичної мови (небо, зоря, світло, вогонь, вибух і т. ін.). Показовими для поетичної мови цього періоду є номінації й вислови, що моделюють химероморфний образ Чорнобиля (привид, примара, грипозний сон тощо). Об'єднавчим стрижнем для вказаних шарів чорнобильського словника слугує однозначно негативна експресія, властива їм імпліцитно і підтримувана загальним звучанням контексту. Домінантна для поезії чорнобильського циклу тема аварії детермінує розгортання мікротеми зона. Стрижнева щодо неї однойменна номінація – ознака поетичного словника постчорнобильської доби – увійшла в активний мовний обіг із 1986 р., кардинально розширивши первісне значення: певний простір, район, територія, що характеризуються спільними ознаками, й розвинувши новий, нині вже кодифікований лексико-семантичний варіант *«Територія відчуження із заборonoю проживання людей, що виникла внаслідок екологічної чи технологічної катастрофи»*. Із цим значенням слово зона актуалізоване в контекстах, де семантика Чорнобиля реалізується в стереотипних експресивно маркованих висловах: *«Зона Чорнобиль» – там мертва земля, Мертві оселі, діброви, Мертві багаті родючі поля, Стихла там пісня і слово»* (О. Лань), *«Уже не ходить у долині трактор, Колючий дрiт. То зона чи тюрма?»* (А. Камінчук), *«Німий Чорнобиль – справжня мертва зона. Єдине мертве місто на землі»* (В. Бутрім). Функцію підсилення закладеної в нього негативної аксіології виконують послідовно уживані епітети мертвий, німий (пор. мотив спорожнін-

ня), пенітеціарні конотації (колючий дріт, тюрма). Отже, на основі конкретних слововживань назви Чорнобиль, зафіксованих у мові української поезії після 26 квітня 1986 р., простежуємо процес вербалізації семантично-асоціативних моделей *Чорнобиль* → *аварія*, *Чорнобиль* → *зона*, *Чорнобиль* → *біль*, *лихо*, *трагедія*, *Чорнобиль* → *хвороба*, *смерть*, що експлікують формування відповідної константи сучасної мовної свідомості. Вона реалізується в характерному «чорнобильському» поетичному словнику, який не лише актуалізує лексику загальноновживаного словника, а й істотно розширює, видозмінює семантичний обсяг традиційного поетичного словника» [11, с. 44–49].

Завдання 5. Яким чином аналіз лексики історико-культурного, етнографічного характеру, в якій примежується власний шлях розвитку народу, допомагає зрозуміти особливості національно-мовної картини світу?

«Ряди українських та російських лексем не мають повноцінного еквівалента в близькоспорідненій мові, при перекладі частина сем втрачається. Як правило, це слова сигніфікативного значення, наявність яких у кожній з мов свідчить про акцентування тих чи інших аспектів дійсності, посилену увагу носіїв мови до характеру певного явища, ознаки, дії, напр.: гомін, гречкосій, далечінь, жіноцтво, кривда, нелюб, неспокій, підстаркуватий, чужинний, щастити; рос. авось, аляповатий, бахвалиться, бесполезно, бестолковый, злорадствовать, ничтожество, обаятельный, рассеянный, соображать.

Показовими у плані відтворення національно-мовної картини світу є і диференційні українські та російські лексеми з визначеною внутрішньою формою. Виявлення мотиваційної основи, що ґрунтується на різних засадах

і прямо чи опосередковано зберігається в свідомості мовця на синхронному рівні мовлення, дозволяє виділити групи слів залежно від ступеня їх відмінностей у кожній з мов:

1) при номінації використане подібне мотивування, проте слова-еквіваленти мають ряд відмінних сем, пор., напр.: *іноземець* (від *інша земля*) // *иностранец* (иная страна); *пароплав* (*пар* + *плавати*) // *пароход* (*пар* + *ходить*);

2) мотиваційна база слів відрізняється за низкою показників, водночас лексеми зберігають певну близькість семної структури, напр.: *вітальня* (від *вітати*) // *гостиная* (*гости*); *окріп* (*кропити*) // *кипяток* (*кипеть*);

3) мотиваційні основи співвідносних слів суттєво розрізняються за принципом номінації, напр.: *горілка* (від *горіти*) // *водка* (*вода*); *лікарня* (*лікувати*) // *больница* (*болеть*).

Внутрішня форма слів нерідко відображає народні традиції, що виявляються як у проведенні обрядів, так і у властивому кожному національному соціуму ставленні до того чи іншого явища – «точці відліку» на шкалі оцінної структури. Ця мовна тенденція виявляється, наприклад, в українських і російських словах тематичної групи «шлюб, сім'я». Як відомо, в Україні традиційно при створенні сім'ї більшою мірою, порівняно з Росією, враховувалися почуття молодих людей [7], українка мала більші права, ніж росіянка, «зокрема, українська дівчина могла сама відмовити нареченому при сватанні (звідси закріплений у мові вислів *піднести гарбуза*). Пор. відображення цих національних особливостей у лексиці: *шлюб* (від *злюбитися*) // *брак* (від *братъ*); *наречена, наречений* (від *нарекати*) // *невеста* (*не ведать*), *жених* (*братъ жену*); *весілля* (*веселитися*) // *сватьба* (*сватовство*). Слова *чоловік* і *жінка* мають в російській мові еквіваленти *муж* і *жена* (враховується стаття), однак українське *жінка* має також синонім *дружина* (від *друзь*); пор. також узагальнене *подружжя* // *супруги*.

Відомо, що емоційний потенціал українців при його основному тяжінні до позитивної експресії активно виявляє себе в різного роду твореннях із значенням зменшувальності, пестливості, причому характер української мови дозволяє створювати зменшувальні форми від слів, які в російській мові подібних форм не мають, напр.: дівчинонька, криниченька, місяченько; ластівочка, ластівонька, ластів'ятко, ластівенятко; височенько, любісінько, гарненько, гарнесенько; молоденький, молодесенький і под. У цьому плані можна розглядати й унікальні українські демінутивні інфінітиви, що передають найвищий ступінь пестливості й адресатом яких у мовленні звичайно є діти: їстоньки, їсточки; гулятоньки, гуляточки; спатоньки, спаточки тощо.

Дослідники української етнопсихології підкреслюють тяжіння українців до спокою, мрійництва, зрештою до пасивності, пояснюючи це значною мірою географічними умовами, зокрема, підкреслюють роль степу як визначального чинника: «одностайність краєвиду позбавлена різноманітності, скеровувала увагу зі зовнішності на нутро... Безмежний простір влегшував незалежність одиниці від оточення, зумовлював вільність, яка привчала до невідпорядкованості». На мовному рівні виявляється посилена увага українців до вираження просторових відношень, про що свідчить, наприклад, створення рядів прислівників і прийменників із локативним значенням, чимало компонентів яких не мають повних аналогів у російській мові, пор., напр.: завширшки, тутечки, онде; спереду, поперед, попереду; нагору, вгору, догори, нагорі, поверх; навкруги, довкруги, навколо, довколо, круг; де-де, де-не-де, інде, деінде, абиде, подекуди; поблизу, скраю, збоку, вбік, обіч, поруч, поряд та ін. Прислівники з місцевим значенням найактивніше переходять в прийменники, однак існує чимало прийменників з такою семантикою іншого походження,

які допомагають передати в реченні найменші дії просторових відношень, напр.: близько, коло, край, остронь, повз, поміж, з-поміж, проміж, промежи; попід, з-попід, із-під; поза, з-посеред; поза, з-поза та ін. Серед особливостей української вдачі науковці відзначають гумористичне ставлення до навколишнього світу, дотепність, що виявляється передусім на мовленнєвому рівні. Разом з тим ця риса знаходить відображення і в деяких мовних явищах, зокрема, у створенні за методом складання унікальних «запорізьких», «козацьких» прізвиськ-прізвиськ, напр.: Добривечір, Затуливітер, Непийпиво, Панібудьласка, Покиньборода» [5, с. 66].

Завдання 6. Які результати асоціативного експерименту відображають специфічні етнолінгвістичні риси, зумовлені своєрідністю українського менталітету?

«Разом з тим ряд показників асоціативного тестування відображає специфіку світобачення двох східнослов'янських народів. Так, експеримент виявив, що для носіїв української мови властиве більш національно-спрямоване світосприйняття. Порівняймо найчастотніші відповіді українських і російських інформантів на слово: *країна (страна)* – *Україна 33//большая 10; слово – рідне 8//дело 8; танок (танець) – гопак 21//вальс 17.*

Дані експерименту, проведеного з інформантами, що активно володіють обома мовами (хоч, як відомо, при білінгвізмі одній з мов надається перевага), свідчать, що на характер відповідей впливає мова опитування. З деякими інформантами – активними білінгвами – тестування проводилося спочатку однією мовою, через деякий час (3 і більше місяців) той самий набір давався іншою мовою. При цьому відповіді таких інформантів російською мовою в багатьох випадках відзначалися більшим «космополітизмом» або конкретно-мовною специфікою; пор. деякі асоціації одно-

го з респондентів: *птах (птиця) – лебідь//колибри, пейзаж – місячний//живопись, слово – зброя//воробей, працювати (работать) – задоволення//мало*. Водночас значна кількість асоціацій у таких інформантів виявилася стійкою. Очевидно, характер відповідей залежить не від того, якою мовою проводиться тестування, а від того, яка мова є рідною і найуживанішою, а також від місця проживання, рівня освіти та інших екстралінгвістичних факторів» [5, с. 69].

Завдання 7. Які чинники виявляються вирішальними для формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства?

«Активна номінативно-аксіологічна переорієнтація в розвитку лексико-фразеологічного складу, системи словотворчих засобів та арсеналу стилістичних засобів української мови кінця XX – початку XXI ст., яка відбувається насамперед у суспільно-політичній та суспільно-економічній тематичних сферах і досить виразно перегукується за своєю «революційністю» з динамічними процесами в українській мові періоду 1917–1920-х років, виявляється в ґрунтовній перебудові номінативних і виражальних засобів мови з орієнтацією, з одного боку, на нове, критичне мислення попередньої системи соціально-політичних і морально-духовних цінностей суспільства (така ціннісна переорієнтація відбувається в напрямі як з плюсової на мінусову, так і, рідше, навпаки), а з другого, – на формування нової системи суспільних цінностей: це, по-перше, актуалізація традиційних і «загальнолюдських» соціальних, моральних, духовних орієнтирів і пріоритетів, по-друге, відродження і посилення мовної репрезентації національно-державних аспектів України і, по-третє, рівняння на «європейські» та «світові» цінності» [13, с. 3].

Завдання 8. Як проявляється у мові зміна пріоритетів суспільства?

«У зв'язку з вивільненням суспільного життя від впливу тоталітарної держави та єдиної партійної ідеології вийшли з активного вжитку або дістали протилежну чи нейтральну ідеологічну конотацію слова, похідні від *ідея*, *ідеологія*, *партія*, *клас*, *політика*. Так, із масового суспільного життя практично зникла ідеологічна опозиція *ідейність* («плюс») – *безідейність* («мінус»), яка існувала в нас ще з кінця XIX ст. – від часів народництва і посилилася в період захоплення інтелігенції загально соціалістичними ідеями, а особливо в часи панування комуністичної ідеології: дезактуалізувалися одиниці *ідейний* у значенні «перейнятий передовими, високими ідеями, відданий їм» («Радянська література – найпередовіша, *найбільш ідейна* література світу»; втім, ще в радянський час у розмовній мові цей прикметник став уживатися і з несхвально-іронічним відтінком «надто політизований; надто правильний, принциповий в ідеологічному плані»: «Він у нас дуже вже *ідейний*», *безідейний*, *високоідейний* (ці похідні від *ідея* лишаються за традицією в лексиці лівих політичних сил); з набору позитивних/негативних рис громадянина зникло протиставлення *«ідейно (як і морально) стійкий/нестійкий»*; для позначення явища нав'язування суспільству певної (єдиної) ідеології (при цьому звичайно малася на увазі радянсько-комуністична ідеологія) в часи «перебудови» були утворені одиниці з несхвальним оцінним маркуванням *заідеологізований*, *заідеологізованість*; одиниці ж *деідеологізація*, *деідеологізувати*, *деідеологізований* на позначення усунення цієї «ідеологізованості», навпаки, втратили негативну й набули нейтральної або навіть позитивної конотації.

Серед назв окремих періодів радянської історії в межах загальнодемократичного, а особливо українського націо-

нального дискурсів піддаються не просто сумнівам, а категоричному запереченню узвичаєні в радянський час назви практично всіх етапних історичних подій як такі, що не відповідають справжній суті позначуваних ними реалій і явищ, є «заідеологізованими» й «заполітизованими», а самі явища – «міфологізованими».

У назві *Велика Жовтнева соціалістична революція* ще в часи «перебудови» стали знімати означення «*Велика*», а тепер дедалі частіше вживають назву *Жовтневий (жовтневий) переворот* (при цьому посиляються й на звичайну практику іменування відомих подій 7–8 листопада 1917 року в офіційному вжитку в СРСР аж до кінця 20-х років як «Жовтневого перевороту»).

Щодо «возз'єднання українського народу в єдиній українській радянській державі» і «визволення західно-українських земель», то в межах українського національно-державницького дискурсу ці назви часто заперечують («так зване визволення»), віддаючи перевагу таким характеристикам, як «окупація західноукраїнських земель Радянським Союзом».

На позначення сукупності соціально-економічних явищ та періоду 70-х – початку 80-х років у цілому, коли політичним і державним лідером СРСР був Л. І. Брежнєв, у другій половині 80-х років цілком офіційно стали застосовувати назву *застій* (синекдохічне спеціалізоване значення цього слова) і книжний синонім цього слова *стагнація* [13, с. 10–15].

Завдання 9. Які тенденції переорієнтації в розвитку лексико-фразеологічного складу, системи словотворчих засобів та арсеналу стилістичних засобів сучасної української мови відмічає автор?

«Зросла частотність уживання таких слів, відомих і давніше, а також в українській західній діаспорі, але

в радянський час не фіксованих словниками, як: *українськість* як національний: тісна причетність до України, всього національного українського» (українськість поезії, живопису, певного політика, газети і т. ін.; дух українськості); «усвідомлення цієї причетності – українська національна самосвідомість» (почуття українськості, прилучення до українськості, не втратити своєї українськості; «закріпити українськість та державність у рідному краї». – За вільну Україну, 12.07.1997); *українство* (становище українства в Російській Федерації; національна самоорганізація українства).

Ще одним номінативним маркером цього тематичного ряду є україноцентризм. Для позначення курсу на розширення суспільних функцій української мови як державної знову з'явилася назва українізація (роботи державних органів, армії, сфери освіти, церкви та ін.).

Широко вживані в 1917–1932 роках слова *українізуватися*, *українізований*, *українізаційний* на позначення відповідних явищ державного та суспільного життя в межах українського національно-державницького дискурсу мало поширилися. З іншого боку, охоче вдаються до слова *українізація* (часто з означеннями *насильницька*, *примусова* і под.) та інших членів цього гнізда (включно з *українізатор*, перев. у мн., яке також уживалося в період «українізації» цілком офіційно) в колах, не прихильних до цього курсу, і, зрозуміло, з негативною конотацією: «Під галасанину шовіністів про *насильницьку українізацію* доценту витолочується українське» (Січеславський край, м. Дніпропетровськ, 1997, № 11–12); «Це почалося ще з президентських виборів 2004 року, коли Україну ділили навпіл і постійно залякували. На сході й півдні лякали український народ *українізацією*, запевняючи, що люди мусять розмовляти лише українською мовою, попереджали, що в них віднімуть їхні

традиційні цінності, знищать їхню культуру» (І. Бекешкіна, соціолог. – День, 3.08.2011, с. 4). Зате члени цього гнізда розвинули ще одне значення для найменування забезпечення комп'ютерних та інших електронних програм і клавіатури літерами, іншими знаками українського письма: *українізація комп'ютерів, українізатор* (відповідна інформаційна програма) тощо.

З іншого боку, в загальному контексті посилення уваги українського суспільства до поняття свого національного відбулася певна активізація у вжитку й таких одиниць, як *неукраїнець (неукраїнський)*, активізація ідеї особливості аж до винятковості України, українців на тлі інших народів (насамперед, зрозуміло, сусідніх), яка має поширення в межах емоційно наснаженого, часто романтично запрограмованого сегмента національного дискурсу й може сягати гіперболізованих розмірів, є істотним атрибутом *«української душі»* та *«української мрії»* вже принаймні протягом останнього століття, але тепер набула особливої актуальності у зв'язку з утворенням власної державності. Ця ідея виявляється у двох протилежних напрямках.

З одного боку, це актуалізація образу українського народу як об'єкта постійної національної дискримінації з боку сусідніх народів і як суб'єкта – носія національної кривди, тобто народу-жертви, що стало виявлятися в мовному просторі України разом з появою численних роздумів, висловлювань на цю тему, зі зростанням частотності функціонування ряду слів, які стали вже ключовими для цієї тематичної сфери: *меншовартість* (з похідним *меншовартість*, а від нього – *меншовартісність* з тим самим значенням, що й *меншовартість*) – у значенні як сприймання українського народу з боку інших народів, так і внаслідок цього – комплексу самоусвідомлення самих українців на тлі інших (це слово, перейшовши з мовної практики української

діаспори, вже значною мірою потіснило в цій тематичній сфері слово «неповноцінність»); у системі цінностей українського національного дискурсу – це риса, якої українцям слід обов'язково позбутися; *упосліджений (упослідженість, упослідження)* – насамперед про український народ, українську мову; *винародовлення* (інші члени цього гнізда вживаються значно рідше) – у значенні не тільки «денаціоналізація», як у п. wynarodowienie, а й фізичного та морального вигублення народу (насамперед українського); *багатостраждальний* (про Україну, український народ) та деякі інші.

Привертають до себе увагу також випадки зіставлення *України* як новопосталої («відродженої») держави *українців* як етносу, що живе в ній, є її корінним народом, але поки що не став її повноправним господарем (як через недостатній рівень розвитку його національної самосвідомості, що відзначають з особливою гіркотою, так і через «*неукраїнськість*» державної влади): «Ви знаєте, Лесю, вже є *Україна* / Але *українців* ще майже нема...» (А. Листопад. Відчинена брама: До Лесі Українки). Усвідомлюючи себе *упослідженою* з боку сусідніх народів/держав і/або *неукраїнської (антиукраїнської) влади* в самій Україні, певна частина українського суспільства у своїх рефлексіях щодо себе як суб'єкта національно-державного будівництва в Україні виявляє при цьому аж надто перебільшені сумніви й надмірні критичні самооцінки.

Показовою в цьому плані стала також доля конкуренції між двома номінативними словосполученнями на позначення сукупності етносів/громадян усіх національностей, що населяють Україну, – *український народ* і *народ України* (перше з них до доби незалежності вживалося в офіційному дискурсі, в публіцистиці звичайно тільки в етнічному значенні, а в адміністративно-територіальному значенні

воно нібито могло дискримінувати представників інших національностей, і в такому значенні вживали другу з цих назв). Перші два Президенти України, стаючи на посаду, складали присягу «*народу України*»: «Урочисто присягаю народу України...» (з інавгураційної промови Л. М. Кравчука 5 грудня 1991 року); так само було в текстах присяг у силових структурах (Збройних силах та ін.): «урочисто клянусь народу України». У Конституції України 1996 р., після тривалих напружених політичних дискусій і балансування між визначеннями *народ України* (на якому наполягали, зокрема, ліві сили) і *український народ* (пропозиція кіл української національно-державницької орієнтації) було введено компромісне досить незвичне з правописного погляду поняття *Український* (орфографічний казус: саме з великої букви) *народ*, оскільки прикметник тут можна виводити не тільки від *українці*, а й від *Україна*» [14, с. 5–20].

Завдання 10. У чому проявляється знаковість концептів української етнокультури *батько/мати*?

«Мовний феномен доцільно вивчати також у плані його реалізації в мовленні, зокрема в двох його різновидах – писемному та усному, а також з огляду на їх реалізаторів – мовну особистість і колектив мовців (функціональний принцип) і як складовий елемент, ключову константу етнокультури, як спосіб національного мовного самовираження (етнолінгвокультурологічний принцип).

Природні явища справляли і справляють великий вплив на все людське життя, на поведінку людини в часі та просторі. Поступово в людській свідомості розвивався культ природи, що й становив основу світобачення, по суті, підґрунтя релігії як одухотворення всього довкілля. Так склався анімістичний світогляд як основа всіх давніх вірувань. Віра стає

антропоморфічною, в основі її – три елементи: аніматизм – оживлення, анімізм – одухотворення й антропоморфізм – олюднення. Антропоморфізм глибоко вкорінявся в народі, його художній творчості й мові. Одвічне прагнення людини до об'єктивного пізнання світу породжувало міфи й відбивалося в її мові. Відлуння світоглядних переконань того чи того етносу збереглося в мові й сьогодні!

Для більшої наочності розгорнемо етнокультурну семантику концептуальної пари *батько/мати*. Як одиниця мовної системи лексема *батько* (високе – *отець*) – це «чоловік стосовно своїх дітей». З огляду на ключову роль батька в родині склалася традиційна офіційна функціональна формула *ім'я по батькові*. Мова витворила цілу низку пестливих шанобливих найменувань батька, характерних для української побутової культури, – *батуньо, батусь, батусьо, батенько, батечко, баточко* (також від зменшено-пестливої форми *тато* – *татко, таточко, татусь, татусик, татусенько, татуньо*), наприклад: «Ненька зітхає, а батенько лає, слава недобра про мене біжить. Пошанність до батька зумовлена тим, що з давніх часів він виступає головою роду, її духівником (тому назва перейшла й на священика – *батюшка*). Як старший у родині батько виконує здавна всі необхідні обряди, пов'язані з родинним вогнищем. Як голова родини, за давнім звичаєм, він – господар (пан господар) у родині, перший радник, мудрий вихователь власних дітей, тому кажуть: «У кого нема вітця, у того нема лиця».

Спрадавна ведеться, що діти, особливо син, успадковують не лише батьківське добро (звідси маємо концепт *батьківщина*), а й натуру, вдачу.

На батькові (на батьках), оскільки батьківство – це спорідненість по крові, завжди лежала і лежить велика громадянська відповідальність.

Батька в народі часом іменують високим *отець*, звідки маємо найменування Бога – *Бог-Отець*, *Отець Небесний*, а також означення високих церковників – *отці церкви*.

Друга лексема концептуальної пари *батько/мати* означає жінку стосовно дитини, яку вона народила. Це найближча у рідні людина, тому кажуть: «Нема цвіту кращого від маківочки, нема роду милішого від матіночки»; «Без матері і сонце не гріє»; «Матері ані купити, ані заслужити». Як основний член родини мати в народі споконвіку в пошані, вона берегиня домашнього вогнища, бо «мати праведна – опіка й охорона камінна». І дитина, і сама мати перебувають під охороною Бога, тому «хто матір забуває, того Бог карає». Мати – перший порадник і вихователь, навіть у порівнянні з батьком, тому «що мати навчить, те й батько не перевчить». Якщо батько буває часом жорстким вихователем, то материн гнів народжується з любові до дитини.

Слово *мати* відсилає нас до історичної доби, коли головою роду і родини була мати, а не батько. Цю обставину фіксує генетичний код людини, що реалізується передусім у мові. В екстремальних ситуаціях людина до кінця життя інстинктивно звертається до матері по допомогу, за підтримкою (як і до Бога, Господа, Діви Марії).

Про культ матері в українській самосвідомості свідчить і широке коло зменшено-пестливих її найменувань: *матінка*, *матінонька*, *матіночка*, *матонька*, *матуня*, *матуся*, *матусенька*, *матусечка*, *мама*, *мамуся*, *мамусенька*, *ненька*, *ненечка* та ін. У релігійному культі маємо ряд високих найменувань Богородиці – *Богоматір*, *Богомати*, *Божя Мати*, *Матір (Мати) Божя*.

У контексті весільної обрядодії концепт *батько-мати* набуває ще виразнішого сакрального значення, оскільки батьки тут виступають головними дійовими особами. На відміну від звичаїв деяких європейських народів, де батько

веде дочку-наречену до вінця, в Україні батько-мати в церковному обряді вінчання прямої участі не беруть, а чекають повернення молодих з-під вінця дома, щоб обсипати їх житом чи взагалі якимось збіжжям на порозі батьківської хати, благословляючи дітей на одруження і зичачи молодому подружжю всіляких гараздів. Чільне місце лексема *батько-мати* займає й у вербальному контексті весільної обрядодії, наприклад, у традиційній ритуальній фразі: «Просили батько-мати (батько й мати) і я прошу: приходьте до нас на весілля» (так звертається молода до родичів, сусідів, односельців, коли разом із старшою дружкою обходить їх із запрошенням завітати на весілля і розділити разом із нею, її обранцем та батьками молодих радість народження нової родини).

Як бачимо, концептуальна пара *батько/мати*, перебуваючи в певному етнокультурному просторі, вступає в тісні зв'язки з іншими культурними константами – похідними від неї утвореннями *батьошка, батьківщина, батько-мати*, а також асоціативними національно забарвленими мовними одиницями *рід, родина, родинне (домове) вогнище, дитина, гетьман, отаман, кобзар, пан господар, весілля, молоді, батьківська хата, поріг, берегиня* та ін. Тут маємо приклад асоціативно зумовленого лексико-семантичного поля з ключовою лексичною парою *батько/мати*, що становить певний фрагмент етномовної картини світу, чітко зорієнтований на відповідний концептуальний простір, визначений «спільним ритмом» етносу, властивим лише йому пульсуванням енергії, характерними для нього асоціаціями, оцінками» [3, с. 61]

Завдання 11. Яку методику використовує автор для аналізу символіки слова *калина* в україномовній картині світу?

«Світобачення, світорозуміння народу – це те, що ми сьогодні називаємо мовною картиною світу. «Проникнути у світ прадавньої людини ми можемо тільки через специфічний світ образів, притаманний окремому культурному доквіллю. Тож через мову символів, які дійшли до нас у фольклорних текстах, методом реконструкції (термін Жака Деріди, означає процес розгадування метафор, символів, викриття їх прихованої логіки) ми створюємо прадавні словесно-мозаїчну картину світу, символічну дійсність прадавніх людей. Пошук процесу символізації включає в себе розгадку людської психіки, її свідомих і підсвідомих структур, а, можливо, і будову самої душі. Це може пояснити, яким чином те чи інше значення передавалось із покоління в покоління через посередництво символів. Словесна символіка народу виступає важливим чинником творення національно-культурної картини світу.

Шанування рослин бере свій початок з сивої давнини, коли наші предки поклонялися деревам, як богам; а в найдавніших уявленнях про світотворення описується Дерево Життя. Відомий фольклорист З. Доленго-Ходаковський у своїх збірках доніс до нас у народних піснях не тільки художньо відображену давню флору і фауну українських земель, а й зовсім інші взаємини людини з природою. Так, *калина, береза, верба* – рослини з назвами жіночого роду – виступали символами дівчини або жінки.

Образ *калини* в фольклорі, художній літературі, мистецтві представлений десятками символів. Щоб уявити цю багатющу символіку у вигляді ієрархічної системи, певних етапів розвитку семантики, до аналізу треба залучити лінгвістичні дані про мовну картину світу слов'ян, праукраїнців, їх міфологію, обрядовість, вірування, фольклор, дані гідро-, топо-, антропоніміки тощо.

Як відомо, східні слов'яни сонце ототожнювали з богом. З цим божеством пов'язана ціла низка ритуалів, воно оспівувалось у народних піснях, його уславили в танцях, коли рухались по колу (згадаємо свято Коляди – народження нового сонця, це природний ритм життя по колу, без кінця).

Вогонь же у слов'ян був однією з первісних матерій, який, поєднавшись із водою, утворив усе живе на землі. А оскільки *калина* похідне від *-каль-* «мокра земля, болото, драговина», назва зумовлена вологолюбкістю цієї рослини та її поширенням у болотистих місцях.

Як символ світового дерева *калина* присутня й на весільному гільці, символізуючи подружнє сімейне дерево життя, плодючість. За даними В. Колесова, слово «колєно» в Давній Русі мало значення «потомство».

«Вогонь і вода розглядались у слов'ян як антиподи. Залізо, гартуючи, розігрівали на вогні й опускали у воду». Очевидно, за подібністю кольору, функцій, якостей *калина* стала сприйматися як загартована, міцна, дужа (червоні кетяги – «вогонь» + «вода», «волога»). Люди помітили, що ягоди калини були сильніші за божество морозу. Навіть у лютий холод вони невчасно палахкотіли. Тому не випадково калину широко використовували як надійний засіб від застуди, і вона перетворилася в символ здоров'я, а значить, і краси, дівочої вроди.

З калиною пов'язані глибокі філософські народнопоетичні символи, такі, як *калиновий міст*, *калинова сопілка*, *калинова колиска*.

Стосовно символу *калинової сопілки*. І досі існує повір'я: якщо вирізати з калини сопілку, то в сім'ї з'явиться продовжувач роду – син.

Значення символу *калинова колиска*, на нашу думку, пов'язане з тим, що калину широко використовували як надійний засіб від застуди. Віти, листя, ягоди, корінь – усе

відганяло недугу, обожнювалося, перетворювалося в символ здоров'я. Отже, люди не випадково вірили, що калинова колиска передасть життєву силу, енергію, здоров'я (пор. рос. *закалённый* – фізично загартований, міцний, дужий).

Отже, можна зробити такі висновки. По-перше, жоден образ-символ у світогляді народу не був однозначним. Наш матеріал про еволюцію символу *калини* повністю підтверджує цю тезу. Ми спробували схематично відтворити етапи розвитку символу калини. Це, на нашу думку, мають бути ієрархічні сходи, тому що кожне наступне покоління і кожна територіальна єдність на старі символи накладали нові смисли, додавали нові значення. Це можна відтворити у схемі *символічного сприйняття КАЛИНИ*:

6. співуча українська мова
5. символ України
4. символ здоров'я, дівочої вроди
3. вічність життя, плодючість, жіноче начало
2. символ світового дерева
1. символ сонця, вогню (окалина, раскалённый)

Саме тому, що будь-який символ зберігає і свою найдавнішу суть, і всі попередні значення, він є універсальним і унікальним» [18, с. 218].

Завдання 12. У статті виокремлені основні етапи становлення концептосфери політики як складової концептуальної картини світу українців в різні історичні періоди. Що автор вважає методологічного базою для розгляду теоретичного матеріалу?

Які перспективи для подальших досліджень використовує М. Яковлев? [17]

Завдання 13. Авторка статті Заверющенко О.Л. окреслює місце концепту ПОДРУЖНЄ ЖИТТЯ в українській весільній концептосфері. Ознайомтеся з методикою дослідження концепту, яку пропонує авторка .

Яким чином вона аналізує образи жінки, чоловіка, сімейної пари, дитини, молодиці, хазяїна, хазяйки, сироти, заможності, батьківщини, господарства? Яку роль відіграють символи роси, вогню, ладу, голубки? [4]

Завдання 14. Авторка статті Мартінек С.В. досліджує відображення концептосфери ЗДОРОВ'Я в українській умовній картині світу, використовуючи лексикографічні джерела.

Як вона описує зміст у значенні лексем здоровий і здоров'я? [6]

Завдання 15. Яке місце в українській етнокulturі займають етнофразеологічні одиниці на позначення тваринного світу?

«Віра в сакральну силу мовленого слова яскраво виражена в народній творчості, замовляннях, у молитвословах магічного характеру. Вона давала можливість людині по-своєму відчувати невидимий світ, намагатися керувати ним, а також впливати за допомогою слова на своє життя, майбутнє. Звернімо увагу на сталі народні вислови, які мотивовані магічною, обереговою силою слова мовленого та засвідчують сакральність народного мовлення. Наприклад, жодна обрядодія не розпочиналася без молитви і звернення до Всевишнього, тому маємо часте використання в мові лексеми Бог і сталі сполуки з нею, пор.: *не дай Боже; змилуйся Боже; з Богом; хай Бог боронить; Боже поможи; дай Боже, щоб усе було гоже; дай Боже пам'ять; дай Боже ноги, а чорт колеса; не доведи Боже.*

Важливим аспектом у дослідженні образних сталих мовних одиниць є з'ясування їхньої внутрішньої форми. Ще О. Потебня зауважував, що внутрішня форма існує у двох виявах: як «ближче етимологічне значення» і як «центр образу». Внутрішньомовна мотивованість стає в пригоді під час аналізу етнофразеології. Так, внутрішня форма постає посередником між найменуваннями, вказуючи на те, як «пов'язане дане слово з його найближчими попередниками».

На думку І. Кевлюк, внутрішню форму фразем визначають особливості відображення в ідіоматиці етнокультурних пріоритетів, звичаїв, прихованих психологічних, моральних установок культурної спільноти. Вивчаючи внутрішню форму фразем будь-якої мови, ми підсвідомо занурюємося в духовний світ народу та його міфологію. Фраземіка переходить з покоління в покоління не змінюючись, на відміну від інших рівнів мови. Адже фраземи – це «код культури», в якому часто зашифрований цілий сюжет. В основі внутрішньої форми будь-якої фраземи лежить образне світосприйняття, що ґрунтується на символічному осмисленні буття, традицій, звичаїв, обрядів, вірувань тощо.

Розуміння та аналіз фразеологічного складу мови – це шлях до пізнання ментальності народу, його уявлень про світ і сприйняття себе в цьому світі. Як зазначає Г. Кузь, універсальною формою основоположних ідей, що генерувало людство в процесі історичного розвитку, є символіка, яка репрезентує основні ідеї, характерні для різних етапів розвитку людства, їх аналіз, що потребує хронологічного підходу. У свою чергу, тісно переплітаючись з етносимволікою позначуваної реальії, етносимволіка слова стає основною підвалиною становлення особливих концептуальних продуктів – етнокультурних концептів, або знаків етнокультури.

Щоденне спостереження людини за тваринним світом спонукає її до утворення цілої низки мовних одиниць,

які через порівняння поєднують риси людини й тварини, передусім за звичками, поведінкою, фізичними ознаками. Унаслідок цього розвиваються персоніфікація та символіка. Спробуємо розглянути на прикладі декількох біполярних пар асоціативні зв'язки людини з іншими живими істотами та їх відображення в етнофразеології...

Отже, фразеологічні одиниці є ваговою часткою національної культури, що так чи інакше відбивають етнокультурні уявлення, переживання, світосприйняття. З їхньою допомогою формується образ реального чи уявного світу, яким його бачить носій. Спостереження над фразеологічними одиницями, породженими народним мовленням, переконує в тому, що маємо справу з мовним матеріалом, дослідження якого потребує не лише пізнання власне мовних процесів, а й неабияких знань з історії, педагогіки, медицини, культури, звичаїв, традицій етносу. Саме фонові знання (передусім етнологічного плану) дають змогу глибше проникнути в природу багатьох фразеологізованих народних висловів» [7, с. 70].

Завдання 16. Визначте, які підходи до дослідження концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ в англійській, німецькій, російській, українській лінгвокультурах використовує автор?

«Концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ має різну історію й різні контексти реалізації в лінгвокультурах Великої Британії, Німеччини, Росії, України. Специфіка його застосування зумовлена відмінністю концептуальних картин світу, менталітету та історії націй. Дж. Мілл розглядає толерантність із соціального та філософського погляду як складову частину свободи індивіда від впливу «суспільної більшості»: «У Британії ХІХ століття влада більше не протистоїть народу як щось, що йому не належить; як демократія вона стала власною владою нації. У цьому випадку вже не може йти

мова про тиранію правителя, оскільки уряд лише виражає волю свого народу. Проблема полягає в тому, що і сама нація цілком може бути тираном, а тому народоправство також має бути обмеженим. В іншому випадку «тиранія більшості» виллється в тиранічну політику держави. Саме від цієї тиранії і слід захищати індивідуальну свободу» / У традиціях англо-американської культури толерантність розглядається як практика, що будується на прагматичній рівновазі інтересів. «Якщо ми просимо людей бути толерантними, то ми просимо про набагато складніші речі. Їм справді буде потрібно втратити щось – їхнє бажання придушити або знищити інше вірування; але вони також щось і збережуть, а саме прихильність до тих своїх уявлень, які й народили це бажання». У західних дослідженнях явище толерантності може мати як позитивне, так і негативне обґрунтування. Так, негативне обґрунтування толерантності полягає в неможливості або нерациональності інтолерантності, при позитивному ж обґрунтуванні толерантність розглядається як благо, цінність, що пов'язані з іншими благами – прогресом, свободою, справедливістю тощо...

Для української лінгвокультури концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ багато вчених визначали базовим (Г. Ващенко, С. Дацюк, Д. Донцов, І. Кресіна, М. Степико, Я. Ярема), зазначаючи, що він пов'язаний з іншими концептами, які мають першочергове значення для української лінгвокультури – *миролюбність, демократизм, поблажливість*. Я. Ярема визначав різнобічність української толерантності як здатність «розуміти іншу природу, іншу людину, інший народ – розуміти, що в кожного може бути свій шлях». Г. Ващенко наголошував, що стриманість є типовою рисою українського характеру в мирні часи. Д. Донцов, навпаки, вважав гуманність і толерантність слабкістю української нації. Дослідник зазначав, що саме «толерація та миролюбність українців

не сприяли готовності української інтелігенції до боротьби за самостійність України наприкінці 19 – початку 20 століття». М. Степико зазначає, що почуття справедливості та співчуття можна вважати генетичними рисами українського народу. «Саме українська неагресивність породила одну з найгуманніших людських рис, якою можуть пишатися українці, – це толерантність, терпіння, дружелюбність до ближнього, до сусіда і просто чужого. Кидаючи зерно в землю, селянин говорить: «Уроди, Боже, трудящого, на лінивці, на старця, на злодія і на будь-яку долю!».

Отже, можна зробити висновок, що запозичення лексеми толерантність у російській та українській мовах відбулося пізніше, ніж в англійській та німецькій, причому в українську й російську мови лексема прийшла із західноєвропейських мов (німецької, англійської, французької), а в англійську та німецьку – з латинської мови. Під час взаємодії різних лінгвокультур запозичуються не лише одиниці лексичної системи мови, а й відбувається обмін системами категоризації світу, когнітивними просторами, когнітивними базами, виникає взаємодія не лише носіїв різних мов, а й «представників різних мовних, концептуальних, наукових картин світу». Запозичені концепти сприяють «заповненню концептуальної лакуни», що виявляється в процесі міжкультурної комунікації під час розбіжностей лінгвокультурного досвіду (взаємодіючих етносів). Успішність запозичення залежить «від ступеня чужорідності інокультурного феномену, присутності схожих концептів у лінгвокультурі, яка запозичує цей концепт, ступеня змістової чи структурної складності концепту» [16, с. 65].

Завдання 17. Що таке варіативний складник мовної свідомості українців?

«Мовна свідомість українців зазнавала впродовж століть істотних змін. Її реконструкція на різних часових зрізах

і в діяхронії залишається важливим завданням історичної лінгвоукраїністики, розв'язання якого дозволить повніше відтворити мовний (і ширше – духовний) світ українського етносу на різних етапах його розвитку, досягнути особливості мовних і концептуальних картин світу окремих суспільних прошарків та індивідів, а відтак – і специфіку мислення наших предків, усебічно проаналізувати процеси та явища історії української літературної мови крізь призму тогочасної мовної свідомості, з'ясувати окремі й дотепер дискусійні питання, зокрема про зв'язок між старою і новою українською літературною мовою.

Початок становлення етнічної мовної свідомості українців пов'язаний із формуванням української мови як системи, яке, на думку мовознавців, зокрема Г. П. Півторака, завершилося на рубежі XI–XII ст.; водночас почався новий етап її історії, коли вона в народнорозмовному варіанті набула в основному всіх притаманних їй рис. Важливу роль в еволюції мовної свідомості українців у XIII–XVIII ст. відіграла літературно-писемна традиція: церковнослов'янська та давньоруська (давньокиївська) літературні мови Київської Русі, староукраїнська літературна мова XIV–XVIII ст. в обох своїх різновидах – слов'яноруському (слов'яноукраїнському), який ґрунтувався на традиції церковнослов'янської мови, та книжному («простому»).

Інваріантний складник мовної свідомості українців (беремо до уваги передусім мовні знання), який упродовж майже тисячоліття передавався з покоління в покоління, засвідчений на всіх рівнях мовної системи: на фонетико-фонологічному (система фонем та їх алофонів), лексичному (передусім давня лексика індоєвропейського та праслов'янського походження на позначення родинних стосунків, частин тіла й органів людини, рослин, птахів, тварин,

явищ природи, небесних світил, предметів побуту, процесів, станів, якостей, ознак тощо, а також власне українська лексика), фразеологічному, словотвірному (способи і засоби словотворення), морфологічному (граматичні категорії, парадигми відмінювання іменних частин мови, парадигми дієвідмінювання), синтаксичному (структура словосполучень і речень) тощо.

В українській літературній мові другої половини XIX – початку XX ст. ще трапляються лексичні елементи, які є відгомонам староукраїнської книжної традиції. Твори діячів української культури XX ст. підтверджують те, що деякі з наведених слів залишалися органічним складником їхньої мовної свідомості. Так, один з персонажів роману В. Барки «Жовтий князь», дідусь-селянин, розмірковуючи про звіра зла, говорить: «Він не в пеклі: там горяч і туди вкинуть його в судний день. Тепер же ширяє під небесами – у воздуху, так названо простір між небесами і земним світом, інший простір, ніж повітряний і зірковий». Письменник показує, що слово воздух для мовця є стилістично значущим, елементом небуденного світу. Лексему *побіда* вживав Д. Чижевський: «... повна *побіда* барока – утворення київської школи». Відомий літературознавець О. Мишанич, який готував до друку вибрані праці Д. Чижевського, що вийшли під назвою «Українське літературне бароко», не наважився виправити свого видатного колегу, для якого *побіда* було українським словом.

Пригадаймо, що в народі й досі побутують *Георгій Побідоносець*, а не *переможець* чи под., є пташка *жовтобрюх* і прізвища *Жовтобрюх*, *Брюховецький*, мотивовані лексемою *брюхо*.

Отже, чимало слів, які мовною свідомістю сучасної українськомовної людини сприймаються як російські (оскільки вони вживаються в сучасній російській літератур-

ній мові, яка успадкувала ту саму основу, на якій до кінця XVIII століття розвивалася і слов'яноукраїнська мова), мали тривалу традицію використання у староукраїнський період (не лише у книжних мовах, а й у народнорозмовному мовленні). Це той варіативний складник мовної свідомості українців, який змінився вже після XVIII ст., але від якого не можна відрікатися, кваліфікуючи відповідні лексеми з позицій сучасної мовної свідомості як російські чи суржикові. Виховання культури історичної пам'яті українців передбачає й урахування історії їхньої мовної свідомості. Необхідно допомогти звичайному сучасному українцеві зрозуміти, що мовний світ його предків був дещо по-іншому українським» [2, с. 88].

Завдання 18. Ознайомтеся із статтею О. М. Палінської про взаємозв'язок між мовними кодами в контексті користування українсько-російським змішаним мовленням і ставленням до культури жителів Центральної України. Які результати отримала авторка на основі соціолінгвістичного дослідження?

«Висновки і перспективи. Можна з упевненістю стверджувати, що носії УРЗМ порівняно з іншими жителями Центральної України не є «етномаргіналами», що не вкорінені в жодній з культур: їхні оцінки щодо відмінності української культури від інших культур, а також набір їхніх культурних стереотипів збігаються з даними, що були отримані від респондентів, які використовують переважно «чисті» мови. Люди, що використовують змішаний ідіом, також нічим не вирізняються в плані освіти чи соціального становища, яке вони займають, тобто думка про суржикомовних українців як про малограмотних і неуспішних теж не знаходить підтвердження.

Як показує дослідження, носії УРЗМ менше схильні вбачати загрозу для української культури у використанні

російської та змішаної мов, і хоча вони впевнені, що українська мова є чинником збереження української культури, але також меншою мірою, ніж решта респондентів. Як і всі жителі регіону, носії УРЗМ дотримуються думки, що «справжні» українці як прототипна категорія обов'язково повинні розмовляти українською мовою, але при цьому цілком можливо бути українцем, не говорячи по-українському. Те, яка мова є найуживанішою для мовця, не пов'язано безпосередньо з його релігійними переконаннями. Досить істотна відмінність між носіями і неносіями змішаного ідіому виявлена тільки в плані належності до Української православної церкви Київського патріархату (тут більше носіїв «чистих» ідіомів) та у визначенні себе як «просто православного» (тут лідирують носії УРЗМ). У будь-якому разі респонденти часто сприймають церкву як частину української культури, незалежно від мови богослужінь і власних мовних уподобань. До змішаної мови як елемента популярної культури (передусім гумористичної) більшість опитаних ставиться досить поляльно, причому носії УРЗМ більше схильні підтримувати змішану мову в публічному просторі. Стосовно ж мови перегляду телепрограм, відвідування сторінок в інтернеті й читання книжок, газет і журналів, то тут було виявлено цікаву закономірність: україномовні продукти обирає приблизно рівна кількість носіїв і неносіїв УРЗМ, але російську носії УРЗМ обирають частіше. Наскільки саме використання російської мови в популярній культурі впливає на використання мов або ж визначає використання змішаного ідіому, необхідно досліджувати окремо.

Загалом можна констатувати, що жителі Центральної України є достатньою мірою пуристами в мовних питаннях на користь української мови – там, де йдеться про публічну сферу (але при цьому залишають за змішаною мовою право на існування як засобу повсякденного спілкування), –

і переконаними прибічниками української культури, хоча досить часто це лише теоретичні переконання, що не підтверджуються ні їхньою власною мовною практикою, ні активною участю в культурному житті» [8, с. 38].

Завдання 19. Які способи репрезентації просторових реляцій в українській, англійській та іспанській мовних картинах світу показують автори? Які характерні особливості аналізу специфіки просторових моделей ви можете назвати?

«Простір є однією з базисних категорій людського світосприйняття і свідомості. Визначаючи фізичні межі, у яких розгортається людське життя, простір, поряд з часом, входить до числа тих «фундаментальних» понять, за допомогою яких люди сприймають, осмислюють, витворюють світ і які представлені практично в усіх мовах світу.

Маючи знакову природу, простір посідає одне з центральних місць у символарії людської культури. Притаманна йому культурна семантика є однією з найдавніших символічних «мов» людства. Метафоризація на основі переосмислення сприйняття простору як однієї з базових поняттєвих категорій широко використовується у мовній номінативній діяльності. Основою метафоричної транспозиції є фрейми просторового характеру, за допомогою яких людина орієнтується в просторі. Просторові характеристики переносяться на явища непросторового плану: реалії матеріального чи суспільно-політичного життя, перебіг історичних подій, психоемоційні стани людини.

Як одне з універсальних понять людської культури і один із найважливіших фрагментів концептуальної картини світу простір з притаманною йому символічною семантикою привертав увагу багатьох науковців, серед яких А. Вежицька, Дж. Лакофф, Ю. Лотман, В. Іванов,

Ю. Степанов, В. Топоров, В. Гак, Т. Цив'ян, С. Нікітіна, Т. Ніколаєва, І. Сєдакова, Л. Бабенко, Н. Слухай, Т. Філоненко та ін. Ідіоетнічні особливості вираження просторових реляцій в українській, англійській та іспанській мовах також ставали предметом науково-лінгвістичних студій (П. Редін, О. Кардашук, Ж. Соколовська, І. Путова, О. Євтушенко та ін.)...

На основі аналізу мовних засобів, які репрезентують концепт ПРОСТІР у трьох неблизько споріднених та різноструктурних мовах, вироблено фреймову модель реалізації мовної концептуалізації просторових уявлень, опрацьовану під кутом зору ідей модерних когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології.

Концепт уявляється нам як своєрідна парабола – крива значення слова, яке, власне, й становить об'єкт концептуалізації, одним своїм кінцем занурена у ментально-психологічну сферу індивіда – представника певної лінгвокультури, іншим – у реальний світ, що знаходить свою вербалізацію за допомогою певних мовних форм. У такій інтерпретації концепт може розглядатися як своєрідний «посередник» між словом, ментальною сферою людини та екстралінгвальною реальністю.

У контексті цього дослідження особливої актуальності набувають концепти, які в той чи той спосіб пов'язані з просторовими уявленнями певних етнічних соціумів. Такі концепти в науковій літературі ідентифікуються як локуси (лат. *locus* – місце) – «просторові образи (моделі), що мисляться як закриті стосовно людини, культурно значущі для неї і соціально освоєні».

Як квант знання концепт являє собою багаторівневе/багаторусне ментальне (психічно)-мовне образне утворення, глибинний смисл та істотні/типові ознаки якого, у свою чергу, увиразнюються через такі когнітивні структури, як

фрейм та гештальт, зберігаючись у них у «згорнутому» вигляді й виявляючи здатність розгортатися при збудженні, активації семантичної (асоціативної) мережі. Когнітивний обсяг фреймів розширюється за рахунок *субфреймів*, що належать до нижчих рівнів, зазвичай вони вміщують частину інформації (відношення «частина/ціле») і слотів – додаткових (термінальних) вузлів, що вбирають у себе нові смисли й адаптують фрейм до конкретної ситуації, змінюючи деталі відображеної у фреймі загальновідомої моделі...

Таким чином, простір насправді є однією з центральних категорій (концептів) людської культури, за допомогою якої людина сприймає, осягає, усвідомлює світ, витворює його у своїй уяві та вербалізує засобами природної мови. Водночас, зумовлена культурно-історичним досвідом етносу/народу/нації, ця «універсалія» відбиває специфіку уявлень про простір у свідомості того чи того народу, яка особливо чітко увиразнюється при зіставному аналізі тих просторових уявлень, що історично склалися і дотепер існують у різних мовно-етнічних колективах» [1, с. 60–67].

Список використаної літератури

1. Богуцький В. М., Голубовська І. О. Мовні моделі простору як національно-культурний феномен // Мовознавство. 2018. № 5. С. 59–67. Режим доступу: <https://movoznavstvo.org.ua>.
2. Гнатюк Л. П. Варіативний складник мовної свідомості українців: історико-лінгвістичний вимір // Мовознавство. 2015. № 2. С. 86–96.
3. Жайворонок В. В. Мовні знаки української етнокультури в антропоцентричному висвітленні // Мовознавство. 2012. № 2. С. 58–65.
4. Заверющенко О. Л. Українські весільні номінації молодих з семантикою вищості влади / О. Л. Заверющенко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія. 2016. Вип. 74. С. 163–168. Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>.
5. Кононенко В. І. Мова і народна культура // Мовознавство. 2001. № 3. С. 64.
6. Мартінек С. В. Концептосфера здоров'я в українській мовній картині світу / С. В. Мартінек // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2019. Вип. 70. С. 234–247.
7. Онуфрійчук Г. І. Людина в українській етнофразеології: біполярна опозиція «людина–тварина» // Мовознавство. 2015. № 5. С. 67–74. Режим доступу: <https://movoznavstvo.org.ua>.
8. Палінська О. М. «Українськість» vs . «суржик»: українська культура у сприйнятті носіїв українсько-російського змішаного мовлення // Мовознавство. 2018. № 1. С. 36–48. Режим доступу: <https://movoznavstvo.org.ua>.
9. Радзівєвська С. О. Концепт «ДІМ» в американській та українській поезії: культурологічний та лінгвістичний

аспекти // Мовні і концептуальні картини світу : збірник наукових праць. Випуск 13. К.: Вид. дім Дмитра Бурого, 2004. 302 с.

10. Селіванова О. О. Концептуалізація просторової орієнтації в українських фраземах : методичний матеріал // Мовознавство : наук. теор.-журн. Ін-ту мовознав. ім. О. О. Потебні та Укр. мовно-інформ. фонду НАН України. 2004. № 1. С. 17–25.

11. Сютя Г. М. Чорнобиль – константа української мовно-поетичної свідомості // Мовознавство : наук.-теор. журн. Ін-ту мовознав. ім. О. О. Потебні та Укр. мовно-інформ. фонду НАН України. 2007. № 4/5. С. 44–49.

12. Тараненко О. О. Мова як дзеркало етнічної ментальності: так і ні (кілька мовних явищ) / О. О. Тараненко // Мовознавство. 2021. № 6. С. 3–24. Бібліогр. Режим доступу: <http://library-service.com.ua:8080/kvdbuy/DocumentDescription?docid=KvDBUY.2541316#>

13. Тараненко О. О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства (на матеріалах української мови кінця XX – початку XXI ст.) / О. О. Тараненко // Мовознавство. 2012. № 3. С. 3–31. Режим доступу: <http://www.inmo.org.ua>.

14. Тараненко О. О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства (на матеріалах української мови XX–XXI ст.) / О. О. Тараненко // Мовознавство. 2012. № 6. С. 3–22. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua>.

15. Цивьян Т. В. Модель мира и ее лингвистические основы. Изд. 3-е, испр. М. : КомКнига, 2006. 280 с.

16. Юдко Л. В. Концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ: генетичний аспект дослідження // Мовознавство. 2017. № 5. С. 63–72. Режим доступу: <https://movoznavstvo.org.ua>.

17. Яковлев М. В. Етапи формування української концептосфери політики як джерело знань про концептосферу політичної науки / М. В. Яковлев // «Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences». 2021, 4 (№ 1). 132–139. Режим доступу: <http://ekmair.ukma.edu.ua>.

18. Яковлева О. В. Символіка слова КАЛИНА в мовній картині світу українців // Мова. Науково-теоретичний часопис. 2004. № 9. С. 215–220.

Теми рефератів/проектів

1. Мова як дзеркало етнічної ментальності.
2. Кольоровий код української культури і мови.
3. Квітковий код української культури і мови.
4. Лінгвістичні джерела концепту ПРОСТІР.
5. Лінгвістичні джерела концепту ЧАС.
6. Концептосфера української молоді.
7. Фреймове моделювання концептів ВІЙНА і МИР.
8. Концепт ЗДОРОВ'Я в українськомовній картині світу.
9. Концепт МАЙБУТНЄ в українськомовній картині світу.
10. Когнітивна медіа-риторика і конфлікт-кризис в інтернет-новинах.

Тести для самоперевірки

Тест № 1

Визначте, які твердження вірні (+), а які ні (–):

1. Когнітивістика як окрема наука з'явилася в 1960 році, коли у Гарвардському університеті (США) був відкритий перший центр когнітивних досліджень.

2. Мова виявилася найважливішою семіотично-орієнтованою комунікацією, оскільки це – когнітивний механізм, який забезпечує практично безкінечне продукування та розуміння смислів у мовленнєвій діяльності та створює можливості упорядкування, систематизації знань у пам'яті та побудови характерної для кожної даної етнокультурної спільноти мовної картини світу.

3. Когнітивна лінгвістика з'явилася тоді, коли змінився підхід до діяльнісної природи мови та її обов'язковості у процесах життєдіяльності людини та суспільства, тобто коли психолінгвістика, етолінгвістика, соціолінгвістика, лінгвокультурологія сформувалися.

4. Тільки фрейми або сценарії є структурами представлення знань.

5. Американська когнітивна лінгвістика зосереджує свою увагу сьогодні на моделюванні штучного інтелекту (комп'ютерний різновид когнітивізму); німецька зв'язана з тим, щоб зрозуміти, як складається наївна картина світу в процесах пізнавальної діяльності людини; російська приділяє основну увагу аналізу мовної обробки інформації в актах породження та сприйняття мовлення.

6. Концепт формується у свідомості людини на основі безпосереднього чуттєвого досвіду, предметної діяльності

мисленневих операцій з тими концептами, які вже існують у її свідомості, мовного спілкування та свідомого пізнання мовних одиниць.

7. Кожний концепт являє собою складний багатомірний ментальний комплекс, який включає смисл, відношення людини до того, що він відображає, та загальнолюдське, універсальне розуміння даного поняття.

8. Ядро концепту – це національно-культурне розуміння даного поняття.

9. Периферія концепту – це суб'єктивний досвід, конотації, асоціації, різні прагматичні складові.

10. Концептуальні картини світу у різних людей однакові тому, що людське мислення має однаковий характер; мовні картини світу формують концептуальні тому, що людина може розуміти світ і себе тільки через мову.

11. Термін «картина світу» виник у рамках фізики у кінці XVIII століття.

12. З 60-х років XX століття поняття «картина світу» почали використовувати в рамках семіотики при вивченні первинних моделюючих систем (мови) і вторинних моделюючих систем (міфу, релігії, фольклору, кіно).

13. Картина світу – це реальність свідомості людини.

14. Мовна картина світу відображає концептуальну картину світу.

15. Концептуальні картини світу у різних людей різні, тому що вони залежать від людського мислення.

16. Національні мовні картини світу формуються на базі традицій, природи, ландшафту, клімату, різних соціальних факторів (виховання, навчання тощо).

17. Картина світу – це цілісний глобальний образ світу, який виникає у людини у ході її пізнання світу, її духовної активності, всього її досвіду.

18. Мовна картина світу створює для носіїв цієї мови картину світу, яка є неповторною, відмінною від об'єктивно існуючої.

19. Картина світу є базисною частиною світобачення людини.

20. Картини світу можуть представляти цілісні (хімічна, біологічна) та локальні (міфологічна, релігійна, філософська) картини світу.

Тест № 2

Знайдіть правильні відповідники.

1. Концептуалізація	а) структурована сукупність обов'язкових знань даної лінгвокультурної спільноти про світ, про мову та знання даної мови.
2. Концептуальна система	б) концепти, які з'являються в даній культурі в глибокій давнині і є базовими як для звичайних носіїв даної мови, так і для письменників, які нею пишуть.
3. Категоризація	в) когнітивний розподіл реальності на категоріальні галузі, структурування світу, засіб установаження ієрархічних відносин типу «клас – член класу» з урахуванням тільки базових характеристик подібних явищ.
4. Ментальність	г) процес структурації знань і виникнення різних структур представлення знань на основі деяких мінімальних концептуальних одиниць.
5. Когнітивна база	д) ментальний рівень, де зосереджена сукупність усіх концептів, система знань про світ, які відображають досвід людини.
6. Константи культури	ж) сукупність мисленнєвих процесів, які включають побудову особливої картини світу.
7. Концептосфера	з) це образ світу, який відображає національну картину світу і може бути виявлений в мовних одиницях різних рівнів.

Продовження таблиці

8. Концепт	и) це цілісний глобальний образ світу, який є результатом усієї духовної активності людини в процесі її пізнання світу.
9. Концептуальна картина світу	к) це семантичне лінгвокультурне утворення, яке відображає зміст всієї людської діяльності та є результатом поєднання словарного значення слова з особистим і народним досвідом людини, а тому має емоціональний, експресивний і оцінний потенціал.
10. Мовна картина світу	л) сукупність концептів, які створюють розуміння світу для носіїв даної мови.

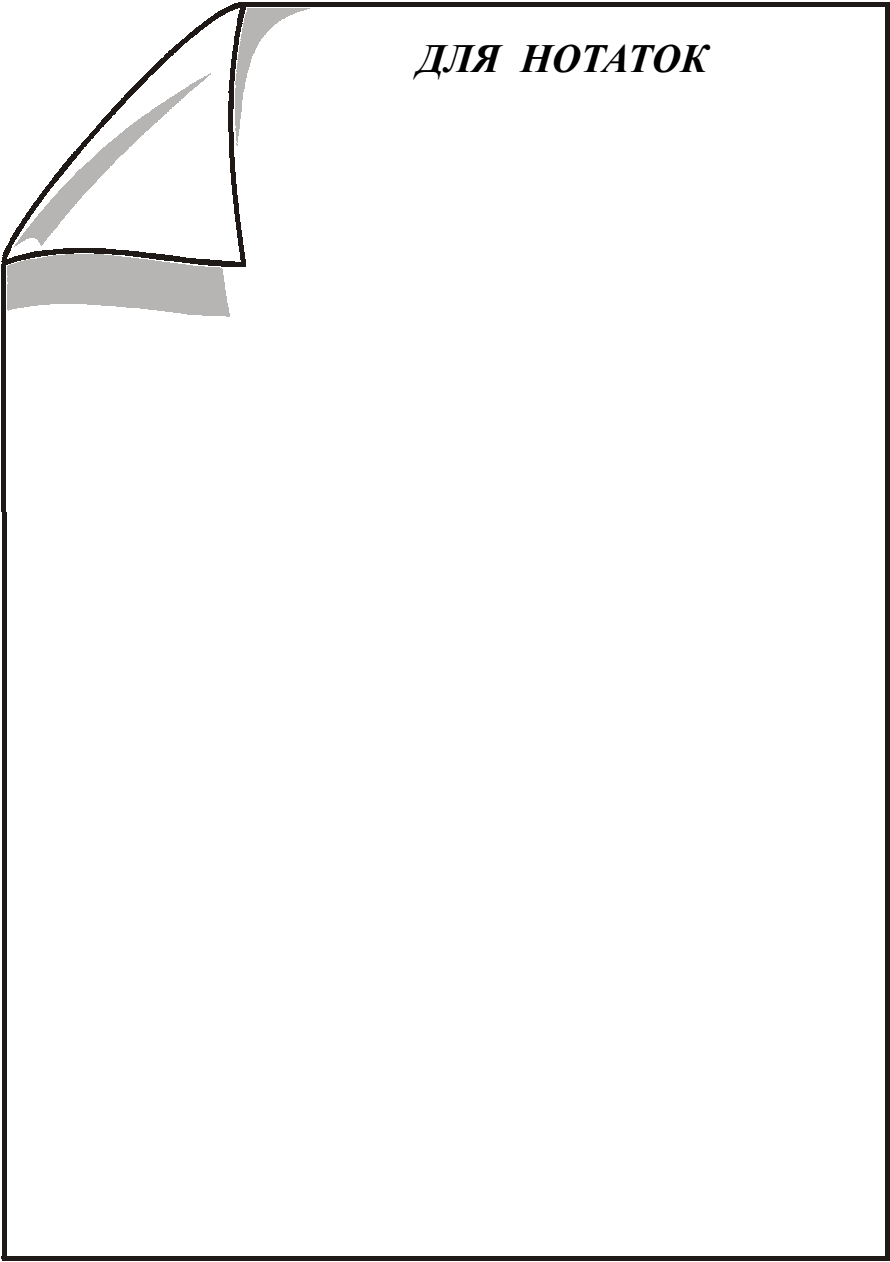
КЛЮЧІ ДО ТЕСТІВ САМОПЕРЕВІРКИ

Тест № 1

1. –
2. +
3. +
4. –
5. –
6. +
7. –
8. –
9. +
10. –
11. –
12. +
13. +
14. –
15. –
16. +
17. +
18. –
19. +
20. –

Тест № 2

- 1.** *з;*
- 2.** *д;*
- 3.** *в;*
- 4.** *ж;*
- 5.** *а;*
- 6.** *б;*
- 7.** *л;*
- 8.** *к;*
- 9.** *і;*
- 10.** *з.*

ДЛЯ ЗАДАТОК

ДЛЯ ЗАДАТОК

Навчальне видання

ФІЛІППОВА Ніна Михайлівна

ПІЗНАННЯ – МОВА – КОМУНІКАЦІЯ

Навчальний посібник

Видання друге, доповнене і перероблене

Комп'ютерний набір тексту *С. С. Левентир*
Комп'ютерне верстання *В. В. Коровченко*
Коректор *О. Є. Вакула*

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 10,5. Тираж 100 прим. Вид. № 53. Зам. № 1807-25.
Видавець і виготівник Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова
просп. Героїв України, 9, м. Миколаїв, 54025
E-mail : publishing@nuos.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6402 від 19.09.2018 р.